

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Zuid Afrika

Mensenrechten en
buitenlands beleid

Van Loghum Slaterus

BIBLIOTHEEK RU GRONINGEN

0805 3031

Zuid Afrika

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Publikatie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Het Instituut heeft ten doel het (doen) verrichten van wetenschappelijke arbeid ten behoeve van het CDA op basis van de grondslag van het CDA en in aansluiting op het Program van Uitgangspunten. Het Instituut geeft gedocumenteerde adviezen over de hoofdlijnen van het beleid, hetzij op eigen initiatief, hetzij op verzoek vanuit het CDA en/of van de leden van het CDA in vertegenwoordigende lichamen.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA
Dr. Kuiperstraat 5, 2514 BA Den Haag
Tel. 070-924021

Zuid Afrika

Mensenrechten en buitenlands beleid

Leden van de Studiecommissie Zuid Afrika:

prof. dr. H. de Haan (voorzitter)
W.J. Bos
Th. Derkx
A. Hordijk
dr. A. Kruyswijk
drs. A.J. van der Meer
dr. R.J. Mooi
dr. H. van Ruller
ir. E.J. de Rijck van de Gracht
mevr. drs. T.L.E. Strop-von Meijenfeldt
drs. Th.B.F.M. Brinkel (rapporteur)

Waarnemende leden:

drs. H.J.B. Aarts (vanuit de Tweede Kamer)
drs. J.J.M. Penders (vanuit het Europees Parlement)

Foto omslag: een politieagent te paard houdt toezicht op een massabegrafenis van slachtoffers van rellen in Alexandra-township, 1986.
(Foto: Werkgroep Kairos)

CIP-gegevens Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Zuid

Zuid Afrika : mensenrechten en buitenlands beleid / Leden van de Studiecommissie Zuid Afrika: H. de Haan (voorz.) ... [et al.]. – Deventer : Van Loghum Slaterus. – (Publikatie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA)

Met lit. opg.

ISBN 90-368-0162-1

SISO af.z-zuid 337 UDC 342.7+32(680)

Trefw.: Rechten van de mens ; Zuid Afrika / Zuid Afrika ; politiek.

© 1989 Van Loghum Slaterus bv

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

WOORD VOORAF	7
INLEIDING	9
I MENSENRECHTEN EN MENSENRECHTENBELEID	11
1 <i>Mens en samenleving</i>	11
2 Mensenrechten en buitenlands beleid	15
3 Internationale samenwerking	17
II VOORGESCHIEDENIS	21
1 Samenloop van volken	21
2 Politiek, alleen voor blanken	25
3 Apartheid	28
III POLITIEK BINNEN EN BUITEN HET OFFICIËLE KADER	33
1 Het beleid van de regering en Nationale Partij	33
2 Politiek debat binnen de grondwet	38
3 Oppositie buiten de officiële perken	43
IV GEWELD EN ONDERDRUKKING	49
1 Geweld	49
2 Onderdrukking	51
3 Polarisatie	57
V KERKELIJK LEVEN	59
1 De gereformeerde kerken	59
2 Zwarte kerken	62
3 Rooms-katholieke kerk	63
4 Overige kerken	65
5 Oecumene en verzet	66
VI ECONOMIE EN ARBEIDSVERHOUDINGEN	69
1 Algemene economische situatie	69
2 Ontwikkeling vakbondswezen	76
3 Werkgeversorganisaties	81
VII INTERNATIONALE ASPECTEN	84
1 De Verenigde Naties	84
2 Europese Gemeenschap	87
3 Overige landen	90
4 Nederland	92
5 Internationaal optreden van Zuid Afrika	96

VIII TOEKOMSTVERWACHTINGEN	101
1 Scenario's	101
2 Visie op een rechtvaardig Zuid Afrika	104
3 De weg erheen	109
IX BELEIDSAANBEVELINGEN	113
1 Buitenlands beleid	113
2 Maatschappelijk engagement	123
3 Geweld en interventie	127
LITERATUUR	131
BIJLAGE I: Handvest van de Vrijheid	136
BIJLAGE II: Passages uit Kerk en Samelewing	140
BIJLAGE III: CDA-standpunten	142

Woord vooraf

In Nederland bestaat sinds jaar en dag bijzondere belangstelling voor de gebeurtenissen in Zuid Afrika. De partijraad van het CDA heeft zich er meer-malen over uitgesproken en de Commissie Buitenland van de partij beschikt zelfs over een speciale werkgroep Zuidelijk Afrika. Er is in het CDA behoefte aan informatie en aan de formulering van een herkenbare benadering met betrekking tot dit onderwerp. Het bestuur is daarom verheugd dat dit rapport nu kan worden gepubliceerd. De werkgroep Zuidelijk Afrika van het CDA heeft het Instituut destijds uitgenodigd om deze studie te verrichten. Zij had zelf in de loop van haar werkzaamheden materiaal verzameld, dat als basis kon dienen. Het Wetenschappelijk Instituut benoemde een studiec commissie die bestaat uit de volgende personen: prof.dr. H. de Haan (voorzitter), W.J. Bos, Th. Derkx, A. Hordijk, dr. A. Kruijswijk, drs. A.J. van der Meer, dr. R.J. Mooi, dr. H. van Ruller, ir. E.J. de Rijck van de Gracht, mevr. drs. T.L.E. Strop-von Meijenfeldt, drs. Th.B.F.M. Brinkel (secretaris/rapporteur). Als waarnemende leden traden op drs. H.J.B. Aarts, lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal voor het CDA, en drs. J.J.M. Penders, lid van het Europese Parlement voor de Europese Volkspartij.

Het bestuur is van oordeel dat de samenstellers een rapport hebben geschreven dat voluit recht doet aan de normatieve benadering die kenmerkend behoort te zijn voor de christen-democratie. Terecht wordt gesteld dat de apartheidswetgeving zelf strijdig is met de universele rechten van de mens en derhalve niet, ook niet voorlopig, aanvaard kan worden. Hoe de Zuidafrikaanse samenleving de overgang naar rechtvaardiger verhoudingen regelt en welke termijnen zij daarbij aanhoudt is een zaak van die samenleving zelf. Intussen mag er niet aan getwijfeld kunnen worden dat het CDA ernst maakt met een doeltreffende uitwerking van het in de eigen gelederen ontwikkelde Tweede Spoorbeleid. De suggestie, dat dit een 'zachter' spoor zou betekenen, wordt door de voorstellen van het rapport weerlegd. De uitvoering daarvan vraagt ook van de Nederlandse regering en haar vertegenwoordigers een overtuigende inzet. Daarnaast is een realistische visie ontvouwd op de betekenis van sanctiebeleid. Het rapport bepleit een optimale combinatie van beide sporen. Zo wordt zowel een sloganpolitiek als een zachte-hand-beleid vermeden. Anti-apartheidsbeleid vergt de best mogelijke combinatie van maatregelen. Het bestuur hoopt dat dit rapport ertoe kan leiden dat in het CDA en in de Nederlandse buitenlandse politiek krachtig doorgestaan wordt met een beleid waaruit onze verantwoordelijkheid voor de naleving van mensenrechten blijkt. Daardoor zal ons land wellicht kunnen stimuleren tot verdere stappen in de Europese Gemeenschap. De EG is immers van onmisbaar belang om de Zuidafrikaanse regering te bewegen reële onderhandelingen aan te gaan met authentieke vertegenwoordigers van de hele bevolking. Het rapport levert daarvoor belangrijke

aanzetten. Hopelijk kan het ook in Zuid Afrika zèlf betrokken worden bij de discussies over de toekomstige structuur van het land. Op die manier kan een bijdrage worden geleverd bij de vorming van een samenleving in Zuid Afrika die meer tekenen van gerechtigheid vertoont dan de huidige.

Den Haag, 21 maart 1989,

Prof.dr. H. Franken
Voorzitter

Drs. A.M. Oostlander
Directeur

Inleiding

In de christen-democratische politieke overtuiging is naleving van de rechten van de mens onmisbaar onderdeel van een rechtvaardiger wereld. De bevordering van die naleving zal daarom een centrale plaats moeten innemen in het buitenlands beleid van de overheid. Het beleid houdt daarbij rekening met de realiteit in de wereld van zeer verschillende opvattingen, sterk uiteenlopende machtsverhoudingen, culturele achtergronden en lokale omstandigheden. Van de regering mag een actieve inzet verlangd worden, die gericht is op samenwerking en dialoog met andere landen, maar desnoods ook op pressie. Behalve de overheid ervaren maatschappelijke organisaties als vakbonden, kerken of mensenrechten-bewegingen een grote betrokkenheid met het lot van hun naasten over de grens. Ook het internationaal opererende bedrijfsleven toont zich geïnteresseerd. De betere verbindings- en communicatiemogelijkheden ondersteunen dit verschijnsel.

Mensenrechten worden in grote delen van de wereld geschonden, om heel verschillende redenen. Vaak gaat het om landen waarin overheden gebrekkige bestuurlijke ervaringen hebben, vooral in de zogenaamde Derde Wereld. Andere landen worden gekenmerkt door een overheid die mens en samenleving ondergeschikt maakt aan de heersende ideologie. Daaronder vallen bijvoorbeeld landen onder communistische heerschappij, hoewel een aantal van hen zich beweegt naar meer openheid. Er zijn staten waarin het streven naar nationale veiligheid tot ideologie is verheven, zodat leger en politie iedere kritiek krachtig onderdrukken. Bedrijfsleven en grootgrondbezit kunnen in weer andere landen een zo grote invloed hebben op regeringen, dat armoede en economisch onrecht onaangepakt blijven. Ook kunnen etnische tegenstellingen ontaarden in burgeroorlogen, of in een overheersende positie van één groep, waarbij de andere worden onderdrukt. Mensenrechtenbeleid zal van geval tot geval verschillen, omdat steeds naar de meest effectieve benadering moet worden gezocht.

In deze studie gaat de speciale aandacht uit naar Zuid Afrika, hoewel dat bepaald niet het enige land is waar de mensenrechten worden geschonden. Zuid Afrika is echter een nadere beschouwing alleszins waard. Zoals uit het navolgende moge blijken worden de samenleving en het staatsbestel er gekenmerkt door een scheiding van de bevolking naar ras en huidskleur. Mensen zijn van overheidswege ingedeeld in de 'categorieën' blank, kleurling, indiër, zwart. Hun rechten zijn afhankelijk van de categorie waartoe zij behoren. Regering, leger en politie moeten voor het in stand houden van het systeem steeds meer hun toevlucht nemen tot onderdrukkende maatregelen. In sociaal-economische zin is er sprake van een structurele achterstelling van de zwarte bevolkingsgroepen ten opzichte van de blanken.

De Verenigde Naties laten zich actief in met het lot van onderdrukte bevolkingsgroepen in Zuid Afrika. Vooral landen in de Derde Wereld vragen om

krachtige maatregelen. Vanuit de Zuidafrikaanse samenleving wordt ook op de solidariteit van het Westen een beroep gedaan. Voor Nederland geldt hier een bijzondere verantwoordelijkheid vanwege de historische, culturele en godsdienstige banden met Zuid Afrika. Daar komt bij dat de Zuidafrikaanse regering zich wil laten leiden door christelijke beginselen. Dat noopt de christen-democratie tot extra interesse. De partijraad van het CDA heeft zich dan ook meermalen over het onderwerp uitgelaten. Dit rapport wil daarom een bijdrage leveren tot verbetering van het inzicht in het zeer ingewikkelde vraagstuk. Een rechtvaardige oplossing van het vraagstuk zou het welzijn van de hele mensheid dienen. Daaruit zou ook de Nederlandse samenleving lering kunnen trekken, omdat ook hier steeds meer groepen met verschillende culturele achtergronden een volwaardige plaats dienen te houden of te krijgen.

In deze studie wordt de Bijbelse norm van de gerechtigheid, die richting moet geven aan het beleid, vooropgesteld. Van daaruit komt het rapport tot een christen-democratische visie op de rechten van de mens en op mensenrechtenbeleid. Door hiervan uit te gaan bij de beoordeling van concrete situaties in de wereld hopen de samenstellers te vermijden dat de politiek heen en weer geslingerd wordt tussen economische belangen, gedachten van stamverwantschap, politieke pressiegroepen of voorstanders van een radicale keuze voor één van de verzetsbewegingen. Met deze normatieve benadering wordt beoogd een bijdrage vanuit christen-democratische invalshoek te leveren tot oplossing van het apartheidsvraagstuk. Daarom vangt het rapport aan met een hoofdstuk over mensenrechten en mensenrechtenbeleid. Daarna volgen beschouwingen van verschillende aspecten van de Zuidafrikaanse samenleving. Deze worden vervolgens beoordeeld in het licht van de eerder geformuleerde visie op mensenrechten. Tenslotte worden aanbevelingen gedaan voor beleid. Waar het voor een goed begrip voor de situatie in Zuid Afrika noodzakelijk is, nemen de samenstellers van dit rapport, hoewel met weerszin, de officiële indeling van de bevolking in 'blank, kleurling, indiër en zwart' over. Elders wordt onder 'Zwart' (met een hoofdletter) – in politieke zin – verstaan iedereen die zich solidariseert met de onderdrukte bevolkingsgroepen in Zuid Afrika.

Hoofdstuk I. Mensenrechten en mensenrechtenbeleid

*Het CDA wil zich laten leiden door de boodschap van de Heilige Schrift voor de politieke realiteit. De politieke overtuiging die daarop het antwoord is, dient bepalend te zijn voor de visie van het CDA op de buitenlandse politiek. Hoofdbeginsel in die politieke overtuiging is de Bijbelse norm van de gerechtigheid. Dit houdt in dat de overheid publieke voorwaarden garandeert voor een verantwoorde omgang van personen en organisaties in hun onderlinge verhoudingen en in hun relaties tot hun fysieke leefomgeving. In de binnenlandse politiek wijst dit op het handhaven en verder ontwikkelen van de sociale rechtsstaat. In de buitenlandse politiek spoort het aan tot het bevorderen van een rechtvaardiger internationale samenleving. Die laatste wordt onder andere gekenmerkt door bevordering van vrede, door bestrijding van honger en armoede, door naleving van de mensenrechten, door bescherming van het milieu. Het Program van Uitgangspunten formuleert het aldus: 'Het CDA streeft naar een internationale rechtsorde, tot stand te brengen in het kader van de Verenigde Naties. Daartoe is een hervorming van politieke en economische verhoudingen in de wereld nodig, gericht op het vreedzaam naast elkaar bestaan van volken.'*¹

1. Mens en samenleving

Aan de visie op mensenrechten ligt ten grondslag het mensbeeld dat in het CDA aangehangen wordt. Het CDA beschouwt de mens als een verantwoordelijk persoon, niet alleen verantwoordelijk voor zichzelf, maar ook voor de medemens en voor de ontwikkeling van de samenleving.² De mens is geschapen naar Gods beeld en gelijkenis. Omdat God met iedere mens een bedoeling en een bestemming heeft, komt aan hem of haar een onaanastbare waardigheid toe. God heeft de mens zelfs zo liefgehad, dat Zijn Zoon mens is geworden om de verworpen samenleving weer aan haar doel te doen beantwoorden. Christus heeft Zijn heil aangekondigd voor alle mensen. Alle mensen hebben één Vader. In Christus is geen Jood of Griek, barbaar of Skyth, blank of zwart. De mens beschikt daarmee over een waardigheid die van God gegeven is. Die waardigheid wordt niet gevormd of gemaakt door de volkswil, meerderheden of machthebbers. Zij is ook niet een privilege van bepaalde landen of van nu levenden. Schending van de waardigheid van de mens is overal even onaanvaardbaar. Mensen verdienen de kans om hun talenten als goddelijke roeping te ontplooien, welke de ongelijkheden op natuurlijk of sociaal gebied ook mogen zijn. De overheid

1. *Program van Uitgangspunten van het Christen Democratisch Appèl*, uitg. CDA, (Den Haag z.j.) 6.

2. *Program van Uitgangspunten*, 7.

moet die menselijke waardigheid erkennen en beschermen door een rechtvaardige inrichting van de samenleving.

Daarom zijn er universele rechten, die de waardigheid van de mens direct raken. Mensen zijn fundamenteel gelijkwaardig. Ongeacht ras, geslacht, geaardheid, afkomst en/of economische positie kunnen ze aanspraak maken op dezelfde rechten. Immers: die eigenschappen kunnen mensen niet zomaar uit vrije wil veranderen ter wille van verlangens van de overheid. Zij dienen als burgers bij hun overheid het recht te hebben op een gelijke behandeling en bescherming voor de wet en op een eerlijke procesgang. De integriteit van het lichaam en van het leven is een fundamenteel gegeven en dat dient derhalve te worden beschermd, onder andere tegen willekeurige arrestaties, martelingen of slavernij. Menselijk leven, in welke vorm of hoedanigheid ook, heeft een waardigheid die door de overheid moet worden gerespecteerd. Mensen moeten kunnen uitkomen voor hun eigen aard, godsdienst en cultuur. Deze rechten zijn zo fundamenteel, dat iedere overheid gehouden moet worden hen te respecteren en te beschermen.

Voor een volle ontplooiing van de menselijke persoon zijn bovengenoemde minimumrechten noodzakelijk, maar niet voldoende. Een overheid die zich onder de kritiek van de gerechtigheid wil stellen, zal zodanige voorwaarden scheppen dat mensen in staat zijn hun verantwoordelijkheid naar eigen geweten te uiten voor elkaar en voor hun leefomgeving. Zo'n overheid realiseert zich dat ook politiek mensenwerk is en dat de politiek dus niet in staat is alle vraagstukken op te lossen. De overheid heeft niet het recht zich de rol van enige gids toe te eigenen, met ontkenning van de eigen verantwoordelijkheden van maatschappelijke verbanden en van burgers. Dát doen is het kenmerk van totalitaire regimes. De overheid moet zichzelf beperken, ten behoeve van het autonoom bestaansrecht van gezinnen, kerken en andere geloofsgemeenschappen, bedrijven en vakbonden, onderwijsinstellingen, media. Het CDA noemt dit gespreide verantwoordelijkheid.

Met gespreide verantwoordelijkheid wordt iets anders bedoeld dan ongenormeerde vrijheid. De overheid moet het recht op verantwoordelijkheid van burgers en hun organisaties of samenlevingsverbanden erkennen. Anderzijds mag zij hen erop wijzen dat verantwoordelijkheid inhoudt dat zij solidariteit en rentmeesterschap betrachten. Uit solidariteit dienen zij zich in woord en daad te engageren met het lot van hun naaste. Rentmeesterschap wil zeggen dat zij geroepen zijn tot een zorgvuldige omgang met en verdere ontwikkeling van de gaven van de schepping. Gespreide verantwoordelijkheid houdt vervolgens in dat burgers moeten kunnen deelnemen in maatschappelijk en geestelijk leven dat een waaier aan mogelijkheden biedt. Zij moeten hun geloof of overtuiging kunnen beleven en kunnen uitdragen. Dergelijk geïnstitutionaliseerd engagement heeft recht op erkenning en waardering van de overheid. Daartoe moet de overheid de vrijheid van meningsuiting in vrije en rijk geschakeerde media respecteren, evenals de vrijheid van vereniging en vergadering, en de vrijheid van godsdienstoefening. De overheid moet alle geestelijke richtingen gelijkelijk behandelen, de culturele pluriformiteit erkennen en niet bepaalde geestelijke of levensbeschouwelijke opvattingen dwingend opleggen. In het internationale recht zijn deze garanties vastgelegd in mensenrechtenverdragen

onder de categorie burgerlijke en politieke rechten. Bevordering en naleving van die rechten door regeringen doen de ruimte ontstaan waarin van gespreide verantwoordelijkheid sprake kan zijn.

Vanuit de christen-democratische politieke overtuiging worden deze rechten, zoals vastgelegd in internationaal recht, van harte onderschreven, al worden er wel kanttekeningen bij geplaatst. Dergelijke rechten en vrijheden komen in de christen-democratische visie namelijk niet alleen toe aan individuele burgers. Maatschappelijke instellingen hebben eveneens een *autonome plaats, met eigen bestaansredenen en met eigen rechten, die niet afhankelijk zijn van de overheid*. In gemeenschap met anderen ontwikkelt de mens zich immers tot verantwoordelijk persoon. De aldus gevormde gemeenschappen moeten zich kunnen uiten, zich kunnen organiseren, kunnen werven. Het gaat hier om instellingen als huwelijk en gezin of andere samenlevingsvormen, de kerk, het onderwijs, de media, de wetenschap, de vakbeweging. Zij zijn voor het openbare leven en voor de menselijke ontplooiing zo waardevol dat zij bescherming behoeven tegen de overheid. Ook het bedrijfsleven kan een bijdrage leveren aan een samenleving waarin de verantwoordelijkheden gespreid zijn. Mensenrechten zijn daarbij gebaat. Het CDA heeft een voorkeur voor een genormeerde markt-economie, met een overheid die vanuit haar invalshoek begeleidt en bijstuurt. Wezenlijk is de normering van het optreden van het bedrijfsleven aan de maatstaven van solidariteit en rentmeesterschap. Bedrijven moeten meer nastreven dan maximalisatie van de winst alleen. Zij moeten de sociale en natuurlijke context in hun gedrag betrekken. Arbeid en produktie staan ten dienste van de mens. Een bedrijf is een samenwerkingsverband van verantwoordelijke mensen. Vandaar dat het CDA krachtig voorstander is van *medezeggenschap van werknemers in de bedrijven*. Ook bedrijven vormen autonome centra van besluitvorming, die niet van de overheid afhankelijk zijn.

Bescherming van de menselijke waardigheid tegen economische machten, tegen monopolies, kan ook actief overheidsoptreden vereisen. Armoede, onderontwikkeling, ongebreideld winststreven, cultuurloosheid, etc. tasten die waardigheid evenzeer aan als politieke vormen van onderdrukking. Het is een essentiële taak van de overheid armoede te bestrijden door materiële minimumvoorzieningen, op het gebied van voedselvoorziening, huisvesting, sociale zekerheid, onderwijs, volksgezondheid te garanderen. En door maatschappelijke organisaties aan te sporen tot solidariteit en rentmeesterschap, waar zij op hun wijze hun bijdrage leveren. Dit wordt in het internationale recht uitgewerkt in en omschreven als economische, sociale en culturele rechten. Het gaat hier in de eerste plaats om het recht op arbeid naar keuze en een billijke beloning voor arbeid (zodat een werknemer zichzelf en zijn/haar gezin in het levensonderhoud kan voorzien); een redelijke beperking van de arbeidstijd; recht op medische verzorging en sociale voorzieningen; recht op onderwijs; recht op vrije vakbondsvorming. Tot de culturele rechten worden daarnaast gerekend het actief en passief deelnemen aan het culturele leven; het deelnemen aan wetenschappelijke vooruitgang; het recht van culturele minderheden op behoud van de eigen taal en cultuur.

Deze economische, sociale en culturele rechten zijn door een overheid veel-

al niet direct afdwingbaar, zeker niet als deze technisch nauwelijks in staat is voorzieningen in het leven te roepen, omdat een zeker minimum aan financiële voorzieningen daarvoor ontbreekt. Wèl mag van elke overheid gevraagd worden maatschappelijk initiatief in die richting te stimuleren en verwerkelijking ervan niet te verhinderen.

De economische, sociale en culturele rechten zijn in de christen-democratische visie, hoewel anders van aard, evenzeer van belang als de burgerlijke en politieke rechten. De menselijke waardigheid is gebaat bij naleving en bevordering van beide categorieën. Toekenning van beide draagt bij aan de bevrijding van de menselijke waardigheid uit de beknelling van onrechtvaardige politieke, economische en andere structuren.

Uit respect voor de hierboven beschreven rechten moet opeenhoping van macht bij de overheid worden voorkomen. De overheid zal het eigen recht van burgers, hun verbanden en organisaties moeten erkennen, of haar gezag nu gesteund wordt door een parlementaire meerderheid, door economische machten of door militairen. De politiek staan niet alle middelen vrij om haar doeleinden te bereiken en de samenleving aan haar idealen te onderwerpen. Ook een parlementaire meerderheid kan totalitaire trekken aannemen als zij de eigen rechten van burgers of van hun samenlevingsverbanden en organisaties met voeten treedt. Minderheden, van welke aard ook (cultureel, godsdienstig) moeten zich beschermd weten tegen de meerderheid. Een overheid die zich uit hoofde van bovengenoemde visie op de mensenrechten richt op de haar specifiek toekomstige taak zal beter kunnen garanderen dat etnische of culturele minderheden tot ontplooiing komen. Dit geldt bij uitstek voor die gevallen waarin verschillende culturele groepen binnen één geografisch beperkte ruimte wonen en waar fysieke beperkingen zijn aan staatsvorming, zonder enorme volksverhuizingen. Wanneer de grootste of machtigste groep haar culturele of levensbeschouwelijke waarden oplegt aan andere groeperingen is sprake van schending van mensenrechten. Richtinggevend voor de staat zijn niet etnische, culturele of daaruit voortvloeiende 'nationalistische' belangen van een bepaalde groep, maar de boven alle groepen staande norm van de gerechtigheid. Dan krijgen ook minderheden de ruimte die zij behoeven en is er voor hen geen noodzaak tot afscheiding in een eigen staat(je). Vanuit het eerbiedigen van die norm zijn de mogelijkheden tot het garanderen van ruimte voor etnische, raciale of culturele minderheden beter gegarandeerd in een maatschappij waarin de verantwoordelijkheden gespreid zijn. In zulk een maatschappij bestaan immers onafhankelijke machtscentra, die zich door hun eigen inspiraties laten leiden, die niet afgeleid zijn van het staatsbelang. Maar ook in het staatsbestuur behoort over machtsuitoefening verantwoording te worden afgelegd. Burgers moeten zich kunnen laten vertegenwoordigen door organen die de overheden controleren en corrigeren. Participatie in het bestuur vanuit verschillende achtergronden en overtuigingen die in de samenleving aanwezig zijn is van groot belang. Daartoe is actief en passief kiesrecht voor alle burgers noodzakelijk, alsmede vrije, geheime en periodieke verkiezingen. Een democratische rechtsstaat is de bes-

te garantie voor een samenleving waarin de mensenrechten worden gerespecteerd.

2. Mensenrechten en buitenlands beleid

In het bovenstaande is weergegeven hoe de naleving van de rechten van de mens, als gevolg van de politieke overtuiging van het CDA, richtinggevend is voor de binnenlandse politiek. Naleving van de rechten van de mens maakt ook deel uit van de christen-democratische visie op een rechtvaardiger wereldorde. Buitenlandse politiek dient aldus gerechtigheid te bevorderen. Er zijn universele morele dimensies die zelfs de machtigste staat niet zou mogen veronachtzamen. Regeringen zouden niet alleen verantwoordelijkheid moeten dragen voor de belangen van hun onderdanen, maar ook voor belangen die heel de mensheid aangaan. Over de grenzen en over de generaties heen. Macht, ook die van soevereine staten, hoort dienstbaar te zijn aan het recht van allen.

De realiteit in de wereld laat echter een ander beeld zien. Door in de geschiedenis volgehouden nalatigheid, egoïsme, hebzucht heeft het kwaad een eigen dynamiek gekregen in onrechtvaardige politieke, economische en sociale structuren. Voorbeelden daarvan zijn totalitaire systemen, onrechtvaardige inkomens- en zeggenschapsverhoudingen, winstbejag, nationaal eigenbelang, grootgrondbezit, racisme. Dergelijke patronen heersen in mensen zèlf en in maatschappelijke instituties, vooroordelen en gewoontes. Zij onderdrukken de creatieve persoonlijkheid van de mens. Zij leiden ook tot aantasting van het milieu. De norm van gerechtigheid biedt zicht op een radicaal andere situatie en is een opdracht voor de politiek tot bestrijding van dit onrecht. Zij draagt bij tot de bevrijding van de mens uit onderdrukking en onvrijheid. Zij streeft naar een zodanige inrichting van de samenleving dat de mens als sociaal persoon tot zijn/haar recht kan komen. God dienen in de politiek is bijdragen aan rechtvaardige structuren. Deze maken de mens weliswaar niet beter, maar geven het kwaad minder kans. In die wetenschap moet het bevorderen van respect voor de rechten van de mens een centrale plaats innemen in het buitenlands beleid.

Het Program van Uitgangspunten zet een aantal hoofdlijnen uit voor een christen-democratische benadering. Het spreekt een voorkeur uit voor dialoog met andere volkengemeenschappen boven confrontatie. Van zo'n benadering mogen de meest duurzame hervormingen worden verwacht. Maar de landen waarin mensen in het overheidsbeleid stelselmatig ten achter worden gesteld, behoren in de wereldsamenleving daadwerkelijk te worden geconfronteerd met maatregelen waaruit afwijzing blijkt. Als in een dialoog elk perspectief ontbreekt en deze wordt ontlopen, dan kan meer effect verwacht worden van pressie en/of interventie. Dergelijke maatregelen dienen te worden genomen in het kader van het internationaal recht. Het Program van Uitgangspunten merkt daarbij op dat er dan extra steun nodig is voor groepen die in een achterstandspositie verkeren.³

Daarnaast verwerpt het Program van Uitgangspunten een typisch nationa-

3. *Program van Uitgangspunten*, 6, 19, 20.

le aanpak. Mensenrechten zijn normen waarvan de werkingssfeer geleidelijk tot gelding kan worden gebracht, zowel nationaal als in de wereldsamenleving. In de internationale politiek is het zeer belangrijk dat respect voor de mensenrechten onder woorden wordt gebracht door regeringen. De bevordering van de rechten van de mens is een doel dat actieve inzet vraagt in samenwerking met regeringen van andere landen. Zij maakt deel uit van een rechtvaardiger internationale orde, reden waarom het CDA een principiële voorkeur heeft voor het kader van de Verenigde Naties. In hoofdstuk VII wordt uitgebreider ingegaan op de rol van de Verenigde Naties bij de bevordering van de mensenrechten. Hoewel internationale normen en procedures steeds verder ontwikkeld worden, is het nog lang niet zover dat die organisatie daadwerkelijk inachtneming van de mensenrechten effectief kan bevorderen. Dat maakt de verantwoordelijkheid van nationale regeringen echter des te groter. Die dienen bij voorkeur tot samenwerking te komen met gelijkgezinden, om zowel intern de mensenrechten te respecteren, als extern een gemeenschappelijk beleid te voeren. Dat geldt met name voor het opnemen van mensenrechtenbeleid in het verband van de Europese Gemeenschap. Wanneer de EG zich op één lijn beweegt ten aanzien van mensenrechtenbeleid is haar invloed véél groter dan die van Nederland alleen. In de christen-democratische visie behoort de EG ook haar bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van een internationale rechtsorde. In dat licht levert Nederland zijn bijdrage aan de verdere totstandkoming van Europees mensenrechtenbeleid.

In het buitenlands beleid van de overheid maakt het bevorderen van de mensenrechten deel uit van het bredere streven naar een rechtvaardige internationale orde. Het mensenrechtenbeleid is een van de instrumenten die daartoe dienen, naast andere als het bevorderen van vrede en goede samenwerking tussen staten; een rechtvaardige inrichting van de wereld economie, bestrijding van honger en armoede; bescherming van het milieu en een verantwoorde omgang met de natuurlijke hulpbronnen. Ook de bescherming en de verdere ontwikkeling van de eigen interne sociale rechtsstaat is een legitiem doel, dat zijn plaats verdient in de afweging. De mate waarin het ene instrument voorrang krijgt boven het andere zal in het licht van bovengenoemde normen van geval tot geval verschillen, hoewel de norm blijft vaststaan.

De wijze waarop mensenrechtenbeleid wordt gevoerd in de richting van Oost en Midden Europa zal mede afgewogen dienen te worden met doelen als het voorkomen van oorlog en het bevorderen van meer openheid in de onderlinge verhoudingen.⁴ In de relatie met de Derde Wereld spelen weer overwegingen van bestrijding van honger en armoede bij het veelal zwak bestuurlijk vermogen van overheden aldaar een rol.⁵

Het onderwerp van de mensenrechten staat in Nederland in een brede be-

4. *Vrede wegen. Alternatieven voor het veiligheidsbeleid beoordeeld*, uitg. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, (Den Haag 1986) 74, 75.

5. *Wereldeconomie en ontwikkeling. Een christen-democratische bijdrage aan het denken over ontwikkelingssamenwerking*, uitg. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA (Den Haag 1986) 45.

langstelling, die niet alleen via de politiek geuit wordt. Met de begrippen gespreide verantwoordelijkheid en solidariteit wil het CDA uitdrukken dat ook particuliere organisaties een grote betekenis hebben voor het mensenrechtenbeleid. Kerkelijke instanties hebben vanouds grote zorg getoond voor de onderdrukte medemens elders in de wereld. Medefinancieringsorganisaties en andere hulpinstellingen zetten samenwerkings- en ontwikkelingsprogramma's op in Derde Wereldlanden, vaak in samenwerking met lokale initiatieven. Vakbonden dragen hier vanuit hun eigen motieven bij aan de bevordering van de rechten van werknemers. Organisaties als Amnesty International, geven bekendheid aan schendingen van mensenrechten. Moderne nieuwsmedia kunnen zeer indringend voorbeelden van extreme armoede of ernstige onderdrukking op de publieke opinie overbrengen. Multinationale ondernemingen kunnen ook een bijdrage leveren, onder andere door een voorbeeldige behandeling van eigen werknemers. Het CDA vindt dat de overheid bij burgers en organisaties die medeverantwoordelijkheid en dat solidariteitsbesef voor onderdrukte medemens moet aanmoedigen.

Wanneer mensenrechtenbeleid niet alleen van overheid tot overheid gevoerd wordt, maar ook via particuliere vormen van betrokkenheid, is het beter mogelijk rekening te houden met specifieke omstandigheden ter plekke. Vaak hebben particuliere instanties een veel grotere kennis van de lokale situatie in de Derde Wereld. Door hun contacten brengen zij ervaring en nieuwe ideeën mee terug naar Nederland. Wanneer een overheid niet of slecht aanspreekbaar is, hetzij door onwil hetzij door onvermogen, zijn er zo altijd nog kanalen waarlangs de getroffen mensen bereikt kunnen worden. Een dergelijke 'vermaatschappelijking' in het mensenrechtenbeleid doet ook recht aan verschillende levensbeschouwelijke invalshoeken en draagt zo bij aan pluriformiteit in de beoogde landen zelf. Zij haakt in op organisaties van kerken, vakbonden, coöperaties, andere onafhankelijke groepen. Die worden zo geholpen op hun terrein zich in te zetten voor de menselijke waardigheid, hoezeer een onderdrukkende overheid dat ook zou willen ontkennen. Krachtige maatschappelijke organisaties vormen sterke tegenwichten tegen een zich autoritair opstellende overheid. Mensenrechtenbeleid wordt in deze benadering anders dan het opleggen van 'Westerse modellen' of steriele blauwdrukken. De christen-democratische visie wil juist inhaken op de creativiteit vanuit verschillende kringen in de samenleving, en deze bevorderen. De werkelijkheid is niet beperkt tot de politiek alleen. Er is immers een veelheid van godsdienstige, levensbeschouwelijke of sociale drijfveren. Het is van belang zich te realiseren dat de mogelijkheden van de (Nederlandse) regering tot het beïnvloeden van de situatie van de mensenrechten elders (zie hierna) beperkt zijn. Des te beter is het dat tal van instellingen zich inzetten voor de emancipatie van achtergestelde bevolkingsgroepen.

3. Internationale samenwerking

De norm van de gerechtigheid is voor christen-democraten van Bijbelse oorsprong en is voor de politiek een inspiratiebron, een opdracht en een

belofte tegelijk. Die opdracht voor de overheid is in de christelijke traditie afgeleid van de waarheid van Gods boodschap. Mensen brengen die boodschap onder woorden en leggen haar uit, hoewel de ware betekenis ervan nooit afdoende in taal te vatten is. Een belangrijke rol speelt daarbij de sociale, culturele context waarin de ontvanger en de doorgever van de boodschap verkeert. Het is een deugd te trachten de geloofsinspiratie voor de eigen tijd en de eigen omstandigheden begrijpelijk te maken. Het maakt verschil of deze wordt toegepast in de context van een welvarende, formele democratie, of onder een politiek, economisch of koloniaal onderdrukkend systeem. Dat geldt ook voor de manieren waarop in de wereld getracht wordt de menselijke waardigheid te erkennen en te bevorderen. Volken, gemeenschappen zullen vanuit de context waarin zij verkeren die soorten rechten meer nadruk geven, die in hun ervaringen juist verwaarloosd of onderdrukt zijn.

Dat besef duidt op het belang van omzichtigheid in de beoordeling van het mensenrechtenbeleid. Ook de Westerse interpretatie van de universele mensenrechten is gekleurd door ervaringen die in deze cultuur en geschiedenis zijn opgedaan. Daarom zijn Westerse ontwikkelingsmodellen of mensenrechtenopvattingen niet vanzelfsprekend heilzaam voor de verschillende landen in de Derde Wereld. De democratie en de rechtsstaat hebben diepe wortels in de Europese geschiedenis, die teruggaan tot de Oudheid, de Middeleeuwen, de Reformatie. In Engeland of de Republiek bestond een standendemocratie. In de Middeleeuwse Kerk en de toenmalige staatsinstellingen waren democratische trekken aanwezig en rechten die afdwingbaar waren ten opzichte van de vorst. De Franse Revolutie heeft een belangrijke invloed gehad op de Westerse geschiedenis niet alleen door de vastlegging van vrijheidsrechten van burgers ten opzichte van de overheid, maar ook doordat in het Westen een 'liberale' benadering de boventoon is gaan voeren, die mensenrechten alleen maar ziet als vrijheden van individuen, met verwaarlozing en onderschikking van de verbanden waarin mensen tot hun recht komen en met verantwoordelijkheden zijn toebedeeld. In de Westerse geschiedenis is de realisatie van politiek-juridische vrijheidsrechten vooraf gegaan aan economische, sociale en culturele rechten. De ervaringen met het nationaal-socialisme en met de Stalin-terreur hebben dat nog eens versterkt.

In ontwikkelingslanden worden meestal andere prioriteiten gesteld, zoals het overleven van de dreiging van hongersnood, het afschaffen van (neo-)koloniale verhoudingen, het bestrijden van rassendiscriminatie, het respecteren van culturele authenticiteit. Er is meer nadruk op plichten voor overheden en onderdanen en op rechten die worden ontleend aan het lidmaatschap van gemeenschappen, zoals onder andere dorps- en familie- en stamverbanden. In die gemeenschappen vinden mensen geborgenheid. Veel ontwikkelingslanden zijn nog niet zo lang geleden onafhankelijk geworden. Zij zien de Westerse nadruk op individuele vrijheden als bedreigend voor de politieke en economische opbouw van hun land. In een groot aantal landen is er nauwelijks enige traditie of besef van door de overheid te respecteren mensenrechten. Overplanting van Westerse ideeën dienaangaande is daar tot mislukken gedoemd. Sterker nog: het opleggen ervan

door de ene staat aan de andere zou dan een vorm van groot onrecht kunnen zijn.

Daarnaast verdienen staten vermelding die wèl een langere staatkundige ontwikkeling achter de rug hebben en die eveneens kunnen bogen op een ontwikkelde economische infrastructuur, maar waar de waardigheid en de sociale ontplooiingsmogelijkheden van de mens tóch sterk worden bekneld. Dat zijn de landen met totalitaire of autoritaire regimes die pogen het denken en doen van de mensen ondergeschikt te maken aan de officiële ideologie. Dat kan een extreme toepassing zijn van het kapitalisme, die leidt tot economische onderdrukking van mensen. Dat kan een ideologie zijn van nationale veiligheid, die de vrijheid en de bestaanszekerheid van mensen en organisaties wezenlijk beknelt. Dat kunnen marxistisch-leninistische ideologieën zijn of geïnstitutionaliseerde vormen van racisme. Tegen deze landen zijn krachtiger instrumenten van mensenrechtenbeleid gewenst.

Met het beschrijven van andere visies op de mensenrechten is niet gezegd dat de bevordering van de naleving van de mensenrechten dan maar achterwege kan blijven. Kern is dat mensen als sociaal verantwoordelijke personen tot ontplooiing moeten kunnen komen binnen rechtvaardige structuren. De opbouw van een internationale rechtsorde is daarom de hoofddoelstelling van het buitenlands beleid. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens is de belangrijkste poging die is ondernomen om dat onder woorden te brengen. Het Handvest van de Verenigde Naties en de Universele Verklaring is door alle lidstaten aanvaard. Dat is een principiële bereidheidsverklaring om de mensenrechten te eerbiedigen. Betere naleving daarvan vraagt aan regeringen om elkaar aan die bereidheidsverklaring te herinneren en te houden.

Samenvatting

1. Gezien vanuit de norm van de gerechtigheid en vanuit de waardigheid van de menselijke persoon vormen het Handvest van de Verenigde Naties en de internationaal aanvaarde mensenrechtenverdragen een bruikbaar kader voor het mensenrechtenbeleid van de Nederlandse regering. Naleving en bevordering van de rechten van de mens zijn noodzakelijke elementen van een tot stand te brengen internationale rechtsorde.

2. In het mensenrechtenbeleid van regering tot regering dient in het algemeen de dialoog de voorkeur te hebben. Wanneer echter in het betrokken land elk perspectief op vooruitgang ontbreekt en een echte dialoog wordt ontweken, zullen pressie of interventie meer effect sorteren. Maatregelen waaruit afwijzing blijkt moeten worden genomen in het kader van het internationaal recht.

3. De waardigheid en de verantwoordelijkheid van de menselijke persoon zijn gebaat bij een pluriforme samenleving, die niet vanuit één machtscentrum wordt beheerst, maar waarin gezin, kerk, onderwijs, bedrijfsleven, etc.

autonoom bestaansrecht hebben. En waarin levensbeschouwelijk of cultureel bepaalde motieven gehonoreerd worden.

4. Vanuit diezelfde gedachte is de veelvormige solidariteit in Nederland met het lot van mensen in andere landen krachtig toe te juichen. Hoewel de regering in het mensenrechtenbeleid als onderdeel van het buitenlandse beleid een centrale rol vervult, verdient deze 'vermaatschappelijking' van het mensenrechtenbeleid steun van de zijde van de overheid. Zij draagt bij tot pluriformiteit in andere landen en zij verrijkt de discussie in Nederland zelf.

5. Bovengenoemde overwegingen zijn van belang voor een beoordeling van de ontwikkelingen in Zuid Afrika. Deze zullen in de volgende hoofdstukken worden beschreven. Daarbij zal worden ingegaan op de sfeer van de politiek en de situatie van de mensenrechten daarin. Daarnaast vloeit uit de overwegingen voort dat veel belang wordt gehecht aan de bijdrage van de kerken, de vakbonden en het bedrijfsleven, en ook aan de maatregelen die in de internationale politiek zijn genomen.

Hoofdstuk II. Voorgeschiedenis

Volgens schattingen van het South African Institute of Race Relations wonen in Zuid Afrika in 1987 bijna 35 miljoen mensen. Zij behoren tot zeer verschillende culturele en etnische groepen. Volgens de officiële indeling van de Zuidafrikaanse regering zijn er zo'n 26 miljoen zwarten (74,7%), ruim 900.000 mensen van Indische afkomst (2,6%), ruim 3 miljoen kleurlingen (8,7%) en bijna 5 miljoen blanken (14% van de totale bevolking).⁶ Het zijn de blanken die de politieke en economische machtsposities innemen, in een land dat gekenmerkt is door een strikte scheiding van bovengenoemde bevolkingsgroepen. Voor een goed begrip van de huidige situatie aldaar is het nodig inzicht te verwerven in de voorgeschiedenis.

1. Samenloop van volken

Zuidelijk Afrika was van oudsher een zeer dun bevolkt gebied. In de vijftiende eeuw leefden in de Westelijke helft daarvan stammen van jagers/verzamelaars (Khoisan) en herdersvolken (Khoikhoi). De Khoisan leidden een nomadisch bestaan. Zij leefden in zeer kleine groepen in nauwe verwevenheid met de natuur. Zij vermeden confrontatie met andere volken door zich geleidelijk terug te trekken in de bergachtige gebieden. Khoikhoi waren herders. Zoals alle herdersvolken hielden zij grote aantallen vee en moesten zij zich voortdurend verplaatsen op zoek naar water en weilanden. Groepen herders zijn voorbereid op confrontatie met andere groepen, soms in de vorm van oorlog, omdat zij altijd in beweging zijn en moeten concurreren om land. De samenlevingen vragen organisatie, vooral op basis van familieverbanden. Ook politiek gezag is gebaseerd op verwantschap. Stammen zijn veelal groepen verwante families met een (mythische) gemeenschappelijke voorouder. Stamhoofden zijn hoofd van een grote groep families. Voorts kennen herdersvolken specialisaties naar leeftijdsgroepen (van bijvoorbeeld jonge mannen die het vee beschermen of meenemen naar weideplaatsen). Ze doen op beperkte schaal aan landbouw. Herdersvolken zijn meer dan jagers/verzamelaars geneigd om de natuur aan zich te onderwerpen en dus ook om het bovennatuurlijke te beïnvloeden. Daartoe ontstaan rituele priesterschappen.

Als gevolg van een sterke groei van de bevolking in Midden Afrika had er een geleidelijke migratie plaatsgevonden van Bantoe-volken naar het Zuiden. Ook dat waren herdersvolken, te verdelen in drie culturele hoofdgroepen: Shona, Sotho en Nguni. Hun samenlevingen waren georganiseerd in stammen, onder aanvoering van een erfelijke stamhoofden (*chiefs*). De

6. *Race Relations Survey 1987/1988*, uitg. South African Institute of Race Relations (S.A.I.R.R.) (Johannesburg 1987) 11.

meest vooruitgeschoven Nguni-volken kwamen in het gebied, dat nu de Oostelijke Kaapprovincie is, in contact met groepen Khoikhoi. Dat leidde niet alleen tot conflicten, maar ook tot opname van de laatsten in Nguni-stammen en vervolgens vermenging. Zo vormde zich de Xhosa-stam. Kenmerkend voor al deze Afrikaanse volken was de nadruk op de sociale persoonlijkheid boven individualiteit: de mens vond zijn zekerheid in gemeenschappen. Welvaart of macht werd niet ontleend aan individuele prestaties. Alle inspanningen waren gericht op het welzijn van de familie of de stam. Mensen voelden een sterke spirituele verbondenheid met elkaar en met de natuur. De groepen waren veelal egalitair en democratisch. Als stamhoofden hun macht misbruikten brachten volgelingen hun trouw over aan een ander.

Het was door toedoen van de Verenigde Oostindische Compagnie dat deze bevolkingsgroepen geconfronteerd werden met West-Europeanen. In 1652 begon de VOC een permanente nederzetting aan de Zuidpunt van het Afrikaanse continent met de vorming van Kaapstad. Zij diende als bevoorradings- en onderhoudspost op de route tussen de Nederlanden en Indië. Jan van Riebeeck werd de eerste gouverneur. Er ontstond een gemeenschap van Hollanders, Duitsers, Fransen (Hugenoten), die landbouwproducten verbouwden ten behoeve van bevoorrading van VOC-schepen. Naarmate het aantal kolonisten groeide, trokken boeren met meer avontuurlijke inslag het binnenland in. Hoewel hun afkomst voor 40% Nederlands was (en onder andere 40% Duits, 7½% Frans en 7% Brits) was het Nederlands hun voertaal en Nederlands-gereformeerd hun geloof. Daarmee werd calvinistisch denken, zoals zich dat in Nederland ontwikkelde, ook binnengebracht in Afrika.

Van de inheemse bevolking kwamen de Khoikhoi het eerst met hen in contact. Zij waren door hun beperkte aantal en de lage bevolkingsdichtheid niet in staat vestiging van de Europeanen te voorkomen. De Europeanen beschikten bovendien over vuurwapens, waar de Afrikaanse stammen machteloos tegenover stonden. De meeste Khoikhoi werden onderworpen. Veel families sloten zich aan bij de cliëntèle van de blanken en pasten zich aan door hun taal en godsdienst over te nemen. De nazaten van deze Khoikhoi, maar ook van slaven uit tropisch Afrika en van blanke boeren die gemeenschap hadden met vrouwen uit deze groepen zijn in de twintigste eeuw gerangschikt in de groep 'kleurlingen'. Overgebleven onafhankelijke stammen werden in de loop der jaren in aantal sterk uitgedund door ziekte-epidemieën. Slechts kleine groepen wisten zelfstandig te blijven (de Griqua). De VOC maakte gebruik van slaven voor het werk op het land en in huis. Slaven werden naar Kaapstad vervoerd, onder andere uit Java en uit tropisch Afrika (vandaar dat er nu zo'n 166.000 'Kaapse Maleiers' in Zuid Afrika wonen; hun nakomelingen worden ingedeeld bij de kleurlingen). Maar ook de blanken ondergingen sterke invloeden van hun slaven: de kinderen werden bijvoorbeeld door hen grootgebracht. Dit heeft er mede toe bijgedragen dat uit het Nederlands een nieuwe taal ontstond: het afrikaans. Zo groeiden de boerengemeenschappen na vele generaties tot een soort inheemse witte stam in Afrika, waarvan de leden zichzelf in de negentiende eeuw 'afrikaners' gingen noemen. Naarmate de blanke kolonisten verder

weggetrokken van Kaapstad konden zij zich onttrekken aan het gezag van de VOC. In 1795 vielen de Fransen de Republiek der Nederlanden binnen. De Engelsen namen toen eerst voorlopig en in 1806 definitief de bestuursmacht over de Kaap over.

De negentiende eeuw was voor de zwarte bevolking de periode waarin ze onderworpen werden aan de blanke macht. En voor de boeren (de afrikaners) was het de tijd waarin ze zich staande wisten te houden te midden van zwarte stammen en, hoewel met steeds meer moeite, tegenover het Britse koloniale imperium. De meest Zuidelijk vooruitgeschoven Nguni-stammen (Xhosa) waren in de achttiende eeuw al in aanraking gekomen met de trekboeren, en zij bevonden zich na verloop van tijd binnen het door de blanken bestuurde koloniale gebied. Blanke boeren vestigden zich op de meest geschikte stukken land; wat er voor de zwarten overbleef, zou later het gebied van de reservaten worden. Met de opbrengsten daarvan konden zij zich niet in leven houden. Vele zwarten werden daarom gedwongen hun diensten aan te bieden aan blanken, vooral in de vorm van zware ongeschoolde arbeid. Via ambtenaren, handelaren, missionarissen en zendelingen kwamen zij in contact met de Europese cultuur. De blanken waren echter niet van zins hen als gelijken te behandelen. Net als zovele Europeanen in de negentiende eeuw vonden zij dat blanken fysiek en intellectueel superieur waren aan donker gekleurde volken.

Eind achttiende eeuw was de expansie van de Nguni- en Sotho-volken tot stilstand gekomen. De trek van de Sotho's kwam tot stilstand in de Drakensbergen en de Kalahari-woestijn. De Sotho's vormden Noord-Sotho stammen (Pedi) en Zuid-Sotho's. De Nguni's stuitten op de trekboeren. Daarop volgde begin negentiende eeuw een concentratie en confederatie van stammen. Uit de Noordelijke Nguni-stammen vormden het stamhoofd Dingiswayo en later Shaka een gecentraliseerd Zoeloe-koninkrijk, met een sterk militaristisch karakter. Stammen werden samengevoegd door fusies of verovering. Conflicten namen toe: de legers van Shaka verwoestten in de jaren twintig van de negentiende eeuw grote stukken land, namen vee in beslag en vermoordden duizenden mensen. In het Noorden gebeurde ongeveer hetzelfde door de Ndebele-stammen onder koning Mzilikali. Deze storm van geweld die door zwart Zuidelijk Afrika woedde, wordt Mfecane genoemd. Shaka werd in 1828 door twee van zijn broers vermoord. Een van hen, Dingaan, wist het Zoeloe-koninkrijk bijeen te houden, tot de blanken kwamen met hun vuurwapens. Zo vond er in de loop van de negentiende eeuw een hergroepering plaats van zwarte stammen in een aantal relatief sterke koninkrijken, waaronder die van de Zoeloes, de Xhosa's, de Sotho's. Zij zouden langzamerhand geïncorporeerd worden in de blanke staat.

In 1820 vond in de Oostelijke Kaap de eerste vestiging van Britse kolonisten plaats. De Britse koloniale overheid in Kaapstad streefde naar verengelsing van de kolonie. In 1838 werd de slavernij in het Britse imperium afgeschaft. Dit gaf voor de boeren de doorslag. Onder leiding van Piet Retief trokken zo'n 6000 van hen uit de Kaap naar het Noorden. Eerst naar het tegenwoordige Natal. Maar de Zoeloe-koning Dingaan wist daar grote aantallen van hen te verslaan en om te brengen. In december 1839 echter hadden de boeren zoveel krachten verzameld dat zij, vooral dankzij het vuurwapen, een

Zoeloe-aanval wisten af te slaan. De kracht van de Zoeloe-natie tegenover de blanken. In de jaren daaropvolgend trokken de meeste boeren verder naar het Noorden, waar de oorspronkelijke bevolking sterk uitgedund en verzwakt was als gevolg van de Mfecane. Zij stichtten de onafhankelijke republieken Transvaal, en Oranje Vrijstaat, die in respectievelijk 1852 en 1854 door de Britten erkend werden. In deze republieken hadden alleen de boeren burgerrechten. Veel verarmde zwarten gingen voor de blanke baas op boerderijen werken en voegden zich bij de reeds aanwezige cliëntèle van kleurlingen en zwarten. Het 'overschot' aan zwarten moest in de voor hen overgebleven gebieden blijven. In die reservaten zetten zij veelal traditionele vormen van landbouw voort op basis van gemeenschappelijk grondbezit en in kleine familie- of stamgemeenschappen. De groepen zwarten, die over vele reservaten verspreid woonden, konden nooit tot eensgezind verzet komen.

Zo goed als de zwarten moesten buigen voor sterkere machten, zo overkwam dat ook de boeren. In de Oranje Vrijstaat en Transvaal bleken enorme voorraden goud en diamanten in de bodem te zitten. Goudzoekers uit alle delen van de wereld, maar vooral uit de Angelsaksische landen, stroomden toe. De exploitatie van de mijnen eiste grote investeringen, waarvoor grote ondernemingen gevormd werden. Aan het eind van de negentiende eeuw werkten 45.000 mijnwerkers in de diamantindustrie aan de Vaal- en de Oranjerivier en 100.000 arbeiders in de goudmijnen in de Witwatersrand. In 1899 waren er in de republieken meer 'uitlanders' dan boeren. Zij eisten burgerrechten. De Britse regering voegde deze eis toe aan haar sterk kolonialistisch en imperialistisch streven. Cecil John Rhodes, verpersoonlijking van dit streven, groot mijnmagnaat en sinds 1890 premier van de Kaapkolonie, wilde de boerenrepublieken annexeren. De Britten brachten een grote legermacht op de been waarmee zij in 1899 de oorlog tegen de boeren begonnen. De laatsten vormden, onder leiding van Paul Kruger, guerrilla-commando's. Tegen de Britse overmacht, die zich onder andere bezondigde aan het verbranden van de boerderijen en het opsluiten van vrouwen en kinderen in concentratiekampen (waar tussen de 18.000 en 28.000 vrouwen en kinderen zijn omgekomen), waren zij niet bestand. In 1902 bij de Vrede van Vereeniging gaven zij zich over, de Oranje Vrijstaat en Transvaal werden Britse kroonkolonies.

In die jaren groeide het nationalisme van de boeren, de afrikaners. Als orthodoxe calvinisten vergeleken zij hun historische ervaringen met de Uittocht van Israël uit Egypte naar het Beloofde Land. Zij zagen zichzelf als uitverkoren volk in een vijandige wereld, waarin zij de engelsen ervoeren als hautaine bezetters. En de zwarten vergeleken zij met de Kanaänieten van het Oude Testament, die plaats moesten maken voor Gods volk. In het verzet tegen de Britse overheersing streefden de afrikaners naar nationale eenheid en verheffing van hun natie. Hun Nederduits Gereformeerde Kerk identificeerde zich volledig met het wel en wee van het afrikaner volk. Overigens kregen zij bij hun emancipatiestreven ten opzichte van de engelsen steun en sympathie vanuit Nederland. Door de banden van de gereformeerde kerken vonden ideeën uit met name anti-revolutionaire kring ingang in Zuid Afrika. Daar werden deze geïnterpreteerd als bindmiddel voor

het afrikaner volk en gebruikt als legitimaite voor raciale scheiding van bevolkingsgroepen.

Behalve de Kaapkolonie werd in 1834 de kolonie Natal door de Britten geannexeerd. De grote meerderheid van de bevolking bestond uit zwarten, vooral Zoeloes. Zij kregen van het koloniale bestuur een zesde deel van het land toegewezen. De rest viel toe aan de blanken. In 1849 vestigden zich er grote groepen Britse immigranten, die vooral suikerriet gingen verbouwen. Na 1860 kwamen uit India hindoestaanse contractarbeiders werken op de suikerplantages. Na afloop van hun tienjarig contract bleven verreweg de meeste Indiërs in Natal, vooral in de steden Durban en Pietermaritzburg, als handwerklieden, winkeliers of marktkooplui. De Kaapkolonie, Natal, Transvaal en Oranje Vrijstaat werden in 1910 provincies in de nieuw gevormde Unie van Zuid Afrika. In 1931 kreeg de Unie de status van *Dominion* in het Britse Imperium.

2. Politiek, alleen voor blanken

De staatkundige ontwikkeling van de Unie van Zuid Afrika was vooral een blanke aangelegenheid. Alleen in de Kaapprovincie hadden kleurlingen en zwarten actief kiesrecht als zij voldeden aan bepaalde kwalificaties. Zij hadden daar te zamen ongeveer 15% van het totaal aantal stemmen. In de andere drie provincies waren politieke en burgerrechten beperkt tot de blanken. Het beperkte stemrecht voor de niet-blanken in de Kaapprovincie werd hun in de loop van de twintigste eeuw afgenomen. De parlementaire geschiedenis werd dan ook voor een belangrijk deel gekenmerkt door de verhoudingen tussen engelstaligen en afrikaners. Politieke strijd vond vooral plaats tussen afrikaner nationalistische partijen, onder leiding van James Hertzog (dominant in de jaren 1924-1933) en partijen gericht op verzoening en samenwerking tussen beide blanke groepen, onder leiding van Louis Botha en Jan Smuts (die regeerden van 1910-1924). In de crisisjaren (1933-1948) vond een fusie plaats van beide politieke stromingen, met de oprichting van de Verenigde Partij (onder leiding van Smuts).

Ondertussen was de industrialisatie van Zuid Afrika op gang gekomen. De mijnindustrie (goud, diamanten, steenkool) had een grote behoefte aan arbeidskrachten. De blanke ondernemers wezen het laagbetaalde en ongeschoolde werk toe aan zwarte werknemers. De blanke arbeiders kregen beter betaald en 'schoner' werk. Zwarte werknemers in de industriële gebieden kwamen zo in aanraking met de moderne Westerse samenleving. Traditionele stamverwantschappen en leefwijzen raakten in de stedelijke gebieden op de achtergrond. Wèl werd zoveel mogelijk voorkomen dat integratie plaatsvond van zwarten in de Europese cultuur. De zwarten werden alleen in de gebieden toegelaten die de blanken aan zichzelf hadden toegewezen, als ze konden aantonen dat ze werk hadden. Het systeem werd steeds meer gekenmerkt door beperkte bewegingsvrijheid voor zwarten.

Wetgeving uit 1913 bracht grondbezit van zwarten terug tot de hun toegewezen reservaten (plusminus 10% van het totale land). Van zwarten die

grond bezaten in 'blanke' gebieden werd het land afgepakt. Hooguit konden ze daar pachters of landarbeiders zijn. Vele mijnwerkers verbleven in armoedige pensions (*hostels*) dicht bij de mijnen, maar moesten ieder jaar opnieuw hun arbeidscontract zien te verlengen. In principe hoorden deze 'trekarbeiders' in hun reservaten thuis, vond de blanke overheid. Zwarten die, met hun gezinnen, in speciaal toegewezen stedelijke woonoorden (*townships*) mochten verblijven, werden vaak geconfronteerd met reistijden van uren om naar hun werk – in 'blank' gebied – te gaan. Toen werkgevers in de mijnbouw betere banen voor zwarten wilden openstellen, brak een bloedige staking uit van blanke vakbonden, de beruchte 'Randopstand', waarbij 230 doden vielen. Het leger werd ingeschakeld om de opstand te onderdrukken. In 1924 voerde de regering-Hertzog arbeidswetgeving in die blanke arbeiders begunstigde en zwarten in sociaal-economisch opzicht rechteloos maakte. De reservering van beter werk voor blanken werd veilig gesteld. Blanke boeren, die verarmd waren gedurende de Boerenoorlog kregen goedbetaalde banen bij de spoorwegen of in overheidsdienst. Scheiding van blank en zwart in bestuur, werk en wonen werd doorgezet.

De laatste pogingen van zwarten zich gewapenderhand te verzetten tegen de blanke overheerser was in 1879 door de Zoeloes in Natal. De speer had het echter moeten afleggen tegen het geweer. Zwart verzet bleef aanwezig, maar kwam eind-negentiende, begin-twintigste eeuw onder leiding van zwarten die Westerse opleidingen genoten hadden. Zij accepteerden veelal de door de blanken geïmporteerde bestuursinstellingen en streefden ernaar, dat zwarten op den duur met gelijke rechten daarin zouden kunnen participeren. Kiesrecht zou bijvoorbeeld geleidelijk over alle bevolkingsgroepen moeten worden uitgebreid. Het Afrikaans Nationaal Congres (ANC), de eerste grote verzetsorganisatie, werd in 1912 hiertoe opgericht. Het ANC werd geleid door advocaten, predikanten, journalisten en traditionele zwarte aristocraten. Acties bestonden uit protestverklaringen, petitie's, openbare manifestaties; alles binnen de wet. De leiders verwierpen meer militante strategieën. De engelstaligen en afrikaners hielden hen echter stelselmatig buiten de politieke instellingen.

En in de jaren dertig, onder de regering van de Verenigde Partij, wakkerde het afrikaner nationalisme aan. Het afrikaans werd officiële taal. Het waren de jaren van de 'volksmobilisatie'. De Broederbond, een geheim genootschap, zette zich achter de schermen in om op alle terreinen de achterstand van de afrikaners op de Britten weg te werken. Afrikaners beschouwden zichzelf als een volk met een roeping. D.F. Malan richtte de Nationale Partij op, die aan dat nationalisme in de politiek uiting moest geven. Zij zou zich onder andere sterk gaan verzetten tegen deelname van Zuid Afrika aan geallieerde zijde in de Tweede Wereldoorlog. Het beleid van Smuts' Verenigde Partij was gericht op het naar elkaar toegroeien van alle blanken, het bevorderen van een vrije markteconomie en op nauwe samenwerking met Groot Brittannië in de internationale politiek. Zijn regering verwierf internationaal respect door de deelname, met een groot aantal Zuidafrikaanse vrijwilligers, aan de strijd tegen Hitler-Duitsland. Maarschalk Smuts speelde nog een grote rol bij de oprichting van de Verenigde Naties. Bij de verkiezin-

gen van 1948 werd hij echter verslagen door de Nationale Partij van Malan. Deze zou sindsdien onafgebroken aan de macht blijven. Zij wist de scheiding van blank en zwart daarna in wetgeving te verfijnen en te versterken. De parlementaire weg was voor zwarten afgesloten. Het verzet van het ANC groeide en werd radicaler. Het koos voor massale acties, economische boycotten, stakingen, burgerlijke ongehoorzaamheid, maar het bleef gewelddoos. In 1955 voegden het *South African Indian Congress*, het *South African Congress of Democrats* en het *Coloured People's Congress* zich bij het ANC. Daarmee werd het ANC zelf een multiraciale organisatie. Gezamenlijk stelden zij in dat jaar het Handvest van de Vrijheid op (*Freedom Charter*), dat gezien kan worden als het beginselprogramma van het ANC. Het pleit voor een democratisch Zuid Afrika op non-rationale basis. Alle apartheidinstellingen moeten worden afgeschaft. Zuid Afrika moet een democratische eenheidsstaat worden, waarin de cultuur en de taal van minderheden gewaarborgd zijn. Maar 'ras' moet worden verwijderd als onderscheidend beginsel. Het Handvest eist de afschaffing van de trekarbeid, herverdeling van het grondbezit en nationalisatie van banken, bodemschatten en mijnindustrie. Het ANC heeft blanken altijd beschouwd als volwaardige leden van de Zuidafrikaanse samenleving; het Handvest verklaart dat Zuid Afrika toebehoort aan ieder die er woont, zwart en blank.⁷ Albert Luthuli (winnaar van de Nobelprijs voor de vrede), Nelson Mandela en Robert Sobukwe waren in deze periode de belangrijkste leiders.

In 1959 traden zwarten die vonden dat het ANC zich veel te sterk liet leiden door Westers-geïnspireerde politieke opvattingen, onder leiding van Robert Sobukwe, uit het ANC en richtten het *Pan Africanist Congress* (PAC) op. In tegenstelling tot het ANC ziet die organisatie alleen voor de zwarten een toekomst in Zuid Afrika. Afrika behoort toe aan de zwarte mens. Bevrijding van zwarten kan alleen van zwarten zelf komen. De blanken zijn in Afrika te gast: zij spelen dan ook geen rol in de leiding van het PAC. Ideologisch staat het een 'Afrikaans socialisme' voor, met wortels in de traditionele Afrikaanse cultuur en stammendemocratie. Het verwerpt het Westerse individualisme, maar ook het totalitaire en atheïstische element in het communisme. Het PAC besteedde weinig aandacht aan discipline en organisatie. Het ging er vanuit dat het alleen maar voor de vonk hoefde te zorgen, waarna het vuur van de zwarte opstand automatisch zou uitbreken.

Rond 1960 leek het erop dat massale vreedzame verzets- en boycotacties zouden kunnen leiden tot verzachting van het systeem. De staat reageerde echter met harde hand. Bij een massale betoging van zwarten in Sharpeville schoot de Zuidafrikaanse politie op de zwarte demonstranten. 69 Personen kwamen daarbij om. Een rumoerige periode brak aan, de regering kondigde de staat van beleg af. Nelson Mandela werd gearresteerd en op grond van hoogverraad tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld. Het ANC en het PAC werden verboden; beiden gingen ondergronds. Het zwarte verzet kwam in een nieuwe fase.

7. Zie Bijlage I.

3. Apartheid

Het zwarte verzet stond tegenover een regering onder leiding van de Nationale Partij, die vast van plan was de positie van de afrikaners te bevorderen en de relaties met andere bevolkingsgroepen te regelen via het principe van gescheiden ontwikkeling. In 1961 werd Zuid Afrika een onafhankelijke republiek, buiten het Britse Gemenebest. De sociale, culturele en economische verschillen tussen de bevolkingsgroepen werden bestendigd en vastgelegd in een stelsel van wetgeving, dat internationaal bekendheid heeft gekregen als 'apartheid'. Het beleid voerde een officiële scheiding in van blanken, indiërs, kleurlingen en zwarten. Achtergrond van dit streven van de Nationale Partij was dat de specifieke kenmerken van rassen, volken en naties van God gegeven waren en gekoesterd moesten worden. *'Dat die erwe van ons vaad're vir ons kinders erwe blij'*, dragen de afrikaners zichzelf op in hun volkslied *Die stem van Suid Afrika*. En dat afrikaner erfgoed kan het beste worden bewaard, door de verschillende rassen en stammen in gescheiden geografische ruimtes (beperkt) zelfbestuur te geven, en door zèlf de algemene staatsaangelegenheden onder controle te houden en zo mogelijk de sector van de economie onder controle te krijgen (het bedrijfsleven was vooral in handen van engelstaligen). Vanuit die achtergrond opereerden afrikaner minister-presidenten als Malan, Strydom, Verwoerd en Vorster. Hendrik Verwoerd geldt als de grote ideoloog van de apartheid. Hij beoogde een definitieve oplossing te vinden voor het rassenvraagstuk in Zuid Afrika. Een enorme stroom wetgeving en maatregelen was het gevolg. Alle Zuidafrikanen werden op basis van ras ingedeeld (Wet op de Bevolkingsregistratie, 1950). Die indeling werd vastgesteld aan de hand van uiterlijk, van wat algemeen gangbaar was en van wat over de betrokkene bekend was. Voor de verschillende rassengroepen werden aparte gebouwen, diensten, faciliteiten ingevoerd. Het Verbod op gemengde huwelijken (1949) en de Immoraliteitwet (1957) verboden huwelijk en seksuele contacten tussen blanken en leden van andere bevolkingsgroepen. De Groepsgebiedenwet (1950) wees bepaalde gebieden aan waar alleen mensen van één van de raciale categorieën mochten wonen of grond bezitten. Het principe van gescheiden ontwikkeling vond uitwerking in de Wet op de bevordering van Bantoe-zelfbestuur (1959). De zwarten werden ook nog eens naar stammen ingedeeld. In aansluiting op de vroegere reservaten werden zwarten toegewezen aan één van de tien zogenaamde 'thuislanden'. Zij zouden dáár burgerrechten kunnen uitoefenen, hun eigen ontwikkeling kunnen bepalen, niet in 'blank' Zuid Afrika. Zwarten in de stedelijke gebieden werden gezien als gastarbeiders. In de jaren 1960-1983 moeten er in totaal meer dan 3,5 miljoen mensen zijn gedeporteerd van hun woonplaats naar het thuisland waar de regering hen toe rekende.⁸ Ook al voelden betrokkenen, na jaren leven in de stad, geen banden meer met hun stammenafkomst. Zo was het thuisland Kwa Zulu voor de Zoeloes, Lebowa voor de Noord Sotho, Qwa Qwa voor de Zuid Sotho, Gazankulu voor de Tsonga, Kwa Ndebele voor de Ndebele, Ka Ngwane voor de Swazi en Bophuthats-

8. *Violation of Human Rights in South Africa: Report of the ad hoc working group of experts*, uitg. Commission on Human Rights, Economic and Social Council (januari 1988) 45.

wana voor de Tswana, Venda voor de Venda en Transkei en Ciskei voor de Xhosa. De laatste vier (de zogenaamde TBVC-gebieden) zijn door de Zuid-afrikaanse regering onafhankelijk verklaard, hoewel geen enkel ander land ter wereld die onafhankelijkheid erkend heeft. De overblijvende 'blanke' gebieden maken 87% van de totale landoppervlakte uit, en zij zijn ook de rijkste aan natuurlijke hulpbronnen en infrastructuur.

De zwarten die in 'blank' Zuid Afrika woonden werden geconcentreerd in woonoorden (*townships*), waarvan Soweto nabij Johannesburg met zo'n twee miljoen inwoners de grootste is ('Soweto' is overigens niet een echte naam; het woord is een afkorting van *South Western Townships*). Het verkeer van zwarten van en naar het werk en de toestroom naar de grote steden werd onder controle gehouden.⁹ Hiertoe voerde de regering pasjes in (1952), die zwarten altijd bij zich moesten houden. De demonstratie bij Sharpeville was met name tegen die pasjeswetten gericht. De apartheid in het bedrijfsleven werd in stand gehouden. Het werd zwarten verboden lid te worden van de officieel erkende (blanke) vakbonden. De Wet op het Bantoe-onderwijs (1953) plaatste het onderwijs aan zwarte kinderen onder het Departement van Bantoe-aangelegenheden. Zwarte kinderen werden opgeleid met het oog op een toekomst in een van de thuislanden. Ze kregen zodoende ander, in de praktijk inferieur, onderwijs dan blanke kinderen. Voor het onderwijs aan kinderen uit de groep kleurlingen en indiërs zijn ook aparte departementen. En ook de thuislanden kregen ieder hun eigen onderwijsministeries. Dit leidde er bijvoorbeeld toe dat de gemiddelde verhouding van het aantal leerlingen ten opzichte van een leraar voor de blanke scholieren is 15,7:1, voor kleurlingen 26,9:1, voor zwarten 41,6:1 en voor indiërs 21,4:1.¹⁰ In 1980 kon 99% van de blanken lezen en schrijven, 80% van de indiërs, 68½% van de kleurlingen en slechts 45½% van de zwarten.

De gezondheidszorg is een verantwoordelijkheid voor het provinciaal en regionaal bestuur. Er zijn grote verschillen in niveau van gezondheidszorg tussen de steden en het platteland, met name de thuislanden. De gevolgen van de gescheiden ontwikkeling blijken hier uit bijvoorbeeld het gemiddelde aantal patiënten dat een arts in zijn praktijk heeft. Voor blanken is die verhouding 330 gezinnen op 1 arts, voor zwarten 12.000, voor kleurlingen 1200 en voor indiërs 730 gezinnen. In het openbaar vervoer is eveneens de apartheid doorgevoerd. Treinen en bussen bieden gewoonlijk gescheiden zitplaatsen. In dubbeldekkerbussen moeten zwarten meestal boven zitten.

Het beleid van gescheiden ontwikkeling heeft geleid tot structurele achterstelling en onderdrukking van indiërs, kleurlingen en vooral zwarten. De door de blanken ingevoerde en opgelegde staat verklaarde hen inferieur, ongeschikt voor het burgerschap. De blanke cultuur werd voorgesteld als superieur, zwarten mogen er alleen te gast zijn, voor zover ze voorzien in arbeidskrachten. Participatie is echter uitgesloten. Hun worden essentiële

9. In 1978 reisde de gemiddelde werknemer woonachtig in Soweto meer dan 4 uur per dag tussen woning en werk en weer terug. Bron: *Apartheid The facts*, uitg. International Defence and Aid Fund for Southern Africa in co-operation with the U.N. centre against apartheid (Londen 1983) 47.

10. *Race Relations Survey 1986, II*, uitg. S.A.I.R.R. (Johannesburg 1988) 427, 428.

democratische vrijheden onthouden. De huidskleur bepaalt de toekomst-kansen, de woonplaats, het niveau van onderwijs, de bewegingsvrijheid. Verschillen tussen rassen worden bestendigd, bevolkingsgroepen worden van elkaar geïsoleerd. Er zijn grote contrasten tussen de welvaart in de 'blanke' wereld en de armoede in vele zwarte woonoorden en vooral in de thuislanden. Zo'n 20 à 25% van de zwarte kinderen in de thuislanden sterven in hun eerste levensjaar, een derde van de kinderen is ondervoed. De helft van de zwarten aldaar leeft beneden de armoedegrens. Zwarte vrouwen worden nog eens extra getroffen, omdat zij in veel gevallen door werk moeten bijdragen in het levensonderhoud van hun gezin, lange reistijden moeten maken naar het werk en ook het huishouden moeten doen. Of zij moeten in de thuislanden de verzorging van kinderen, zieken en bejaarden op zich nemen, terwijl hun echtgenoten als contractarbeider maanden afwezig zijn om te werken in de mijnen.

Het in 1960 illegaal verklaarde ANC constateerde dat 50 jaar gewelddoos verzet niets had uitgehaald. Het voelde zich gedwongen over te gaan tot de mogelijkheid van gewapende acties. Onder leiding van Oliver Tambo werd de beweging in ballingschap voortgezet. De gewapende tak, *Umkhonto we Sizwe* (Speer van de Natie, afkorting: MK), werd opgericht. Geweld was onvermijdelijk geworden voor het ANC, aldus Mandela voor zijn rechters in 1964, omdat leiding moest worden gegeven aan de militante stemming onder de zwarten. En omdat iedere vreedzame oppositie door de regering onmogelijk werd gemaakt.¹¹ De gewapende tactiek bleef beperkt van opzet, namelijk gericht op sabotage van economische installaties, en doelen van economisch en politiek belang. Het ANC was niet uit op een gewelddadige revolutie, maar op het scheppen van een klimaat waarin de regering de noodzaak zou inzien om te gaan onderhandelen. Het ANC vestigde kantoren en kampen in buurlanden van Zuid Afrika, toen die onafhankelijk geworden waren. Van daaruit werden niet alleen militaire acties opgezet, maar ook diplomatieke contacten aangegaan, onderwijsprogramma's verzorgd en vluchtelingen opgevangen.

In deze jaren kreeg ook het politieke karakter van het ANC meer accent. Ondanks deelname van communisten heeft het ANC een eigen positie en een eigen politieke traditie verworven. De Zuidafrikaanse Communistische Partij (SACP, opgericht in 1921 en verboden in 1950) was lange tijd de enige politieke organisatie in Zuid Afrika die zwarten als gelijken beschouwde. Blanke communisten identificeerden zich met de onderdrukte zwarten. SACP-voorzitter Joe Slovo is lid van de ANC-leiding en een belangrijke ANC-ideoloog. In 1960 vroeg Oliver Tambo eerst steun bij de Verenigde Staten. Toen hij daar geen gehoor vond, richtte hij zich tot de Sowjet Unie. De USSR leverde wél wapens aan het ANC. Het ANC verwelkomde deze steun van de zijde van de SACP en de USSR als teken van steun aan de zwarte bevrijdingsstrijd. De regering droeg het hare nog eens bij aan de sympathie van zwarten voor de SACP, door elk teken van verzet aan het communisme toe te schrijven. Overigens schijnt de communistische in-

11. Mandela, voor de rechtbank in Rivonia (28-4-64), in: Donald Woods, *Steve Biko* (Harmondsworth 1987) 25, 26.

vloed op het zwarte politieke denken beperkt te blijven. Vooral het atheïsme van deze politieke beweging spreekt zwarten niet aan.

Ook het PAC richtte vanuit de illegaliteit een gewapende tak op, Poqo (zuiver), dat veel radicaler was dan het ANC, omdat deze gewapende organisatie bereid was ook mensen te vermoorden. Het PAC ging zich in de loop van de jaren zestig oriënteren op China en het maoïsme. Het besteedde, uit eerdergenoemde overwegingen, echter veel minder aandacht aan organisatie en discipline. Onder andere doordat Sobukwe in de gevangenis was beland, ontbrak ervaren leiderschap. Het PAC raakte meer en meer op de achtergrond. Maar de stroming die zich richtte op de verheffing van de zwarte eigenheid kreeg aan het eind van de jaren zestig een nieuwe impuls in de *Black Consciousness* (Zwart Bewustzijns)-beweging. Onder invloed van de Amerikaanse *black power*- en burgerrechten-beweging werd in 1967, onder leiding van de student Steve Biko, de *South African Students' Organisation* (SASO) opgericht. Zwarte studenten wilden van intellectuele afhankelijkheid van blanke politieke ideeën af. De zwarte moest zichzelf bevrijden, ontwikkelen en zich van zijn of haar eigen waardigheid bewust zijn. Deze geestelijke stroming verspreidde zich snel naar eigen dagbladen, kunstuitingen en organisaties. Zij verenigden zich later in het *National Forum*. Voorbeelden van deze groepen zijn de NACTU (vakbond, zie Hoofdstuk VI) en de AZAPO (*Azanian People's Organisation*) gevormd in 1978. Azania is het in deze kringen gebruikte woord voor Zuid Afrika, als alternatief voor de door de blanken opgelegde benaming. AZAPO combineert zwart bewustzijn met een socialistische klasse-analyse: zwarten behoren tot de uitgebuite klasse, blanken – ook arbeiders – horen bij de kapitalistische klasse.

Een andere belangrijke zwarte organisatie is de beweging *Inkatha Yenkoe-loeleko Yesizwe* geworden, opgericht in 1975 door *chief* Mangosuthu Gathasa Buthelezi. Inkatha beschouwt zichzelf als een nationale culturele beweging die streeft naar het afschaffen van alle vormen van discriminatie en apartheid. Buthelezi is *chief* van het thuisland Kwa Zulu, waar zo'n 4 miljoen Zoeloes wonen. Buthelezi heeft een leidende positie in het ANC opgegeven, nadat dit in de jaren zestig een politieke benadering verkoos boven die van een meer traditionele stamhoofdenvergadering. Inkatha ziet zichzelf als erfgenaam van het ANC van voor 1960, toen het nog de niet-gewelddadige massamobilisatie vooropstelde met een strikte organisatorische discipline. Volgens algemeen secretaris Oscar Dhlomo heeft zij meer dan anderhalf miljoen betalende leden. Zij is een intern autoritaire eenheidsbeweging en zij beheerst het politieke en openbare leven in Kwa Zulu. Voor het verkrijgen van een baan, een uitkering, een woning in het thuisland is lidmaatschap van de beweging op zijn minst aanbevelenswaardig. Inkatha wijst de geweldsoptie en de politieke strategie van het ANC ten opzichte van de regering af. Inkatha-leden nemen wel deel aan geweld tegenover andere zwarte organisaties. Inkatha streeft naar een eenheidsstaat met algemeen universeel kiesrecht, maar gaat in haar bereidheid met de blanke regering compromissen te sluiten veel verder dan bijvoorbeeld het ANC. Buthelezi geldt als een *Realpolitiker*, die via de constitutionele weg, de thuisbasis Kwa Zulu, zich verzet tegen het apartheid- en thuislandenbeleid.

De regering wist zwarte ontevredenheid onder de duim te houden dankzij vergaande veiligheidswetgeving. Zij kan de persvrijheid beperken, personen vasthouden zonder proces en bijeenkomsten verbieden. Communistische organisaties zijn verboden en de regering is nogal snel in het bestempen van een persoon of een instelling als communistisch. Dit vermocht in de jaren 1976-1977 niet een nieuwe grote protestgolf te voorkomen, toen de regering het afrikaans verplicht wilde stellen op de zwarte middelbare scholen. Zwarte scholieren zagen het afrikaans als de taal van de onderdrukkers. Met tienduizenden protesteerden zij op 16 juli 1976 in Soweto tegen de voorgenomen maatregel. De politie schoot op de demonstranten en verscheidenen kwamen om. Dat zette een nieuwe kettingreactie in van protestdemonstraties en harde politie-optredens. In een periode van 16 maanden vielen meer dan 700 doden. Veel zwarte leiders werden gearresteerd. Steve Biko stierf ten gevolge van mishandeling door de politie. Geweld en tegen geweld namen eind 1977 weer af, al bleven er sporadische verzetsacties. De afgelopen tien jaren was de regering tot hervormingen bereid, maar daarnaast nam het zwarte verzet sterk toe. Op de politieke geschiedenis van deze periode zal in het volgende hoofdstuk worden ingegaan.

Samenvatting

1. In de loop der geschiedenis zijn vele volken met verschillende culturen in Zuid Afrika samengekomen. Zij wonen dwars door elkaar heen en zijn aangewezen op hetzelfde land. Met recht kan gezegd worden dat al de in dit hoofdstuk beschreven bevolkingsgroepen inheems zijn.
2. Na jaren van strijd om emancipatie zijn de afrikaners naar bovengekomen als dominante groep. Zij hebben het staatsbestel ondergeschikt gemaakt aan de veiligstelling en bevordering van de eigen belangen, in plaats van aan gelijkberechtiging van alle inwoners en alle bevolkingsgroepen. De staat en het maatschappelijk bestel zijn daardoor ingericht langs raciale scheidslijnen.
3. In de perceptie van de zwarten is het huidige Zuidafrikaans bestel vreemd, van buitenaf aan hen opgelegd. Van grofweg 1900 tot 1960 trachten zij toch in dit bestel te participeren. De blanke minderheid maakte dit echter onmogelijk. De weerstand van zwarten tegen verdere deelname werd daardoor gedurig sterker.

Hoofdstuk III. Politiek binnen en buiten het officiële kader

De periode 1978-1988 wordt globaal gekenmerkt door toenemende onrust en verzet. In de zwarte woonoorden was een anarchistische situatie ontstaan, waarin veelvuldig sprake was van geweld. De regering probeerde hieraan het hoofd te bieden door beperkte tegemoetkomingen en steeds strengere onderdrukingsmaatregelen. Op dat laatste zal met name in hoofdstuk IV worden ingegaan. Dit hoofdstuk behandelt het beleid van de Nationale Partij ten aanzien van de tegemoetkomingen aan Zwarte¹² verlangens en de visie van andere politieke organisaties.

1. Het beleid van regering en Nationale Partij

In 1978 trad de toenmalige premier Vorster af. Hij werd opgevolgd door Pieter Willem Botha, tot dan toe minister van Defensie. P.W. Botha en zijn Nationale Partij (NP) voeren een beleid van beperkte tegemoetkomingen aan de oppositiebewegingen die steeds luider van zich deden horen. De Zuidafrikaanse regering realiseert zich dat veranderingen onvermijdelijk zijn, omdat anders de blanke bevolkingsgroep toch het onderspit zou kunnen delven. In de toekomstvisie van de Nationale Partij moet worden voorkomen dat de zwarte meerderheid de blanke minderheid weg zou vagen. Zij wil de toekomstige ontwikkelingen daarom zoveel mogelijk onder controle van blanken houden. Daarom blijft de NP voor gescheiden politieke ontwikkeling van de vier bevolkingscategorieën, met een zo groot mogelijke autonomie voor iedere groep (met bijvoorbeeld eigen scholen, eigen woongebieden, en 'zelf-regerende gebieden'). De Nationale Partij wil op den duur participatie van alle bevolkingsgroepen in het politieke besluitvormingsproces. Maar de bescherming van de rechten van minderheden moet in de grondwet gegarandeerd worden, met name door een vetorecht voor blanken over alle nationale politieke beslissingen.

Om uitvoering te geven aan dit programma heeft de regering-Botha na haar aantreden enkele beperkte hervormingen doorgevoerd en een aantal apartheidswetten afgeschaft. Zo is het verbod op raciaal gemengde huwelijken opgeheven. Zwarte vakbonden zijn erkend (zie hoofdstuk VI) en de reservering van banen voor bepaalde bevolkingsgroepen is goeddeels verdwenen. Het werd hotels en restaurants toegestaan personen van alle rassen te bedienen. Zwarten kregen toestemming om grond te kopen in zwarte woonwijken. Voor het lokale niveau werd bij de *Black Local Authorities Act* (1982) beperkt zelfbestuur ingevoerd voor de zwarte woonoorden. De *Restoration of South African Citizenship Bill* (1986) maakte het mogelijk voor zwarten die permanent met vrouw en gezin wonen en werken in de woonoorden om

12. Zwart, in de zin van pagina 3.

het Zuidafrikaanse staatsburgerschap weer aan te vragen. Daarvoor komen plusminus 1,75 miljoen zwarten in aanmerking van de 9 miljoen die ingedeeld werden als burger van één van de vier 'onafhankelijke' thuislanden. De 7,3 miljoen inwoners van deze TBVC-landen zijn er evenwel slechter af. Zij vallen voortaan in Zuid Afrika onder de Vreemdelingenwet en worden beschouwd als buitenlanders. Ook de pasjeswetten zijn iets verruimd. Sinds de invoering van de *Abolition of Influx Control Act* in 1986 zijn de oude pasjes vervangen door een uniform identiteitsbewijs voor blank en zwart. Het ras is er echter nog steeds op aangegeven. De beperkte bewegingsvrijheid voor zwarten wordt hiermee verruimd. De wet is echter niet van toepassing op die zwarten (van wie er 2 miljoen in blanke gebieden wonen) die dus geen Zuidafrikaans staatsburger zijn geworden. Die mogen zich niet vrijelijk bewegen, want voor hen geldt een nieuwe pasjescontrole.

Een belangrijke maatregel van de regering-Botha was de invoering van de nieuwe grondwet van 1983. Bij deze grondwet werd een parlement ingevoerd met drie Kamers: (1) de Volksraad, voor blanken, met 178 leden; (2) de Raad van Vertegenwoordigers, voor kleurlingen, met 85 leden; (3) de Raad van Afgevaardigden, voor indiërs, met 45 leden.

De drie Kamers moeten in zaken van nationaal belang (buitenlandse zaken, defensie, staatsveiligheid, handel en industrie, etc.) trachten tot consensus te komen. Onderwerpen die volgens de grondwet uitsluitend de eigen groep betreffen (onderwijs, gezondheidszorg, sociale zekerheid, stadsontwikkeling, etc.) worden alleen in de betreffende Kamer behandeld. De uitvoerende macht ligt bij de staatspresident. Hij wordt gekozen door een kiescollege van 88 leden. De blanke Kamer kiest 50 leden, de kleurlingen 25 leden uit hun kring en de indiërs 13 van het kiescollege. De ambtstermijn van de staatspresident valt samen met de zittingsperiode van het parlement (maximaal 5 jaar). Hij benoemt en ontslaat de ministers naar welgevallen. De staatspresident stelt verder de zittingen vast van het parlement en kan het parlement ontbinden. Hij is de opperbevelhebber van het Zuidafrikaanse leger. Hij kan de noodtoestand uitroepen of opheffen, oorlog verklaren of vrede sluiten, de wetgeving naar het parlement controleren, een vetorecht over de wetgeving uitoefenen. De staatspresident bepaalt of een wet van algemeen belang is, of dat deze thuishoort bij de eigen zaken van een van de drie Kamers. In 1984 werd P.W. Botha gekozen in deze zeer machtige functie.

De zwarte bevolking, toch de meerderheid, bleef volledig buiten deze grondwettelijke bedeling. Daarmee werd een belangrijke kans gemist om recht te doen aan haar positie. Uit protest daartegen liepen de verkiezingen voor de Kamers van kleurlingen en indiërs uit op een mislukking. Van hen nam maar 20% van de geregistreerde kiezers aan de verkiezingen van augustus 1984 deel. De protesterenden zagen die als een verdeel- en heerspolitiek van de blanke machthebbers. De regering toont zich namelijk niet bereid om zwarten in een 'vierde Kamer' hun vertegenwoordigers te laten kiezen. Volgens de grondwet berust het gezag en het bestuur over zwarte aangelegenheden bij de staatspresident. Voorlopig wil de regering de medezeggenschap van zwarten beperkt houden tot het lokale en regionale niveau. Het verschil tussen de zwarten aan de ene kant en de kleurlingen en

indiërs aan de andere kant is volgens haar dat de laatste 'Westerse gemeenschappen' vormen, met een sociaal-economische en politieke orde die niet vreemd is aan het Westerse systeem. Bovendien wonen kleurlingen en indiërs niet in duidelijk aanwijsbare gebieden, die hadden kunnen dienen als basis voor onafhankelijke politieke en economische ontwikkeling.¹³ De regering blijkt op een andere wijze te zoeken naar gesprekspartners uit de kring der zwarten op het nationale niveau. In 1987 heeft de regering een wetsontwerp ingediend tot instelling van een statutaire Nationale Raad. Deze moet uit 30 leden gaan bestaan, van wie 15 zwart, namelijk de premiers van de 6 thuislanden die nog niet onafhankelijk zijn, en 9 personen die gekozen moeten worden door alle zwarten boven de 18 jaar die buiten de thuislanden wonen (met name in de stedelijke gebieden). Voorts zouden de voorzitters van de drie Kamers van het parlement er deel van uit gaan maken, evenals de minister van Constitutionele Ontwikkeling en Planning. De overige leden moeten worden benoemd door de staatspresident, waardoor hij een zeer zware stem in het kapittel houdt. De Nationale Raad moet onderhandelingen op gang gaan brengen over een nieuwe constitutie en het kabinet adviseren over een politiek systeem waarin Zuidafrikanen van alle bevolkingsgroepen vertegenwoordigd zijn.

Hoewel de regering officieel niet meer spreekt van 'thuislandenbeleid', is zij echter nog steeds uit op grotere autonomie van de zes zelfbesturende gebieden (de niet-'onafhankelijke' thuislanden). Nog steeds vinden er per jaar duizenden gedwongen verhuizingen plaats (volgens het *South African Institute of Race Relations* zijn er in 1983 28.796 mensen gedeporteerd, in 1984 22.936 en in 1985 39.717.¹⁴) De TBVC-landen, hoewel onafhankelijk verklaard, blijven in financieel-economische zin nauw verbonden aan Zuid Afrika. Er zijn vele bi- en multilaterale overeenkomsten op het gebied van diplomatieke vertegenwoordigingen, veiligheidssamenwerking, ontwikkelingssamenwerking, waterhuishouding, landbouw, etc. Nog recent heeft het Zuidafrikaanse leger ingegrepen bij een staatsgreep in Bophuthatswana.

In haar politiek van hervormingen is de regering blijkbaar uit op een staatsregeling die voorziet in participatie van burgers uit alle bevolkingsgroepen. Zij heeft zelf verklaard dat 'apartheid' uit de tijd is. Maar: het beleid blijft erop gericht dat iedere groep haar eigen gemeenschapsleven moet kunnen behouden. En de betekenis van het woord 'groep' wordt nog steeds in de eerste plaats in raciale termen uitgelegd (blank, kleurling, indiër, zwart), waarbij de zwarten vervolgens ook nog eens naar stammen worden ingedeeld. Burgerlijke en politieke rechten kunnen alleen worden uitgeoefend binnen de door de regering opgelegde raciale groep. Iedere oplossing die voor de regering aanvaardbaar wil zijn, zal die raciale-groepsidentiteiten moeten respecteren. Tweede hoofdkenmerk in dit beleid is het vasthouden aan de dominante positie van de blanken (de afrikaners), met tenminste een

13. *South Africa 1986, Official Yearbook of the Republic of South Africa*, uitg. Ministerie van Buitenlandse Zaken (Pretoria 1986) 133.

14. *Race Relations Survey 1986, II*, uitg. S.A.I.R.R. (Johannesburg 1988) 489.

veto-recht (waarbij de economische machtspositie eveneens in stand blijft).

De grondwet van 1983 komt aan beide elementen tegemoet. Zij is zó opgezet dat de blanken in de essentiële colleges een meerderheidspositie bekleeden boven de indiërs en kleurlingen te zamen. En binnen het blanke electoraat vormen de afrikaners weer een duidelijke meerderheid. Het districtenstelsel, overgebleven uit de engelse tijd, werkt in het voordeel van de Nationale Partij, die hiermee een enorm machtsoverwicht verkrijgt in alle staatsinstellingen. Dat bleek bijvoorbeeld in de praktijk in 1986 bij de behandeling van door de regering ingediende amendementen op de veiligheidswetgeving. Zij werden unaniem verworpen door zowel de kleurlingen- als de indiërkamer, maar in de blanke Kamer waren ze aangenomen. In zo'n geval van meningsverschil tussen de drie Kamers heeft de Presidentiële Raad de bevoegdheid voor een oplossing te zorgen. In deze Raad hebben de blanken (en met name de NP) de meerderheid. Hij nam de amendementen aan. Kleurlingen en indiërs werden aldus volledig buitenspel gezet (hoewel er in hun Kamers in totaal 159 leden tégen stemden tegenover 146 leden van de blanke Kamer vóór).

Het beleid beoogt nog steeds de geografische spreiding van blanken en zwarten. De Groepsgebiedenwet zal wel enigermate verzacht worden (door het toelaten van een aantal zogenaamde 'grijze zones' waar blank en zwart door elkaar wonen). Maar het principe, dat groepsgebieden hun eigen identiteit moeten kunnen behouden, blijft in stand. Bovendien worden de procedures vereenvoudigd waarmee bewoners met de 'verkeerde huidskleur' uit een wijk kunnen worden verwijderd. Straffen op het overtreden van de wet worden veel zwaarder. De voorstellen ontmoetten van buitenparlementaire groepen en in de Kamers voor indiërs en kleurlingen zoveel kritiek, dat zij zijn ingetrokken. Het is afwachten waar de regering nu mee zal komen. De *influx control* is afgeschaft, maar wordt vervangen door 'ordelijke urbanisatie'. Dat betekent dat nieuwe zwarte woonoorden ver weg van blanke gebieden zullen worden gevestigd, of in de thuislanden, of aan de grens van de thuislanden (met de mogelijkheid om ze te zijner tijd bij een thuisland te incorporeren). Bedrijven worden aangemoedigd om daarheen te verhuizen. Wetgeving op het gebied van huisvesting of werkgelegenheid beperkt de vestigingsmogelijkheden van zwarten buiten de thuislanden weer. En de thuislanden (vooral de TBVC-landen) versterken hun controle op de 'emigratie' van zwarte werknemers naar 'blank' Zuid Afrika.

De tegemoetkomingen hebben dan ook geenszins geleid tot vermindering van het verzet. Integendeel, de hervormingen bleken te klein te zijn en veel te laat te komen. Vertegenwoordigers van zwarte oppositiebewegingen wezen deelname aan de nieuwe bestuursinstellingen af als een vorm van collaboratie. Zeer vele kiezers deden niet mee aan de verkiezingen voor de lokale besturen. Van een deling van wezenlijke politieke macht is geen enkele sprake. Sinds 1984 is het zwarte verzet aanzienlijk in hevigheid toegenomen.

2. Politiek debat binnen de grondwet

De in 1983 ingevoerde grondwet biedt een kader, waarbinnen een beperkt politiek debat mogelijk is. De grondwet laat slechts beperkte mogelijkheden toe voor het voeren van oppositie. Het districtenstelsel bemoeilijkt dat nog eens extra. Veel kleurlingen en indiërs weigeren gebruik te maken van de constitutionele mogelijkheden die de regering hen toestaat, vooral omdat zwarte politieke bewegingen uitgesloten zijn van het parlementaire debat. Ook politieke groeperingen van blanken zetten vraagtekens bij het voortzetten van de oppositie via het parlement. In deze paragraaf zullen de politieke organisaties behandeld worden die binnen het kader van de grondwet willen opereren, en binnen de ruimte die de regering van de Nationale Partij hen wil toestaan.

Het is de Nationale Partij die het officiële Zuidafrikaanse politieke toneel beheerst. In de vorige paragraaf is de politieke visie van de regering, die wordt gedragen door de Nationale Partij, aan de orde geweest. Op het moment van het schrijven van dit rapport was president Botha enige tijd uitgeschakeld als gevolg van een beroerte. In de Nationale Partij wordt druk gepraat over zijn opvolging. Begin 1989 werd F.W. de Klerk leider van de NP-fractie in de Volksraad. In de Zuidafrikaanse politieke verhoudingen lijkt hij daarvoor de aangewezen opvolger van Botha. Het is niet zeker wanneer dat zijn beslag zal krijgen. De Klerk lijkt meer open te staan voor nieuwe ontwikkelingen, maar onderschrijft wel het tot nu toe gevoerde beleid van zijn partij. Traditioneel identificeerde deze zich volledig met de emancipatie van het afrikaner volk. In de dagen van Malan vormde het een homogene gemeenschap van verarmde boeren, mijnwerkers en landarbeiders. De engelstalige blanken namen de betere posities in en keken veelal op hen neer. Zo'n 40 jaar geleden was het gemiddeld inkomen van de laatsten het dubbele van dat van de afrikaners. De Nationale Partij heeft ertoe bijgedragen dat hun maatschappelijke positie aanzienlijk verbeterd is, met name door het scheppen van banen in de overheidssector en de spoorwegen. Nu werkt ruim 40% van de afrikaners in overheidsdienst. Plusminus 90% van de engelsen en 75% van de afrikaners woont in de steden. Het inkomensverschil tussen beide groepen is vrijwel verdwenen. De emancipatie van de afrikaner ten opzichte van de engelstaligen is voltooid. De benadering van de Nationale Partij is inmiddels gedeïdeologiseerd, de aanpak werd pragmatischer, gericht op het handhaven van de bevoorrechte positie van blanken, onder andere door de bereidheid tot concessies aan kleurlingen, indiërs en zwarten.

Ook in politiek opzicht groeien beide blanke groepen naar elkaar toe. De engelstaligen stemden voorheen meestal op de Verenigde Partij of liberaal. De Verenigde Partij ging na het verlies van 1948 in de verkiezingen echter steeds verder achteruit, wat nog eens werd versterkt door de werking van het districtenstelsel. Zij werd omgevormd tot Nieuwe Republikeinse Partij (NRP), die een wat gematigder standpunt innam ten aanzien van gescheiden ontwikkeling dan de NP. In maart 1988 werd de NRP tenslotte opgeheven. Dit kwam mede omdat steeds meer engelstaligen Nationale Partij stemden. Dat bleek bij de verkiezingen voor het blanke parlement, de Volks-

raad, van mei 1987. De NP kreeg toen 52% van de stemmen (in 1981 haalde zij 53%) en 133 van de 178 zetels. De afrikaner steun aan de Nationale Partij is echter geslonken. In 1977 stemde nog 87% van hen op de NP, in 1981 was dat 64% en in 1987 50%. In 1977 stemde 31% van de engelstaligen op de NP, in 1981 28% en in 1987 57%. De Nationale Partij kan haar meerderheid niet meer handhaven zonder steun van de engelstalige blanken.

Niet alleen de NP verandert van karakter, ook de politieke pluriformiteit binnen de groep van afrikaners neemt toe. Zo'n 40% van de afrikaner stemgerechtigden stemde in 1987 namelijk op de Conservatieve Partij (CP), die 23 zetels in de Volksraad innam. De CP, onder leiding van Andries Treurnicht, vindt dat de regering-Botha met haar hervormingen veel te ver is gegaan en een uitverkoop houdt van de belangen van de blanken. Zijn partij is tegen iedere vorm van integratie van de verschillende rassengroepen. Een deel van de conservatieven wil terug naar de 'klassieke' apartheid uit de tijd van Verwoerd. Een ander deel is voor de vorming van exclusief blanke thuislanden. In gemeenteraden waar de Conservatieve Partij de meerderheid heeft, tracht zij de apartheid in parken, openbare gebouwen, theaters, en dergelijke weer in te voeren. Treurnicht heeft gedreigd dat hij een gewapende verzetsbeweging zal oprichten, als de NP-regering zwarten in het parlement zou laten vertegenwoordigen. Het is vooral het armere deel van het afrikaner volk dat CP stemt. Daaronder vallen de 250.000 kleinere boeren, die geconfronteerd worden met langdurige droogteperioden, dalende landbouwprijzen en toenemende schulden. De werkgelegenheid van blanke mijnwerkers en handarbeiders wordt steeds onzekerder. Zij ondervinden concurrentie door de verbeterde carrièremogelijkheden van zwarten. Ze wonen veelal in wijken die het dichtst in de buurt liggen van de grote, onrustige, zwarte woonoorden. De boeren in Noord Transvaal merken het meest van de dreigende verhoudingen tussen veiligheidsmilities en militaire ANC-operaties vanuit de buurlanden.

Veel kleiner is het aantal blanken dat vindt dat de NP niet ver genoeg gaat in haar beleid van hervormingen. Aan deze zijde van het blanke politieke spectrum opereren de 'liberale' Progressieve Federale Partij en zogenaamde 'Onafhankelijken', die in oktober 1987 de Nationale Democratische Beweging (*National Democratic Movement*, NDM) oprichtten. Beide partijen willen een sterk gedecentraliseerd Zuid Afrika, met gelijke burgerrechten voor alle Zuidafrikanen, afschaffing van apartheid, maar ook bescherming van individuele en minderheidsrechten ten einde overheersing van de ene bevolkingsgroep boven de andere te voorkomen. De PFP is voor algemeen universeel kiesrecht en een vetorecht voor minderheden. Zij pleit daarnaast voor het bijeenroepen van een nationale conventie, waarin vertegenwoordigers van alle bevolkingsgroepen een nieuwe grondwet uitwerken. De mensenrechten moeten worden vastgelegd in een Handvest en worden beschermd door een onafhankelijke rechterlijke macht. De Groepsgebiedenwet moet onmiddellijk worden afgeschaft. De PFP steunt vooral op een achterban van engelstalige blanke liberalen, die in meerderheid in het bedrijfsleven werkzaam zijn. Zij is dan ook eveneens voorstander van een zo vrij mogelijk lopende markteconomie. Haar aanhang slinkt echter. Zij heeft haar lidmaatschap opengesteld voor alle rassen. In maart 1988 zijn daarop

drie leden uit de Raad van Afgevaardigden (indiër-parlement) toegetreden tot de PFP.

Binnen de Nationale Partij is een factie van zogenaamde *verligtes* die vinden dat de regering meer hervormingen moet doorvoeren. Maar zij zullen niet het principe aanvaarden van algemeen universeel kiesrecht of een vierde Kamer voor zwarten. Een aantal leden van hen heeft hun lidmaatschap van de NP opgezegd, omdat zij vonden dat deze partij te kleine hervormingen te langzaam doorvoerde. Samen met personen die zich als 'onafhankelijken' kandidaat stelden, richtten zij de *National Democratic Movement* (Nationale Democratische Beweging, NDM) op. Leider is voormalig NP-lid Wynand Malan. Zij willen gebruik maken van de grondwettelijke mogelijkheden om veranderingen te bereiken in het systeem, onder andere afschaffing van de Groepsgebiedenwet. Ook grote Zwarte bevrijdingsbewegingen als het UDF (zie paragraaf 3) zouden naar het oordeel van de NDM massaal van de mogelijkheden gebruik moeten maken. De afrikaners die in deze beweging actief zijn, vinden het rassenbeleid van de regering onrechtvaardig. Zij zijn van oordeel dat het afrikaner erfgoed het best gediend is met het loslaten van apartheid. Vertegenwoordigers van PFP, NDM en onafhankelijke politici zijn inmiddels de mogelijkheden tot vorming van een progressieve oppositiepartij aan het onderzoeken, onder de naam Democratische Partij.

Tabel 1

	<i>Uitslag 1987</i> zetels / % van de stemmen	<i>Uitslag 1981</i> zetels / % van de stemmen
Nationale Partij	133 / 52 %	127 / 53,3%
Conservatieve Partij	23 / 26,3%	18 / 1,3%*
Progressieve Federale Partij	20 / 14,1%	27 / 18,1%
Herstichte Nationale Partij	0 / 3,1%	1 / 13,1%
Nieuwe Republikeinse Partij	1 / 1,9%	5 / 6,4%
Onafhankelijken	1 / 1,3%	—

N.B. Door het districtenstelsel kan het zetelaantal sterk afwijken van het percentage behaalde stemmen

* De CP kreeg bij de verkiezingen van 1981 1,3% van de stemmen. Het zeteltal breidde zich gedurende de zittingsperiode uit tot 18, onder andere door afsplitsingen van de NP.

De kleurlingen en indiërs die in 1984 wèl meededen aan de verkiezingen voor de Raad van Vertegenwoordigers en de Raad van Afgevaardigden werden door veel verzetsorganisaties uitgemaakt voor collaborateurs. In de Raad van Vertegenwoordigers (85 zetels) is de Arbeiderspartij met 79 zetels in 1986 de grootste. Fractievoorzitter ds. Allan Hendrickse is voorzitter van de ministerraad voor de kleurlingen.¹⁵ Zijn partij wil via het parle-

15. Volgens de grondwet van 1983 zijn er twee soorten ministers: de leden van het kabinet (dat zaken van algemeen belang behartigt) bestaande uit de staatspresident en kabinetsministers, en de drie ministerraden voor de 'eigen zaken' die aan ieder van de drie Kamers verantwoording schuldig zijn.

ment een democratisch, non-raciaal Zuid Afrika dichterbij brengen. De Arbeiderspartij heeft zich voor afschaffing van de Groepsgebiedenwet verklaard en ziet een bevredigende inwilliging van die eis als voorwaarde voor verdere deelname aan het drie-kamerparlement. De relaties tussen de Arbeiderspartij en de Nationale Partij zijn verslechterd. De resterende zetels in de kleurlingenkamer vallen toe aan de *Freedom Party* en de *Democratic Workers' Party*, die de Arbeiderspartij beschuldigt van collaboratie met het apartheidsbewind. De *National People's Party* is met 26 zetels de grootste fractie in de indiërkamer (45 leden). Deze partij vormt de regering voor de eigen indiër-aangelegenheden. Zij streeft naar participatie van alle rassen in het staatsbestuur, maar staat achter het principe van zelfbeschikking voor de verschillende groepen. De officiële oppositie wordt gevormd door *Solidarity* (15 zetels).

Zwarte politieke organisaties worden door de regering uitgesloten van het parlement op nationaal niveau. Zij krijgen alleen ruimte voor politieke verantwoordelijkheid in de besturen van de zwarte woonoorden en de zelfbesturende gebieden (thuislanden). De *United Christian Conciliation Party* is een voorbeeld van een zwarte organisatie die wil opereren binnen de toegestane structuren. Zij is in 1986 opgericht door zwarte kerkleiders en bestuurders en stelt zich ten doel: het bevorderen van christelijke waarden, een meerpartijen-democratie, vrije ondernemingsgewijze produktie zonder uitsluiting van zwarten en steun voor de zwakken. De opkomst bij de verkiezingen voor de lokale besturen van de zwarte woonoorden is echter telkens zeer gering; zij schommelt tussen de 5% en de 37%. De meeste zwarten beschouwen dergelijke organisaties als collaborateurs met het blanke regime. Vaak moeten de bestuursleden buiten de woonoorden onder militaire bewaking leven, omdat ze worden geïntimideerd, verjaagd of zelfs vermoord.

De politiek in de tien thuislanden wordt gekenmerkt door de traditionele stammenstructuur. De *chiefs* spelen een dominerende rol in de verschillende volksvertegenwoordigingen. De thuislanden zijn echter instabiel en onrustig. Zij kennen veel ontevredenheid onder de bevolking ten opzichte van *chiefs* die niet geaccepteerd worden, en die met steun van Pretoria in het zadel gehouden moeten worden. President Lucas Mangope van Bophuthatswana kon aanblijven dankzij een interventie van Zuidafrikaanse troepen. Transkei wordt geregeerd door een soort militaire junta. In Ciskei bemoeilijken familievetes de regering. In Venda groeit de onrust over de beperking van de mogelijkheden van de oppositie en vanwege beschuldigingen van corruptie en nepotisme. De thuislandenleiders die wèl kunnen rekenen op steun van hun bevolking, zoals Enos Mabuza van Ka Ngwane, of Gathsa Buthelezi van Kwa Zulu, komen in de positie om Pretoria in politieke aangelegenheden van replek te dienen. Bij deelname aan de Nationale Raad heeft de Zuidafrikaanse regering een belangrijke rol toebedacht aan de leiders van de thuislanden.

Eerste minister Enos Mabuza van Ka Ngwane stelt als voorwaarden voor deelname dat de politieke gevangenen moeten worden vrijgelaten en dat het verbod op zwarte politieke organisaties als het ANC moet worden opgeheven. Mabuza streeft ernaar van zijn thuisland (plusminus 400.000 inwo-

ners) een anti-apartheidsenclave in Zuid Afrika te maken, voor zover hem daartoe de mogelijkheden gegund zijn. Hij tracht intern een sociaal beleid te voeren, biedt bijvoorbeeld gastvrijheid aan zo'n 50.000 vluchtelingen uit Mozambique.¹⁶ Mabuza noemt het ANC de meest authentieke politieke organisatie in Zuid Afrika. Hij is voorstander van universeel algemeen kiesrecht in een eenheidsstaat. Mabuza heeft de culturele organisatie Inyandza opgericht, die strijdt voor emancipatie van haar leden. Inyandza onderhoudt contacten met het ANC. Het ANC erkent haar als integraal onderdeel van de democratische beweging in Zuid Afrika. Beide organisaties hebben zich verklaard tegen het thuislandenbeleid, tegen de zwarte stadsbesturen en tegen het drie-kamerparlement.

Ook *chief* Buthelezi van Kwa Zulu (plusminus 4 miljoen inwoners) is in principe bereid mee te doen aan de Nationale Raad op voorwaarde dat ANC-leider Nelson Mandela wordt vrijgelaten. Buthelezi heeft in de provincie Natal bijgedragen aan een poging te komen tot een bestuur met algemeen universeel kiesrecht en met procedures ter bescherming van minderheden. Vertegenwoordigers van de provincie en van het (niet-onafhankelijke) thuisland Kwa Zulu (welks gebied door Natal omsloten wordt), hebben vergaderd over een gezamenlijk politiek bestel. Dit wordt genoemd: *Indaba* (vredesvergadering). Het resultaat is een ontwerp-grondwet voor 'Kwa Zulu-Natal', die de volgende elementen bevat:

- een codificatie van grondrechten;
- de wetgevende macht bij een Eerste Kamer, met 100 zetels, gekozen op basis van algemeen, individueel kiesrecht, zodat minstens 80% van de leden zwart zal zijn;
- en bij een Tweede Kamer, die moet dienen als het orgaan waarin de groepsrechten beschermd moeten worden. Deze zal 50 zetels tellen, 10 voor zwarte vertegenwoordigers, 10 voor indiërs, 10 voor afrikaners, 10 voor engelstaligen en 10 voor ieder die niet tot één van deze groepen gerekend wil worden. De beslissingen zouden meestal bij gewone meerderheid genomen moeten worden. Alleen voor wetten betreffende godsdienst, taal of culturele rechten van een bepaalde groep, is de steun nodig van minimaal 6 leden van die groep.

Probleem is wèl, dat zowel de blanke regering in Pretoria als ANC en UDF het resultaat hebben afgekeurd. Zwarte bevrijdingsorganisaties als UDF, AZAPO, of een grote zwarte vakbond als COSATU, zijn niet betrokken geweest bij de totstandkoming ervan. Zij wijzen erop dat het Indaba-model de indeling naar ras handhaaft. Bovendien is hun bezwaar dat het een regionale oplossing betreft, die niet past in hun visie op één ondeelbaar Zuid Afrika. Daarnaast liet de uitslag van de verkiezingen van mei 1987 voor het blanke nationale parlement in Natal een verschuiving zien van stemmen, die ten koste van de NRP zijn gegaan naar de Nationale Partij en de Conservatieve Partij. Het was juist de NRP die zich had ingezet voor de Indaba.

De regering in Pretoria is bovendien niet verder gegaan dan de oprichting van een Gemeenschappelijke Uitvoerende Overheid (november 1987) voor Kwa Zulu-Natal: Dit bestuur krijgt geen wetgevende bevoegdheden, maar dient alleen voor het beheer van gemeenschappelijke voorzieningen als

16. *Weekly Mail*, September 16 – September 22, 1988.

wegenbouw, waterstaat, gezondheidszorg. Het bestuur bestaat uit 10 leden, 5 benoemd door Inkatha en 5 door de provincie Natal (2 blanken, 2 indiërs, 1 kleurling). De regering heeft dus ook niet-vertegenwoordigers van alle authentieke zwarte organisaties erbij willen betrekken, maar alleen van Inkatha. Inkatha-leider Buthelezi ging met dit voorstel akkoord als stap naar verwezenlijking van de Indaba-voorstellen. Buthelezi lijkt zich hiermee nog verder van andere zwarte leiders te verwijderen.

3. Oppositie buiten de officiële perken

Begin jaren tachtig leek de Zuidafrikaanse regering tot hervormingen bereid. De grondwet van 1983 toonde echter aan dat zij niet zover wilde gaan om zwarten politieke rechten te geven. Uit protest hiertegen kwam een zeer brede oppositiebeweging op: het Verenigd Democratisch Front (meest gebruikt is de Engelse afkorting: UDF). Het UDF is een paraplu-organisatie boven zo'n 750 plaatselijke groepen, kerkelijke organisaties, vakbonden. Het koppelt lokale acties met betrekking tot verhoging van busprijzen, huren, schoolgelden aan bredere politieke idealen. Bij de oprichtingsvergadering in Kaapstad waren meer dan 12.000 mensen aanwezig. Eén van de oprichters en beschermers is ds. Allan Boesak. Het UDF ondervond grote weerklank. Het doel van de organisatie is één non-raciaal en ongefragmenteerd Zuid Afrika. Het tracht dit doel na te streven door niet deel te nemen aan de door de overheid ingevoerde bestuursinstellingen, maar door de zwarte woonoorden ontoegankelijk te maken voor overheidsbestuur. De aldus ontstane 'bevrijde gebieden' moeten hun eigen bestuur ter hand nemen. Het UDF voerde een succesvolle campagne om zwarte deelneming aan de bestuursverkiezingen van de woonoorden te boycotten.

Het UDF is de belangrijkste multiraciale organisatie in Zuid Afrika geworden. Het verwelkomt leden uit alle bevolkingsgroepen die de principes van het Handvest van de Vrijheid van het ANC steunen. Ook blanken zijn aangesloten (in bijvoorbeeld de *Cape Democrats*), maar bijvoorbeeld ook moslim-kleurlingen (*Call of Islam*). Groepen nemen met behoud van hun – culturele, religieuze – identiteit deel in het bredere verband van het UDF. Zeer groot is bijvoorbeeld het bij het UDF aangesloten en illegale *South African Youth Congress*, met enige honderduizenden leden. De door de regering in het leven geroepen besturen van de grote zwarte woonoorden worden geboycot. Intussen vormen zich alternatieve besturen, opgebouwd uit straatcomités en zogenaamde *civic associations*. Regelmatig terugkerende boycotacties met beperkte lokale doelen, of als uitingen van breder protest, treffen blanke winkels. Huurboycotten zijn gericht tegen slechte woonomstandigheden, boycotten van bepaalde producten dienen ter ondersteuning van vakbondsacties. De Zuidafrikaanse regering tracht echter door steeds scherpere veiligheidsmaatregelen juist een gematigde beweging als het UDF de kop in te drukken. Het UDF is het sinds begin 1988 verboden nog enige activiteit te ondernemen. Daardoor ontbreekt het de vele aangesloten organisaties aan een gemeenschappelijk platform op landelijk niveau, dat hun optreden kan bundelen en richting geven.

Het UDF is ideologisch verwant met het verboden ANC. In de periode waarin het verzet in Zuid Afrika in hevigheid toenam, intensiverde ook het ANC zijn optreden, binnen en buiten Zuid Afrika. Binnen Zuid Afrika steunt het ANC de strijd van de zwarte bevolking. Het pleit voor mobilisatie van de massa in vakbonden, brede verzetsorganisaties, jeugd- en studentenbewegingen. Het weigert af te zien van het geweldgebruik, zolang het apartheidsysteem in stand blijft en zelf met geweld in stand moet worden gehouden. De guerrillastrategie werd eveneens geïntensiveerd. De doelen werden uitgebreid tot overheidsinstellingen, politie en leger, personen die het ANC rekent tot overlopers, boerderijen aan de grens. De dood van burgers werd geaccepteerd als onderdeel van een oorlogssituatie. De kansen op succes van de militaire strategie waren echter gering, gezien de kracht van het Zuidafrikaanse leger. Daarom ging het ANC ook meer contacten met het buitenland onderhouden. Het ANC opende kantoren in verscheidene hoofdsteden en hield besprekingen met onder andere Westerse regeringsleiders. Ook de Nederlandse regering ontving ANC-vertegenwoordigers. Het ANC pleit voor opvoeren van economische sanctiemaatregelen en het bevorderen van het isolement van de regering in Pretoria, ten einde de laatste naar de onderhandelingstafel te dwingen. Het streven is erop gericht tot een overdracht van de macht te komen.

Daarom is het ANC bereid om te onderhandelen met de blanken, zelfs met hen een coalitieregering te vormen. De afvaardiging van het Gemenebest die in 1986 Zuid Afrika bezocht (de zogenaamde *Eminent Persons Group*) heeft geconstateerd dat het ANC bereid is het geweldgebruik op te schorten als er voldoende aanwijzingen zijn dat de Zuidafrikaanse regering bereid is te onderhandelen over de overgang naar een staat op non-rationale basis.¹⁷ Daartoe moet de regering eerst vertrouwenwekkende stappen doen, zoals:

- de bereidheid zich van tevoren te binden aan een non-rationale grondwet en aan de ontmanteling van de apartheid;
- de afschaffing van de grondwet van 1983;
- de terugtrekking van alle veiligheidstroepen uit de woonoorden en de opheffing van de noodtoestand;
- onvoorwaardelijke vrijlating van de politieke gevangenen, onder wie Mandela;
- garanderen van politieke vrijheden;
- onderhandelen met authentieke vertegenwoordigers van het volk;
- de opheffing van het verbod op het ANC en andere organisaties.

Er is recentelijk een discussie gehouden in de Constitutionele Commissie van het ANC over de ideeën die het heeft over de toekomstige Zuidafrikaanse samenleving. Dit resulteerde in 1988 in de constitutionele richtlijnen, *Constitutional Guidelines*, van het ANC. Het is bedoeld als een discussiestuk, waarin de beweging aangeeft hoe zij tegen de constitutionele toekomst van Zuid Afrika aankijkt. De *Guidelines* voorzien in een onafhankelijk, ongedeeld, democratisch en multiraciaal Zuid Afrika. Zij willen universeel, algemeen actief en passief kiesrecht. Alle overheidsorganen moeten demo-

17. *Mission to South Africa*, The Commonwealth Group of Eminent Persons (Harmondsworth 1986) 88.

cratisch zijn, representatief en dienstbaar aan de grondwet. Het ANC heeft een voorkeur voor een sterk centraal gezag. Het is voor een meer-partijen-democratie, maar wil wel een kiessysteem dat een duidelijke parlementaire meerderheid oplevert. Sloot het Handvest van de vrijheid een federatie niet uit, de *Guidelines* bepleiten expliciet een gecentraliseerde eenheidsstaat. In de grondwet zal vervolgens een lijst van grondrechten worden opgenomen, waarmee de naleving van de mensenrechten van alle burgers, ongeacht ras, kleur, sekse of afkomst, wordt gegarandeerd. Daarnaast moet in de grondwet de plicht worden vermeld van de staat en alle maatschappelijke instellingen om rassendiscriminatie in alle vormen uit te roeien. De *Guidelines* erkennen taalkundige en culturele pluriformiteit, hoewel ook een nationale identiteit en loyaliteit moet worden bevorderd.

In de sfeer van de economie wil het ANC allereerst de afschaffing van alle raciale beperkingen op het bezit en gebruik van land. Er moeten landhervormingen komen. De staat zal ervoor zorgdragen dat de economie de belangen en het welzijn van de hele bevolking dient. Het ANC pleit voor een gemengde economie, met een publieke, een private, een coöperatieve en een kleinschalige familiesector. De overheid moet coöperatieve ondernemingsvormen en dorpsindustrieën bevorderen. Vakbondsrechten moeten worden beschermd.¹⁸ Blijkens de *Guidelines* beschouwt het ANC zichzelf niet als de regering in ballingschap. Het vindt namelijk, dat de uiteindelijke constitutie het resultaat moet zijn van onderhandelingen. Alleen door een formeel democratisch proces kan de bevolking bepalen wie de legitieme regering van het land vormt. Het erkent de noodzaak om door onderhandelingen en compromissen tot een definitieve regeling te komen. Het ANC ziet deze discussie als een uitwerking van het Handvest van de Vrijheid.¹⁹

Weekly Mail verzamelde een aantal reacties op de *Guidelines*. Oscar Dhlomo, secretaris-generaal van Inkatha, had kritiek op de sterk centralistische tendens. Bewegingen die zich op de traditionele stammen baseren zouden volgens hem ook ruimte moeten krijgen. Onduidelijk blijft de status van de thuislanden, aldus Dhlomo. Hij verwelkomt de ruimte in de *Guidelines* voor de markteconomie. Hij waardeert de *Guidelines* als een teken dat het ANC naar het centrum opschuift. Zach de Beer (PFP) en Wynand Malan (NDM) zien de *Guidelines* als een belangrijke bijdrage aan de discussie over een toekomstig Zuid Afrika. De bescherming van de culturele pluriformiteit zou wat hen betreft sterker moeten, ze hebben problemen met de sterk gecentraliseerde eenheidsstaat. De lijst met grondrechten, de meer-partijen-democratie en de vrije markteconomie juichen zij toe. De reactie van het PAC op de *Guidelines* van het ANC is: de *Guidelines* zijn een impliciete bereidheidsverklaring om met de onderdrukkers compromissen te sluiten. Tegevoeligheden aan de vijand zijn onaanvaardbaar. De Zuidafrikaanse regering aan de andere kant vindt de *Guidelines* alleen maar een verandering van stijl, de strategie van terreur en geweld blijft intussen doorgaan.²⁰

18. De volledige tekst van de *Guidelines* stond afgedrukt in: *Weekly Mail*, August 12 – August 18, 1988.

19. *Work in Progress*, april/mei 1988. *South* (4-11 mei 1988) 3.

20. *Weekly Mail*, October 7 – October 13, 1988.

Het ANC mag rekenen op brede steun onder de zwarte bevolking. De overgrote meerderheid van de zwarten ondersteunt de bepalingen van het Handvest, al zijn de verschillen van mening veel groter ten aanzien van de geweldsoptie. Het gezag van Oliver Tambo en de in juli 1988 70 jaar geworden Nelson Mandela is nog steeds onaangetaast, ondanks de toenemende radicalisering de laatste jaren van met name de jongeren in de woonoorden. Het *Eminent Persons Report* van de Gemenebest schrijft dat Mandela als persoon allen die om politieke redenen gevangen zitten symboliseert. Hij heeft een groot gezag, ook buiten het ANC. Hij staat borg voor een multi-raciale samenleving, waarin alle bevolkingsgroepen een plaats hebben.²¹

De relaties tussen UDF en de organisaties in de Zwart-Bewustzijnsbeweging zijn gespannen. Het in 1983 opgerichte *National Forum* is een overkoepeling op basis van het Manifest van het Volk van Azania van plusminus 200 organisaties, waarvan AZAPO de belangrijkste is. Zij aanvaarden geen blanken in leidende functies. Het *National Forum* is de *black consciousness*-evenknie van het UDF. Het huldigt vier principes: anti-racisme, anti-imperialisme, non-collaboratie met de apartheidsstaat en onderdrukking, oppositie ten opzichte van alle partijen van de heersende klasse. Het vindt de toonzetting van het Handvest van de Vrijheid veel te Westers. De Zwart-Bewustzijnsbeweging roept zwarten op niet vreemde waarden over te nemen, maar juist de eigenheid te benadrukken, de eigen culturele wortels te herontdekken. Economisch wil zij aansluiten bij de traditionele huishouding: egalitair, zonder privé-grondbezit. Zij ziet de strijd van de zwarten echter in de eerste plaats als een klassenstrijd tussen uitgebuite zwarten en de blanke kapitalistische uitbuiters.

Samenwerking met blanken in de zwarte bevrijdingsstrijd is in deze visie uitgesloten. De Zwart-Bewustzijnsbeweging heeft nooit erg de publiciteit gezocht, maar heeft wèl een uitgesproken opvatting over een toekomstig Zuid Afrika. Zij zoekt wegen naar zelfhulp en onderlinge solidariteit van zwarten die doen denken aan de strategie en tactiek van de emancipatie van de afrikaners in de jaren dertig. In dit kader kan gewezen worden op het initiatief van de redactie van de zwarte krant de SOWETAN, gericht op *Nation Building* (volksopbouw). Volgens deze filosofie, toegelicht door SOWETAN's hoofdredacteur Aggrey Klaaste, moeten zwarten eerst sterke, democratische organisaties in de samenleving opbouwen, verantwoord leiderschap en onafhankelijke structuren ontwikkelen. De politiek is vooralsnog voor zwarten ontoegankelijk. Maar aanhangers van dit streven zien wel een toekomst waarin plaats is voor zwart en blank.²² De Zwart-Bewustzijnsbeweging heeft zich sterker afgezet tegen de gewelddadige verzetsacties in de woonoorden dan het UDF.

In de buitenparlementaire oppositie zijn ook tal van minder grote organisaties. Het *Detainee's Parents Support Committee* is bijvoorbeeld een organi-

21. *Mission to South Africa, The Commonwealth Group of Eminent Persons* (Harmondsworth 1986) 65, 69.

22. SOWETAN, October 24, 1988.

satie die tracht hulp te verlenen en rechtsbijstand te bieden aan gevangenen. Het tracht te achterhalen waar mensen in detentie worden gehouden. Het is inmiddels verboden, maar andere organisaties, zoals de *Human Rights Commission*, nemen het werk over. Het *National Education Crisis Committee* (NECC) is een samenwerkingsverband van ouders, leerkrachten en leerlingen, die actie voert tegen het Bantoe-onderwijs. Het is ontstaan na de schoolboycotten volgend op de opstand in Soweto. Voorkomen moest immers worden dat leerlingen te lang zonder onderwijs zouden zijn. Het is een voorbeeld van de overgang in het zwarte verzet van boycot en oppositie naar het opzetten van alternatieve structuren. Het NECC bepleit eigen lesmateriaal, het opzetten van leerlingenparticipatie in schoolbesturen, en het oprichten van alternatieve schoolbesturen. *Black Sash* (Zwarte sjerp) is een protestbeweging van blanke engelstalige vrouwen, al in 1955 opgericht, tegen apartheid. Zij houdt stille demonstraties, geeft rechtskundige bijstand en voorlichting.

De voormalige fractievoorzitter in de Volksraad van de PFP, Frederik van Zyl Slabbert heeft het blanke parlement verlaten, omdat hij daarin weinig veranderingegezindheid zag komen. Hij heeft inmiddels een organisatie opgericht die de verzoening tussen de rassen wil bevorderen, het 'Instituut voor een Democratisch Alternatief voor Zuid Afrika' (IDASA). Om toch ook een dialoog en een bundeling van krachten op landelijk niveau te kunnen volhouden, worden regionale en nationale samenkomsten van de vele onafhankelijke groepen (vakbonden, kerken, burgercomités) georganiseerd. In juli 1987 vond een bijeenkomst plaats tussen 'dissidente' blanke afrikaners onder leiding van Frederik van Zyl Slabbert en het ANC. Zij vergaderden in Dakar, de hoofdstad van Senegal, om te zien in hoeverre zij het met elkaar eens konden worden. Blanken als Van Zyl Slabbert verwerpen de apartheid en zijn bereid, onder voorwaarden, onder een zwarte meerderheidsregering te leven. De leider van de ANC-delegatie in Dakar, Thabo Mbeki, vond het van belang, dat blanke Zuidafrikanen zich bij het zwarte verzet aansluiten, om de apartheid te beëindigen en deel te gaan uitmaken van de democratische krachten in Zuid Afrika.

Er komen daarnaast steeds meer blanke dienstweigeraars. Bij het vervullen van hun dienstplicht kunnen blanke jongemannen niet alleen betrokken raken bij de oorlog tegen bijvoorbeeld Angola, maar ook bij het optreden in de zwarte woonoorden. In 1976 is de dienstplichtperiode verlengd van 12 tot 24 maanden. De regering erkent alleen gewetensbezwaarden die zeggen in een godheid te geloven die hen uitdrukkelijk verbiedt ten strijde te trekken. Naast religieuze gelden er geen andere gronden. De betrokkene kan zich ook niet op zijn eigen geweten beroepen. Op dienstweigeren staat zes jaar gevangenisstraf. De in 1983 opgerichte *End Conscription Campaign*, gesteund door onder andere *Black Sash* en het UDF, tracht dienstweigeraars bijstand te verlenen. Onder de naam *Aksie Teen Konksripsie* verkrijgt de campagne ook aanhang onder afrikaner dienstplichtigen. In augustus 1988 is het de *End Conscription Campaign* door de regering verboden nog enige activiteit te ondernemen.

Samenvatting

1. Het zogenaamde hervormingsbeleid van de Zuidafrikaanse regering is tot nu toe zodanig geweest dat de feitelijke machtspositie van blanken onaangetast is gebleven. De Nationale Partij-regering beschouwt zich als een soort patroon van alle zwarten, die politiek zeer beperkt mondig worden gehouden.
2. Ondanks beweringen van het tegendeel houdt Pretoria de structuur van de apartheid in stand. De burgers van Zuid Afrika blijven in de eerste plaats gedwongen lid van een bepaalde raciale groep, hun burgerlijke, politieke en sociale rechten kunnen zij alleen binnen die groep tot gelding brengen.
3. De Zwarte bevolking in Zuid Afrika raakt steeds meer gefrustreerd en verbitterd. Iedere hervorming van de regering valt volstrekt in het niet bij de verwachtingen die zij koestert ten aanzien van gelijkberechtiging. De overgrote meerderheid acht participatie in de officiële politieke structuren uitgesloten; dat komt neer op collaboratie, of verraad van de Zwarte zaak.
4. De grote organisaties, die een brede basis hebben in de Zwarte bevolking, zijn ANC/UDF, PAC/AZAPO, Inkatha. Deze organisaties en hun vertegenwoordigers zijn onmisbaar bij besluitvorming over een toekomstige politieke structuur voor Zuid Afrika.
5. Er zijn tekenen van politieke pluriformiteit onder de afrikaners. Zij sluiten zich niet meer *en bloc* aan bij de Nationale Partij, maar tonen zich relatief divers in hun politieke aanhang. Er is weinig aanleiding meer om aan te nemen dat zij zich onder druk van nieuwe ontwikkelingen zullen verschanzen in isolement. De Nationale Partij is veranderd van spreekbuis van afrikaner volksmobilisatie naar verdediger van de privileges van de blanken, onder wie ook de engelstaligen vallen.

Hoofdstuk IV. Geweld en onderdrukking

In de jaren na de opstand in Soweto (1976) nam de onrust sterk toe. De grondwet van 1983 hield zwarten buiten de politieke besluitvorming, de faciliteiten in het onderwijs voor zwarten bleven schromelijk ten achter bij die van blanken. De sfeer van het verzet, evenals het optreden van de politie werden sindsdien steeds grimmiger.

1. Geweld

Toen de door de meeste zwarten niet erkende stadsbesturen zich voornamen om de huren van woningen in zwarte woonoorden te verhogen, braken eind 1984, begin 1985 rellen uit, vooral tussen inwoners en politie. 21 maart 1985 schoot de politie bij een begrafenisprocessie in Uitenhage 20 mensen dood, van wie 15 in de rug. Ook het geweld tussen verschillende zwarte groepen onderling nam toe. In de periode september 1984 – november 1985 moeten volgens Amnesty International meer dan 8000 mensen zijn omgekomen, vooral door met scherp schietende politiefunctionarissen.²³ Op 21 juni 1985 riep de regering een beperkte noodtoestand uit, die duurde tot 7 maart 1986. De tweede landelijke noodtoestand ging in op 12 juni 1986 en duurt nog steeds voort. Sindsdien verkeert Zuid Afrika in een permanente staat van beleg. In de woonoorden is een anarchistische situatie ontstaan. De langdurige onderdrukking en achterstelling van de zwarte bevolking leidde tot woede en frustratie. Gezien vanuit het perspectief van de *townships* is de Zuidafrikaanse regering geen rechtmatige overheid meer. De laatste moet regelmatig het leger inzetten om de orde van de blanke overheersing te handhaven. De regering neemt hier veelal toevlucht tot ordehandhaving bij volmacht. Bij gebrek aan erkend gezag kunnen knokploegen als *witdoeke*, *tsotsi's*, *vigilantes*, *blackjacks* (er is zelfs een bende die opereert onder de naam *the A-team*) hun gewelddadige terreur uitoefenen in de woonoorden. Volgens sommigen gebeurt dit met impliciete of expliciete steun van leger en politie.²⁴

De *Eminent Persons Group* van de Gemenebest is van oordeel dat er sprake is van een georkestreerde campagne. Daarbij vallen vigilantes met steun van de veiligheidstroepen zwarten aan die uit zijn op verandering, bijvoorbeeld door het in brand steken van hun behuizingen.²⁵

Doordat de regering de meer ervaren verzetsleiders regelmatig gevangen

23. *South Africa Briefing*, uitg. Amnesty International (London 1986) 1.

24. Zie onder andere: *Mission to South Africa*, Commonwealth Group of Eminent Persons (Harmondsworth 1986) 35.

25. *Ibidem*, 59-62.

zet wordt het steeds moeilijker radicale zwarte groeperingen, vooral van jongeren, in de hand te houden. Zwarte bestuurders van woonoorden worden als collaborateurs beschouwd. Vooral in de jaren 1985-1986 waren velen van hen het slachtoffer van zogenaamde halsbandexecuties: Het slachtoffer werd eerst murw geslagen en kreeg daarna een in benzine of dielselolie gedrenkte oude autoband om zijn nek, die daarna werd aangestoken. Begin 1986 waren er ongeveer 220 mensen op deze manier omgebracht. De grotere bevrijdingsbewegingen hebben afstand genomen van deze methoden. Maar zij verklaarden wel dat het klimaat waarin zo iets kan gebeuren door de regering geschapen is. Doordat zwarten alternatieve systemen van ordehandhaving in de *townships* hebben ontwikkeld en doordat de regering de noodtoestand heeft afgekondigd, is aan de halsbandmoorden inmiddels goeddeels een einde gekomen. Volgens het *Institute of Race Relations* kwamen in 1986 1298 mensen om in politiek geweld. De helft van hen als gevolg van conflicten in de zwarte gemeenschappen, ongeveer een derde van dat aantal is omgebracht door de veiligheidsmilities van de regering. De meeste gevallen kwamen voor in de Oostelijke Kaaprovincie (18,2%), in Soweto bij Johannesburg (15%) en in het thuisland Kwa Ndebele (9%).²⁶ De onrust en de politieke onderdrukking doet zich namelijk ook voor in de thuislanden met name in Kwa Ndebele, Bophuthatswana en Lebowa. Eerste-minister Skosana van Kwa Ndebele richtte bijvoorbeeld in 1986 de Mbokotho-vigilante-groep op om, als een soort stammenpolitie met uitgebreide bevoegdheden, onrust in het thuisland te bestrijden. In 1987 concentreerde het geweld zich vooral in de provincie Natal, met name in de omgeving van Pietermaritzburg.²⁷

Veel slachtoffers vallen in conflicten tussen verschillende zwarte organisaties onderling. Dat kunnen twisten zijn tussen verschillende stammen, veroorzaakt door machtsstrijd in een plaatselijke situatie, door schaarste van goederen, doordat de ene groep wordt voorgetrokken boven de andere. De relaties tussen Inkatha enerzijds en ANC en UDF aan de andere kant zijn slecht. Het ANC beschouwt Buthelezi en zijn Inkatha als collaborateurs met het apartheidsregime. Het verdenkt hen ervan leden van het UDF in de woonoorden te molesteren. Er vinden in de provincie Natal regelmatig gevechten plaats tussen aanhangers van het UDF en van Inkatha. Daaraan liggen politieke meningsverschillen ten grondslag, maar ook etnische. Zwarthen van Shona-, Tswana-, Sotho-achtergrond hebben groot wantrouwen ten opzichte van de Zoeloes met hun gewelddadig verleden. Buthelezi verliest zijn greep op de Zoeloes in de woonoorden die naar het UDF overgaan. Dat tijt probeert hij te keren. Veiligheidstroepen weten bovendien Inkathavigilantes te gebruiken voor het aanwakkeren van onderling zwart geweld. Pogingen om tot stopzetting van het geweld of misschien zelfs verzoening te komen, worden door veiligheidstroepen tegengewerkt. Bijvoorbeeld door juist de bruggenbouwers te arresteren en gevangen te houden. De politieke meningsverschillen gaan met name over economische sanctiemaatregelen tegen Zuid Afrika. Voor het ANC zou het een welkome aanvulling zijn op de strijd van binnenuit als andere landen economische sanc-

26. *Race Relations Survey 1986*, II, uitg. S.A.I.R.R. (Johannesburg 1988) 517, 518.

27. *Idem 1987/1988*, 23.

tiemaatregelen zouden nemen tegen Zuid Afrika. Dan wordt de prijs te hoog voor de blanken om het apartheidssysteem in stand te houden. De gevolgen van sanctiemaatregelen zijn wel nadelig voor zwarten, maar het leed onder apartheid, zonder hoop op een einde is veel erger. Het UDF kan niet openlijk aandringen op economische sancties, want dat wordt in Zuid Afrika bestraft als een misdrijf. Buthelezi en Inkatha echter zijn tegen economische sanctiemaatregelen, omdat zwarten daardoor zelf getroffen worden.

Aan afrikaner zijde zijn vergelijkbare 'vigilante' groepen opgericht door de buitenparlementaire *Afrikaner Weerstandsbeweging* (AWB). Zij staat onder leiding van Eugene Terre'Blanche en is een paramilitaire organisatie, die door haar ideeën en presentatie verwantschap vertoont met Hitlers SA. Volgens Terre'Blanche zal machtsdeling met zwarten alleen maar leiden tot geweld en revolutie. Als de overheid dat niet onder controle kan houden, zal de AWB zelf geweld gebruiken. Daarom zijn afrikaner commando's opgericht onder de naam *Brandwagte*. De AWB streeft naar de vorming van een één-partijdictatuur in een exclusieve 'boerestaat' in de Transvaal, de Oranje Vrijstaat en Noord-Natal. Joden, indiërs en andere niet-christenen mogen wel in de boerestaat wonen, maar zijn uitgesloten van het staatsbestuur. De AWB is ook voor nationalisering van de bedrijven. Zij steunt in de politiek de Conservatieve Partij van Andries Treurnicht en bestrijdt de Nationale Partij. De veiligheidspolitie laat de AWB relatief vrij om parades te houden en te demonstreren. Soms zijn het veiligheidsfunctionarissen die in hun vrije tijd, of na beëindiging van hun dienstbetrekking, illegaal voortzetten wat zij in hun uniform ook pleegden te doen. Vanuit dergelijke groeperingen worden regelmatig aanslagen gepleegd, zwarte verzetsleiders geïntimideerd of vermoord. Op de gebouwen van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken, van de Rooms-Katholieke Bisschoppenconferentie, of van de vakbond COSATU bijvoorbeeld zijn bomaanslagen gepleegd.

De positie van kleurlingen en indiërs wordt in deze gewelddadige atmosfeer steeds moeilijker. De blanken trachtten hen uit te spelen tegenover de zwarte meerderheid, door hun eigen parlementen te gunnen. Maar zij vrezen in de toekomst vermorzeld te worden in de strijd tussen blank en zwart, en zijn onzeker over hun positie als de zwarten de macht zouden hebben. Kleurlingen en indiërs kiezen – deels uit solidariteit, deels noodgedwongen – steeds meer voor de zijde van de zwarten.

2. Onderdrukking

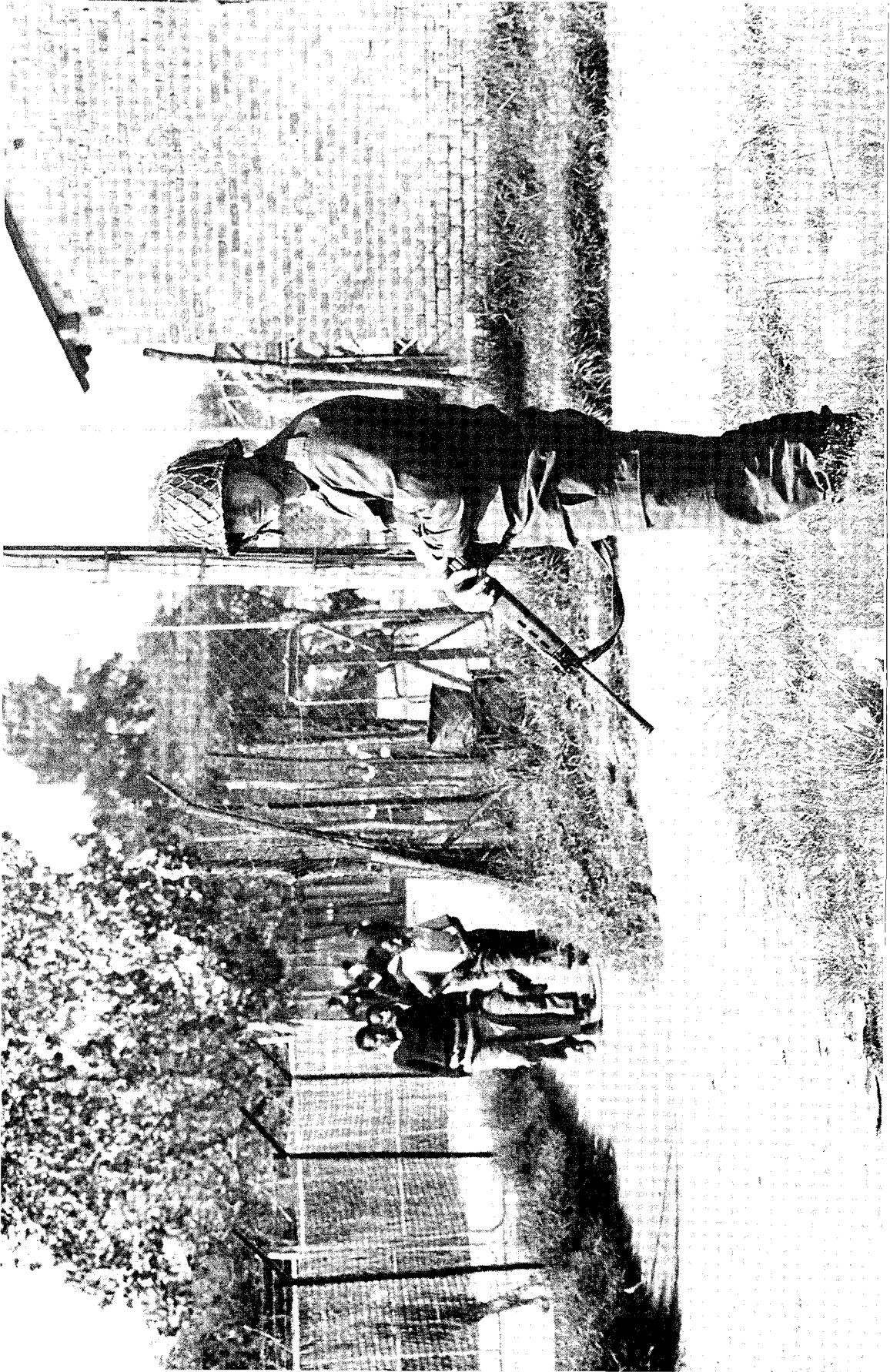
Intussen is de veiligheidswetgeving aanzienlijk versterkt. De politie had al de bevoegdheid personen voor onbepaalde tijd voor ondervraging in geïsoleerde hechtenis te nemen. De minister van Openbare Orde, Adriaan Vlok, mag een ieder in preventieve hechtenis laten nemen die naar zijn oordeel een gevaar is voor de staatsveiligheid. Een openbare aanklager kan iemand vast laten houden om een getuigenis af te leggen voor de staat. De minister heeft de bevoegdheid personen en organisaties in de 'ban' te doen

(huisarrest op te leggen). Een persoon in de ban kan worden verplicht om op een bepaalde plaats te blijven. Het kan hem of haar worden verboden om vergaderingen bij te wonen, of om meer dan één gast tegelijkertijd te ontvangen. Bovendien zijn personen in de ban dikwijls het mikpunt van aanslagen, verdachtmakingen of bedreigingen, zonder dat zij op enige bijstand van de politie kunnen rekenen. Onder de noodtoestand werden de bevoegdheden van de veiligheidspolitie nog eens aanzienlijk uitgebreid. Iedere politiemann, soldaat, spoorwegpolitie-agent of gevangenisbewaarder mag iedere persoon arresteren zonder arrestatiebevel. Gevangenschap is dan beperkt tot 14 dagen, tenzij de minister van Openbare Orde de gevangennamen verlengt. Gevangenen zijn veelal onbereikbaar voor rechtsbijstand of familieleden. Er is geen recht van beroep en de plaats van de detentie wordt geheim gehouden. Bovengenoemde ambtenaren zijn bovendien verschoond van vervolging voor alle daden die zij 'te goeder trouw' verrichten in het kader van de ordehandhaving. Die vrijstelling geldt ook voor de staatspresident en de leden van de kabinetten van Zuid Afrika en van de thuislanden.

Onder de noodtoestand zijn dan ook duizenden mensen zonder vorm van proces voor kortere of langere tijd vastgezet; de verantwoordelijke politiefunctionarissen hoeven zich niet voor de gevangennamen in het openbaar te verdedigen. Volgens het *Detainee's Parents Support Committee* hebben er in de periode juni 1986 – juni 1987 1187 mensen vastgezet onder de 'normale' veiligheidswetgeving en 25.000 onder de maatregelen in het kader van de noodtoestand.²⁸ De slachtoffers zijn vooral leden en leiders van buitenparlementaire politieke organisaties, vakbondsvertegenwoordigers, kerkmensen, journalisten, studenten en academici. Het Zuidafrikaanse rechtssysteem is zo langzamerhand zo ontaard, dat iedereen die verdacht is vrijwel zeker wordt veroordeeld. Alle 'gaten' in de wet worden stelselmatig dichtgespijkerd. Van onafhankelijke rechtspraak kan nauwelijks sprake zijn.

Het systeem van consequente geheimhouding en uitgebreide bevoegdheden voor de veiligheidstroepen nodigt uit tot misbruik. De politie houdt mensen zonder contact met de buitenwereld vast, vooral om informatie of getuigenverklaringen los te krijgen. Volgens verschillende bronnen wordt er in Zuidafrikaanse gevangnissen dan ook gemarteld. Wettelijke vervolging van politiefunctionarissen is zinloos. Mensen worden gefolterd door slagen met samboks, elektrische schokken, bedreigingen met executie, bijna-verstikking of -verdrinking, urenlang rechtop staan, blootstelling aan koude, slapeloosheid. Gevangenen worden vernederd, bijvoorbeeld doordat ze naakt worden verhoord. De minister van Openbare Orde, Adriaan Vlok, gaf in het parlement toe dat zes leden van het leger pater Smangalis Mkhathshwa, voormalig secretaris-generaal van de rooms-katholieke Bisschoppenconferentie, hebben ondervraagd toen hij gevangen zat onder de

28. *Violation of Human Rights in Southern Africa, Report of the ad hoc working group of experts*, uitg. Commission on human rights, Economic and Social Council (22 januari 1988) 11.

regelingen van de noodtoestand. Peter Soal, lid van de oppositie, las in het parlement een schriftelijke verklaring voor van pater Mkhathwa, waaruit bleek dat hij gemarteld is (hij werd onder andere gedwongen meer dan 30 uur aaneen te staan).²⁹ Dezelfde minister verklaarde in maart 1987 in het parlement dat tot 1986 83 mensen in gevangenschap waren omgekomen.³⁰ Onder de slachtoffers van martelingen vallen ook kinderen onder de 18 jaar. Ook moeders met pasgeboren baby's worden vastgehouden zonder speciale voorzieningen wat betreft voeding of hygiëne. De Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) beschrijft hoe in 1986 onder de noodtoestand ongeveer 4000 jongeren tussen de 10 en 21 jaar gevangen zaten. Er bestaan volgens haar 'heroriënteringskampen', onder verantwoordelijkheid van het ministerie van Onderwijs. In deze kampen zouden gevangenen politieke herscholing moeten ondergaan.³¹

Zoals kenmerkend is voor een staat van beleg, perkt de regering de mensenrechten aanzienlijk in. De media staan onder strenge censuur. De televisie stond al sinds lang onder staatscontrole. Fotografieren of verslaan van acties van de veiligheidsmilities zijn bijvoorbeeld verboden. Hetzelfde geldt voor vergaderingen of bijeenkomsten van verboden organisaties. Een verschijningsverbod kan worden opgelegd aan een blad dat 'de revolutie of opstand bevordert', dat 'gevoelens van haat oproept tegen het plaatselijke bestuur of de veiligheidstroepen', of dat 'bijdraagt aan de goede reputatie van een verboden organisatie'. Een tijdelijk verschijningsverbod is onlangs opgelegd aan *New Nation*, het weekblad van de katholieke Bisschoppenconferentie, en *South*. De *Weekly Mail*, *Die Stem* en *Work in Progress* hebben officiële waarschuwingen gekregen. Het gevolg van de beperkingen op de vrijheid van meningsuiting is, dat Zuidafrikanen zeer slecht op de hoogte kunnen raken van de situatie in hun eigen land. Het wordt verzetsorganisaties zeer moeilijk gemaakt hun ideeën en argumenten voor het voetlicht te brengen. Door de beperkte berichtgeving, door de huisvesting van zwarten in geïsoleerde woonoorden, door jaren scheiding van de verschillende bevolkingsgroepen komen de blanken (de kiezers) nauwelijks in aanraking met de wijzen waarop de meerderheid van hun landgenoten leeft, werkt en woont. De perscensuur werkt zodanig uit dat de regering-Botha overkomt als gematigd: alleen kritiek van conservatieve en zeer conservatieve zijde wordt publiek gemaakt. En geweldplegingen door de veiligheidstroepen, dat wil zeggen onder de verantwoordelijkheid van de regering, blijven buiten de openbaarheid.

De regering beoogt een vorm van controle op het ontvangen van buitenlandse fondsen voor politieke activiteiten. Het wetsvoorstel op de openbaarmaking van buitenlandse fondsen verplicht organisaties de gelden, die zij uit het buitenland ontvangen, openbaar te maken aan de minister van Justitie. 17 grote verzetsorganisaties en 18 vooraanstaande personen is het op 24 februari 1988 verboden nog enige activiteit te ondernemen. Onder de

29. *Weekly Mail*, 9 oktober 1987.

30. *Violation of Human Rights*, 22, 23.

31. *Special Report of the Director-General on the Application of the Declaration concerning the Policy of Apartheid in South Africa*, uitg. ILO (Genève 1987) 40.

17 organisaties vallen onder andere het UDF, AZAPO, het *Detainee's Parents Support Committee*, het *National Education Crisis Committee* en vele zwarte *Civic Associations*. Ze mogen alleen nog maar bestaan. Onder de 18 getroffen personen bevindt zich met name de UDF-leider Archie Gumede. Hij was de eerste in het UDF die opperde dat het UDF mee zou moeten doen aan de gemeenteraadsverkiezingen en zo het systeem van binnenuit veranderen. Ook andere gematigde UDF-leiders, die proberen te bemiddelen in het conflict tussen UDF en Inkatha, vallen onder de maatregel. Inkatha wordt daarentegen niets in de weg gelegd. Vreedzame bestrijding van de apartheid en de organisatie van verzet worden onmogelijk gemaakt. Als een organisatie gebruik weet te maken van gaten in de wet om vervolging door de staat te ontgaan, zorgt de regering er wel voor die gaten met nieuwe amendementen te dichten. Aan het begin van de jaren tachtig hebben de zwarte vakbonden de reële mogelijkheid gekregen om hun rol te spelen op het terrein van de arbeidsverhoudingen. Het ziet er echter naar uit dat deze formeel toegestane vrijheid van vakorganisatie opnieuw bedreigd gaat worden. De regering heeft namelijk in september 1988 de Wet op de arbeidsverhoudingen gewijzigd, waardoor met name het gebruik van het stakingsrecht wezenlijk wordt beperkt.

De regering tracht ook haar beleid bij volmacht uit te oefenen. Op universiteiten dreigde het verzet tegen apartheid sterk te groeien, naar de mening van Pretoria. Universiteitsbesturen worden gedwongen de ontwikkelingen onder controle te houden, anders verliezen ze hun overheidssubsidie. Een aantal universiteiten heeft zich hier overigens sterk tegen verzet. In de woonoorden bleven de zwarten achter met het betalen van de huren voor hun woningen. Huurboycotten werden een algemene uiting van protest. De regering wil werkgevers dwingen de verschuldigde huurgelden in te houden op de salarissen van hun werknemers. Werkgevers weigerden daar echter aan mee te werken. Wel zijn alle bedrijven in Zuid Afrika geïntegreerd in de strategische planning van de regering in Pretoria. De minister van Defensie heeft de wettelijke bevoegdheid bedrijven te dwingen bepaalde goederen te produceren en te leveren aan de regering. Honderden bedrijven en fabrieksterreinen zijn uitgeroepen tot 'nationale sleutelpunten'. De bedrijfsleidingen zijn verplicht deze zelf te bewaken met eigen veiligheidsmilities. Dit wordt ingepast in de regionale defensieplanning. Bedrijven vullen tenslotte – op vrijwillige basis – het soldij van personeel in militaire dienst aan tot het niveau waarvoor ze in hun functie betaald werden.

De rol van politie en militairen in de samenleving wordt steeds nadrukkelijker. Tussen de 5000 tot 8000 militairen zijn gestationeerd in de *townships*. Om de orde te handhaven zijn er veiligheidstroepen aanwezig in de zwarte scholen. Leerlingen zijn verplicht identificatiepapieren bij zich te houden. Op het platteland worden burgerwachten gevormd van blanke mannen tussen 18 en 55 jaar. Boeren in Noord-Transvaal worden geïncorporeerd in het veiligheidsnetwerk. Zij moeten bijdragen aan het tegenhouden van ANC-guerrilla's die van over de grens in Zuid Afrika opereren. Langs de grens tussen Zuid Afrika en Mozambique is een hekwerk neergezet, drie rijen dik, waarvan het middelste onder stroom met een sterkte van 3500 volt staat. Het ministerie van Openbare Orde leidt zwarten, volgens een VN-rapport voornamelijk gerecrueteerd uit knokploegen (*vigilantes*), in een stoomcur-

sus op om bij te dragen aan de handhaving van de orde in de woonoorden. Deze *kitskonstabelen* staan onder controle van blanke politie-onderofficieren en zijn volgens dit rapport nog wreder dan de veiligheidsmilities.³²

Genoemd pakket van maatregelen is volgens vele waarnemers essentieel element in de strategie van de Zuidafrikaanse regering. Deze omvat enerzijds een zeer streng optreden tegen tegenstanders van de politiek van geleidelijke hervormingen, die moeilijk onder controle te houden zijn. En anderzijds is zij erop gericht de economieën van de thuislanden op te vijzelen, de sociale situatie in de grootste haarden van ontevredenheid te verbeteren, zwarte leiders die het model van de regering willen volgen, te steunen. Om deze 'totale strategie' uit te voeren is er een heel semi-militair veiligheidsnetwerk opgebouwd, het *National Security Management System* (het Nationale Veiligheid Bestuurssysteem). Aan de top van dit stelsel staat de Staatsveiligheidsraad onder voorzitterschap van de staatspresident; een van de vier permanente commissies van het kabinet. In het bestuur van de staat wordt de rol van de Staatsveiligheidsraad steeds belangrijker. Dit adviesorgaan van de regering bestaat uit de staatspresident, de ministers van Defensie, Buitenlandse Zaken, Justitie, Openbare Orde, het hoofd van de nationale inlichtingendienst, de opperbevelhebber van de SADF, de directeurs-generaal van Buitenlandse Zaken en van Justitie en de hoofdcommissaris van politie.³³ Daarin wordt de handhaving van de staatsveiligheid door leger en politie gecoördineerd en het kabinet geadviseerd. De uitvoering van kabinetsbesluiten op nationaal niveau blijft bij de ministeries. Daaronder staan 12 zogenaamde *Joint Management Centres* (JMC's, Verenigde Bestuurscentra), die op regionaal niveau de regeringsacties coördineren. Zij bestaan uit ambtenaren, onder leiding van vooral defensie- en politiepersoneel. Het werk is verder weer gedecentraliseerd in 60 sub-JMC's en 354 mini-JMC's. Iedere JMC heeft drie interne commissies, die dienen voor informatie-uitwisseling, voor het adviseren van economische en sociale maatregelen en voor communicatie. De bedoeling is dat op lokaal niveau verzetshaarden worden opgespoord, dat door positieve maatregelen de aanleiding voor ontevredenheid wordt weggenomen en dat het verzet wordt onderdrukt. Het doen en laten van het veiligheidssysteem staat buiten openbaar debat en buiten iedere parlementaire controle. De politie en het leger hebben er een belangrijke inbreng. Door de totale strategie wordt de hele samenleving als het ware ingekapseld in het veiligheidsbeleid van de regering. Volgens het oppositionele blad *Work in Progress* is de regering er met deze strategie in 1988 in geslaagd het aantal gevangenhoudingen te verminderen. Oppositiegroepen worden krachtig beperkt in hun bewegingsvrijheid. Activisten worden onder de regels van de noodtoe-

32. *Violation of Human Rights*, 26, 27.

33. De South African Defence Force (SADF) neemt een belangrijke positie in in de machtsstructuur van het land. Zij bestaat uit 42.000 beroepsmilitairen en 64.000 dienstplichtigen, die voor 24 maanden dienen. Daarbovenop zijn er 317.000 burger-reservisten. Alleen onder de beroepsmilitairen zijn niet-blanke leden. De SADF is de best uitgeruste en getrainde krijgsmacht op het Afrikaanse continent. Het is mogelijk dat zij ook beschikt over kernwapens. Sinds 1978 neemt de SADF deel in de politieke beleidsvoorbereiding: toen werden vertegenwoordigers van het leger opgenomen in de Staatsveiligheidsraad.

stand monddood gemaakt. Gevangenhoudingen dienen niet om tot berechting te komen, maar om hen voor lange periodes preventief vast te houden. Beslissingen worden in het geheim binnen het veiligheidsnetwerk genomen en ondersteund door schimmige activiteiten van vigilante-groepen, ontvoeringen, arrestaties, intimidatie.³⁴

3. Polarisatie

Op de hierboven beschreven manier wist de leiding van de Nationale Partij rondom staatspresident P.W. Botha zich niet alleen te verzekeren van een dominante positie op basis van de grondwet, maar ook op basis van het leger. Wie die macht wil bedreigen, zal heel wat in huis moeten hebben. Op de lange termijn echter zien de afrikaners zich geconfronteerd met een groeiende zwarte meerderheid. De groei van de blanke bevolking stagneert. Vooral het aantal zwarten in de stedelijke gebieden groeit snel. De Nationale Partij-regering wil daartegenin kost wat kost de ontwikkelingen onder controle houden. De meeste blanken zijn bang dat een zwart meerderheidsbestuur zal ontaarden in een autoritair regime. Zij verwachten dat toegeven aan het principe van 'one person, one vote' zal uitdraaien op 'one person, one vote, once'. Zij wijzen op de dekolonisaties elders in Afrika, die vaak uitliepen op wreed gevoerde oorlogen tussen stammen, zoals in Nigeria, Zaïre en Uganda. De regering voert ook de stammentegenstellingen in eigen land aan om dit argument kracht bij te zetten. Tegelijkertijd draagt zij zèlf ertoe bij dat deze tegenstellingen in stand blijven door haar thuislandbeleid. Een groeiend aantal vooral hoger opgeleide blanken verlaat intussen jaarlijks het land. De engelstaligen, van wie velen nog in het bezit zijn van een Brits paspoort, emigreren vooral naar Groot Brittannië, Australië, Nieuw Zeeland. De afrikaners hebben echter geen ander vaderland dan Afrika. Dat kan verklaren waarom zij bepaalde posities nooit zullen opgeven en waarom zij bereid zijn zo ver te gaan ter verdediging van hun levenswijze.

Het ANC is voor staatspresident Botha geen gesprekspartner. Tegenover het Westduitse dagblad *Die Welt* zei Botha niet bereid te zijn tot onderhandelingen met het ANC 'zolang deze communistisch is en de gewelddoptie open houdt. Leiders van het ANC in het buitenland zijn bang om naar Zuid Afrika te komen om aan het hervormingsproces mee te doen. Maar ze hitten in het buitenland wel op tot geweld. De vreedzame krachten in het ANC willen daaraan niet meedoen. Daaruit valt af te leiden dat het ANC door de communistische partij gedomineerd wordt. De meerderheid in Zuid Afrika staat niet achter het ANC.' Aldus de staatspresident.³⁵ Pretoria voelt een sterke dreiging van de kant van de Sowjet Unie. Het uiteindelijke doel van de Sowjet Unie is het creëren van chaos op grote schaal, en daarvan gebruik maken door marionetten-regimes in heel Zuidelijk Afrika in te stellen. De Sowjet Unie bedient zich daarbij van Cuba en DDR.³⁶ Doordat de rege-

34. 1988, *Work in Progress* (nov/dec 1988) 33, 50.

35. Botha, in: *Die Welt*, 20 oktober 1986.

36. *South Africa 1986. Official Yearbook of the Republic of South Africa*, uitg. Ministerie van Buitenlandse Zaken (Pretoria 1986) 308.

ring met deze redenering de indruk wekt dat het ANC een communistische organisatie is, wordt de respectabiliteit van het communisme voor zwarten alleen maar groter. De regering bleek ook niet bereid in te gaan op een bemiddelingspoging in 1986 van de *Eminent Persons Group* van de Gemenebestlanden. Het ANC was bereid het gebruik van geweld gedurende onderhandelingen op te schorten. De regering doorbrak de toenadering echter door ANC-vestigingen in de frontlijnstaten aan te vallen en de noodtoestand af te kondigen.

De regering tracht alle ontwikkelingen in het land, de richting en de snelheid, onder controle te houden. Zij laat alleen diegenen in het bestuur deelnemen die zich daarbij aansluiten. Zodra bepaalde activiteiten met een autonoom karakter gevolgen kunnen hebben voor het staatkundige bestel, worden ze in de kiem gesmoord.

Samenvatting

1. Uit de verslagen en feiten, die uit Zuid Afrika naar voren komen, wordt dit beeld duidelijk: in Zuid Afrika is sprake van een systematische en flagrante schending van fundamentele rechten van de mens.

2. De structuur van de apartheid is nog volop aanwezig in het Zuidafrikaanse staatsbestel. De instandhouding ervan vraagt een steeds verder geperfectioneerd onderdrukkingsapparaat, dat met een 'totale strategie' beoogt de hele samenleving te beheersen. In Zuid Afrika is een blank regime aan de macht, onder leiding van een president met vergaande bevoegdheden, met nadrukkelijke aanwezigheid van leger en politie, muilkorving van de media, en met willekeurige arrestaties en martelingen van politieke dissidenten.

3. De mogelijkheden voor het voeren van oppositie worden verder beperkt. Verzetsorganisaties beschikken steeds minder over kanalen in de media om hun visie te laten horen. Onlustgevoelens kunnen nauwelijks nog door sterke organisaties in verantwoorde banen worden geleid. Voor de achtergestelde bevolkingsgroepen is de regering in Pretoria minder dan ooit overheid voor heel het volk, maar nog slechts een tegenpartij.

4. Met de toenemende mate van onderdrukking en anarchie in de zwarte woonoorden wordt geweld steeds meer gebruikt om onvrede te uiten. De samenleving is verziekt en hoe langer deze situatie voortduurt hoe moeilijker een 'vreedzame' overgang wordt.

Hoofdstuk V. Kerkelijk leven

Ondanks de enorme verschillen tussen bevolkingsgroepen, hangt de overgrote meerderheid van de mensen een christelijke geloofsrichting aan. Bijvoorbeeld 90% van de blanken en 80% van de zwarten. Daarnaast moet vermeld worden dat er meer dan 100.000 joden zijn, zo'n 350.000 islamieten en ongeveer een half miljoen hindoes. Kerken genieten naar Zuidafrikaanse maatstaven een relatieve vrijheid. Daar maken zij dan ook flink gebruik van om zich in te zetten voor bevrijding en emancipatie van achtergestelde bevolkingsgroepen. Kerkleiders als aartsbisschop Desmond Tutu, ds. Beyers Naudé, ds. Allan Boesak, ds. Frank Chikane, aartsbisschop Denis Hurley zijn de bekendsten, maar ook grote aantallen anderen zijn actief op dit terrein. In dit hoofdstuk wordt het denken behandeld van de grotere kerken in Zuid Afrika.

1. De gereformeerde kerken

Een sleutelpositie neemt de Nederduits Gereformeerde Kerk in. Deze is traditioneel, naast de kleinere Hervormde en Gereformeerde Kerken, het kerkgenootschap van het afrikaner volk. Zij is daardoor nauw verwant aan de Nationale Partij. Zelfs is zij na 1948 in hoge mate moreel verantwoordelijk geweest voor de apartheidswetgeving van de regering. Niet alleen kwam een wet als bijvoorbeeld het verbod van interraciale huwelijken op haar aandringen tot stand, maar door Bijbelse gegevens als de vloek over Cham (Gen. 9), de volkerenlijst van Gen. 10 of de Goddelijke voorzienigheid bij de territoriale verdeling van volken (Hand. 17 : 26) als geldend voor alle tijden te bestempelen, legde zij een theologische grondslag onder het apartheiddenken. In de laatste jaren echter heeft zij afstand genomen van deze theologische rechtvaardiging. Deze kentering moet worden gezien tegen de achtergrond van haar schorsing als lid van de *World Alliance of Reformed Churches* (zie verder). Een studiegcommissie toog aan het werk. De Algemene Synode van de NG Kerk aanvaardde op 21 oktober 1986 haar rapport *Kerk en Samelewing*. In dit rapport wordt door de NG Kerk de Bijbelse onderbouwing van apartheid losgelaten en 'as fout erken en afgewijs'.³⁷ Het prijsgeven van de theologische verantwoording van het politieke systeem betekent echter niet, dat daarmee de morele verwerpelijkheid van dat systeem wordt overgenomen. Verwerpelijk is slechts 'die hantering van apartheid as 'n politieke en maatskaplike sisteem wat mense veronreg en een groep onregmatig bo'n ander bevoordeel'.³⁸ In tegenstelling tot zo'n

37. Zie Bijlage II.

38. *Kerk en Samelewing. 'n Getuienis van die Nederduits Gereformeerde Kerk* (Pretoria 1986) 22, 23.

'negatieve' apartheid is volgens het rapport wel degelijk een 'positieve' apartheid denkbaar, zonder onrecht en benadeling van bevolkingsgroepen. Anders uitgedrukt: de NG Kerk heeft zich afgewend van de ideologie van de apartheid, zoals deze aan de Bijbel werd opgehangen. Het beleid van gedwongen gescheiden ontwikkeling als zodanig wenst zij echter niet principieel te veroordelen als in strijd met het christelijk belijden. Racisme wijst de NG Kerk als morele dwaling af. Zij ziet evenwel niet in dat apartheid als zodanig op racisme berust: gezonde volksliefde die gericht is op de schepping en instandhouding van de eigen volkscultuur moet duidelijk van racisme worden onderscheiden.³⁹ Tegelijkertijd stelde de NG Kerk het lidmaatschap in beginsel open voor niet-blanken, zij het dat dit individuele gevallen betreft. Zij wil streven naar een betere herkenbaarheid van de eenheid van de vier nederduits-gereformeerde kerken (voor blanken, zwarten, kleurlingen en indiërs). Een kunstmatige eenheid acht zij echter *'in die lig van die Skrif en van praktiese omstandighede'* uit den boze. Van een fusie der vier kerken kan voor *Kerk en Samelewing* geen sprake zijn.⁴⁰

De blanke NG Kerk heeft veel aan zending gedaan. Zij heeft daartoe aparte zendingskerken opgericht, ten einde – zoals zij het zelf stelde – beter rekening te kunnen houden met de grote sociale en culturele verschillen van de bevolkingsgroepen, en met de onderscheiden talen die zij spreken. Zo hebben de kleurlingen hun eigen Nederduits Gereformeerde Sendingkerk. Ds. Allan Boesak behoort bijvoorbeeld tot deze kerk. In september 1986 heeft de Algemene Synode van deze kerk de Belijdenis van Belhar aangenomen met 399 stemmen tegen 71. Deze Belhar-belijdenis verwerpt de theologische en morele rechtvaardiging van apartheid als ketterij. Verzoening met de Nederduits Gereformeerde Kerk is alleen mogelijk als deze haar schuld aan de apartheid belijdt. Predikanten die beroepen willen worden in de Sendingkerk moeten de Belhar-belijdenis onderschrijven. Voor zwarten bestaat er de Nederduits Gereformeerde Kerk in Afrika. Reeds in 1979 sprak zij zich principieel uit tegen apartheid. Toch durfde deze kerk zich tot voor kort niet al te kritisch op te stellen ten opzichte van de overheid. Zij is financieel voor 80% van de blanke kerk afhankelijk. In juni 1987 is echter een nieuw moderamen gekozen, onder voorzitterschap van Sam Buti. Dit moderamen ontwikkelt moedig initiatieven om de uitspraak van 1979 te realiseren. Allereerst in de kerk: door fusie zal het moeten komen tot één multiraciale NG Kerk. Als eerste stap, nu de blanke kerk weigerde, streeft het naar fusie met de NG Sendingkerk. Definitieve besluiten zijn daarover echter nog niet genomen. Samengaan zou voor de NG Sendingkerk een groot offer betekenen, ten gevolge van de inkomensverschillen tussen kleurlingen en zwarten.

Tegen de wijziging van het standpunt van de blanke NG Kerk in 1986 waren overigens tal van bezwaarden. Dezen besloten, onder aanvoering van prof. Willie Lubbe, tot oprichting van een nieuwe, exclusief blanke kerk. In juni

39. *Ibidem*, 22.

40. *Ibidem*, 44.

1988 werd onder zijn leiding de Afrikaanse Protestantse Kerk opgericht. De motivatie van deze *beswaardes* ligt in het vasthouden aan de traditionele onderbouwing van apartheid: God heeft de verschillende rassen en volken geschapen; de mens moet dit scheppingsgegeven respecteren. Deze breuk in de kerk loopt ongeveer parallel aan de afsplitsingen uit de Nationale Partij, zoals de Conservatieve Partij, die president Botha te hervormingsgezind vinden. De blanke NG Kerk is geen lid van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken. In 1982 werd zij geschorst als lid van de *World Alliance of Reformed Churches* (WARC). Wil de NG Kerk weer als lid geaccepteerd worden, dan moet zij aan drie voorwaarden voldoen: zwarte christenen mogen niet meer worden uitgesloten van Dienst en Avondmaal; de kerk moet in woord en daad hulp verlenen aan de slachtoffers van apartheid; de kerk moet de apartheid verwerpen en bijdragen aan het ontmantelen ervan in kerk en samenleving. De WARC zelf ziet apartheid als een ontkenning van de waardigheid waarmee God de mens in zijn beeld heeft geschapen; als een ontkenning van het werk van Christus als verlosser van de zonde; als een ontkenning van de verzoening gebracht door Christus tussen God en de mens en tussen de mensen onderling. Apartheid is volgens de WARC in strijd met het Evangelie. Daarmee is theologische en morele ondersteuning van apartheid volgens haar te veroordelen als een ketterij.

2. Zwarte kerken

Behoorde in 1946 nog maar de helft van de Zuidafrikaanse zwarte bevolking tot een christelijk kerkgenootschap, in 1970 was dat 80%. Zending en missie hebben bereikt dat het christelijk geloof een brede gemeenschappelijke basis biedt in het overigens zo verdeelde land. Maar ook het geloof wordt in zeer verschillende richtingen beleden en het kent vele uitingvormen. Zwarte christenen zijn verspreid over alle grote kerken (met uitzondering van de blanke NG Kerk en de beide andere afrikaner kerken). Maar er is ook een groot aantal kleinere onafhankelijke zwarte kerken, veelal ontstaan uit vroegere zendingskerken. Bekering was meestal een groepsverschijnsel, van een familie, of een stam, veelal dankzij protestantse zendingsactiviteiten (lutheranen, methodisten, presbyterianen, congregationalisten). Onder die onafhankelijke kerken zijn ongeveer 3000 verschillende kerkelijke groepen, met een aanhang van ongeveer 40% van de zwarte bevolking. In deze onafhankelijke zwarte kerken zijn twee hoofdgroepen te onderscheiden: 1) de zogenaamde Ethiopische kerken, die wel de banden verbraken met de zendingskerken, maar aan de leer vasthielden; en 2) de Zionistische kerken, die zowel de officiële banden verbraken alsook de strikte uitleg van de leer loslieten en veel elementen van traditionele zwarte cultuuruitingen overnamen. In deze kerken ligt in het algemeen minder nadruk op persoonlijke verlossing en meer op de gemeenschappelijke geloofsbeleving. Het gevoel, de symboliek van de ritens zijn belangrijker dan de theologie of de organisatie. Door die eigenschappen is het voor hen moeilijker om tot uitgesproken politiek of sociaal engagement te komen. Een deel van deze groepen kerken behoort tot de *African Independent Churches' Association*, die is aangesloten bij de Zuidafrikaanse Raad van Kerken.

Theologen en kerken die zich uitdrukkelijk engageren met de zwarte bevrijdingsstrijd, vinden hun belangrijkste samenwerkingsverband in de Zuidafrikaanse Raad van Kerken (zie verder). Uit deze kringen kwam in 1985 een getuigenis die in de discussies in en over Zuid Afrika, maar ook in de Wereldraad van Kerken een belangrijke rol speelt, het zogenaamde Kairos-document. Dit rapport onderscheidt drie soorten theologie. Ten eerste de 'Theologie van de staat', zoals het vastleggen van apartheid als door God gewild in de aanhef van de grondwet van 1983. Op die manier rechtvaardigt het onderdrukkende regime zijn macht; 'bijzonder weerzinwekkend voor christenen' en 'godslasterlijk', vinden de ondertekenaars van het Kairos-document.⁴¹ Ten tweede wijst het rapport de 'Kerktheologie' af: De 'Kerktheologie' levert slechts beperkte kritiek op apartheid, aan de hand van stereotiepe ideeën als verzoening, geweldloosheid en een moreel beroep op de blanke minderheid. Van verzoening kan pas sprake zijn als het onrecht is verwijderd. Beroep doen op de moraliteit van de blanken blijkt al jaren niet te werken. Echte verandering moet niet komen van de top, maar van de onderdrukten, van wie de meesten christenen zijn. Het pleidooi voor geweldloosheid gaat niet op, omdat dat het 'gewetenloze, structurele, geïnstitutionaliseerde geweld van de staat' ongemoeid laat.⁴² Kortom, de kerktheologie heeft gefaald, omdat zij langs de politiek heen leidt.

Het Kairos-document kiest voor de derde theologie, de profetische. Die vraagt eerst om een maatschappij-analyse, dat is: het verstaan van de tekenen des tijds ('Kairos'). Er is niet alleen een conflict tussen rassen, maar ook tussen onderdrukkers en onderdrukten. Tussen hen is geen compromis mogelijk. Vanuit moreel en theologisch gezichtspunt is apartheid een tiraniek regime. Het regime is 'een vijand van het gehele volk. Een tiran. Een totalitair regime. Een schrikbewind'.⁴³ Het is een christelijke plicht de tirannie te verdrijven. De regering moet worden vervangen door een andere, die door de meerderheid is gekozen, om in het belang van heel het volk te regeren. De kerk, de christenen, moeten aan de kant van de onderdrukten gaan staan. De kerk moet de morele leiding nemen in verzet en strijd voor bevrijding en gerechtigheid. Aldus de ondertekenaars van het Kairos-document, dat gezien kan worden als een belangrijk voorbeeld van een contextueel getuigenis. Het is een authentieke interpretatie van het Evangelie die begrepen moet worden vanuit de omstandigheden waarin de auteurs haar schreven en vanuit de ervaringen die zij daar opdoen.

3. De Rooms-katholieke kerk

De Rooms-Katholieke Kerk telt in Zuid Afrika ongeveer 3 miljoen gelovigen, van wie meer dan driekwart zwart is. Voorzitter van de Zuidafrikaanse Katholieke Bisschoppenconferentie is mgr. Wilfred Napier, bisschop van Kokstad. De rooms-katholieke bisschoppen van Zuid Afrika wezen reeds in

41. Het uur van de waarheid. Consultatie over Zuid Afrika van de Raad van Kerken in Nederland, *Wereld en Zending* (1986 nr. 1) 15.

42. *Ibidem* 19.

43. *Ibidem*, 25.

1952 de discriminatie op basis van huidskleur in de wetgeving, sociale gewoonten en bestuur af. Deze uitspraak is in latere jaren steeds verscherpt. De staat moet volgens de bisschoppen het welzijn van alle burgers dienen. Sommige groepen hebben daarbij bijzondere bescherming nodig; voor hen is differentiatie in de wetgeving redelijk. Maar het blijft een christelijke plicht eerder te verenigen dan te scheiden, eerder verschillen op te lossen dan te bestendigen, en vijandschappen te verzoenen. De rechtvaardigheid geeft een ieder wat hem toekomt. De liefde gaat verder: zij streeft naar onderling begrip, bewijst diensten, verdraagt beledigingen, verenigt in vriendschap, beëindigt vooroordelen.

Aldus veroordeelden de rooms-katholieke bisschoppen de apartheid in 1957: 'Het grondbeginsel van de apartheid is het behoud van wat de blanke beschaving wordt genoemd. Deze wordt vereenzelvigd met blanke suprematie, hetgeen betekent dat alleen de blanken volledige politieke, sociale en economische rechten genieten. Personen van een ander ras moeten zich tevreden stellen met wat de blanke oordeelt dat hen kan worden toegestaan zonder zijn bevoorrechte positie in gevaar te brengen. De blanke suprematie is absoluut. Ze treedt de rechtvaardigheid met voeten. Ze staat boven de leer van Christus. Ze is een doel dat elk ander doel geheel in de schaduw stelt, een doel dat elk middel rechtvaardigt'.⁴⁴ De bisschoppen verlangen onder andere het afschaffen van de apartheid in al zijn toepassingen, volledig rechtstreeks kiesrecht voor alle leden van de bevolking, zonder dat de ene groep de ander overheerst, en economische rechtvaardigheid. De katholieke kerk in Zuid Afrika zelf is intern volledig gemengd. Zij kent geen raciaal gescheiden priesteropleidingen, zwart en blank gaan naar dezelfde vieringen en kerkgebouwen.

De bisschoppen verwierpen de grondwet van 1983, die de zwarten negeert en uitgebreide macht in handen van de staatspresident legt. Zij achten economische druk als 'de meest doelmatige vorm van niet-gewelddadige druk die is overgebleven', moreel te rechtvaardigen, onder de voorwaarde dat die druk 's lands economie niet verwoest en verder lijden voorkomt'.⁴⁵ De Zuidafrikaanse bisschoppen streven naar vreedzame verandering. Zij riepen op tot onvoorwaardelijke onderhandelingen tussen de regering en de belangrijkste zwarte leiders. Dat zien zij als de enige manier om de escalatie van geweld en revolutie te vermijden. Pater Mkhathshwa is, toen hij secretaris-generaal was van de rooms-katholieke Bisschoppenconferentie, in 1986 gevangen gehouden en gemarteld. De hoofdredacteur van *New Nation*, Zwelakhe Sisulu, het blad van de Bisschoppenconferentie, heeft bijna twee jaar gevangen gezeten. De katholieke kerk is waarnemend lid van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken, maar staat samen met deze organisatie vooraan in het bevorderen van de belangen van de onderdrukte bevolkingsgroepen.

44. *Over apartheid. Verklaringen, herderlijke brieven, rapporten, 1952-1983, van de katholieke bisschoppen van Zuid Afrika* (Amersfoort 1983) 12.

45. *Handel tegen Apartheid. Kerkelijke organisaties vragen om economische druk op Zuid Afrika*, Bijeenuitgave (z.p. 1987) 90.

4. Overige kerken

De engelstalige kerken kennen geen strikte scheiding naar ras, hoewel vele kerkelijke gemeentes in de praktijk niet gemengd zijn; al was het alleen maar omdat de verschillende bevolkingsgroepen door het beleid van de overheid geografisch van elkaar verwijderd zijn. Vele kerken hebben de apartheid verworpen. Een vooraanstaand woordvoerder van het protest en de veroordeling van het systeem namens de Anglicaanse Kerk, de *Church of the Province of Southern Africa*, is de aartsbisschop Desmond Tutu. Hij ontving in 1984 de Nobelprijs voor de vrede. Overigens zijn veel blanken, die hun kerkleiding te ver vonden gaan, overgestapt naar de alternatieve, 'a-politieke', anglicaanse *Church of England in South Africa*. De *Presbyterian Church* veroordeelde in 1986 apartheid als een zonde en deed een beroep op haar leden om actief mee te werken aan het einde ervan. De Methodistische Kerk verklaarde dat de onmiddellijke en volledige ontmanteling van apartheid noodzakelijk is en vervangen moet worden door een staatsbestel waaraan alle Zuidafrikanen deel hebben.

In juli 1986 werd een getuigenis gepubliceerd van 132 evangelischen, afkomstig uit baptistenkerken, pinkstergemeenten, vrije gemeenten, stromingen – vaak onafhankelijke – kerken die voortkomen uit zendingsgenootschappen en die zich verwant voelen met charismatische bewegingen in de Verenigde Staten. Dat zijn stromingen kortom, die gewoonlijk geen uitspraken doen over sociale vraagstukken. De 132 ondertekenaars stelden zichzelf onder kritiek. De neiging om zich uit de wereld terug te trekken komt volgens hen neer op het aanvaarden van de *status quo* en daardoor op een impliciete steun aan het apartheidssysteem. De ondertekenaars van dit getuigenis stellen nu dat Evangelieprediking en sociale actie hand in hand gaan: Er is geen afzonderlijk geestelijk leven, maar het geestelijk leven vindt plaats in het sociale leven. Het lenigen van de geestelijke noden van de mens, gaat hand in hand met het lenigen van diens sociale noden. Tot de sociale noden die bestreden moeten worden rekenen zij racisme, het beroven van mensen van hun land, de indeling in klasse en macht. Het Evangelie vraagt verzoening, maar geen verzoening zonder gerechtigheid. Verzoening mag niet zijn het met het kwaad op een akkoordje gooien. Verzet is volgens deze evangelischen gerechtvaardigd. 'Law and order' in Zuid Afrika 'betekenen dat de onderdrukte en uitgebuite massa van Zuid Afrika zich ordelijk en vreedzaam aan hun onderdrukkers en uitbuiters moeten onderwerpen. Dit is voor ons de wet van satan en de orde van de hel. Hiertegen moeten wij ons in naam van Jezus verzetten'.⁴⁶ Christenen zijn geroepen tot radicale hervorming van de structuren van de samenleving, opdat deze meer in overeenstemming zijn met de geest van het Evangelie. Gehoorzaamheid aan het apartheidssysteem kan niet verlangd worden op grond van Romeinen 13, vers 1-7. Overheden zijn weliswaar van God verordined, maar wat zij doen komt niet noodzakelijkerwijs van God. Apartheid is

46. Een kritiek op de evangelische theologie en praktijk van 132 Zuidafrikaanse evangelischen, *Soteria. Evangelische Theologische Bezinning* (sept. 1987) 15.

volledig in strijd met Gods wil. Het apartheidsregime is een verschrikking voor de zwarte meerderheid, 'een terroristisch regime, ... dat onze mensen in hechtenis houdt, martelt, doodt en gevangen zet, omdat zij voor een rechtvaardige orde strijden.'⁴⁷

5. Oecumene en verzet

De Zuidafrikaanse Raad van Kerken, waarvan overigens de blanke NG Kerk geen lid is, verwerpt het apartheidssysteem en bepleit de noodzaak tot geweldloze verandering in Zuid Afrika. Sinds 1987 is de zwarte predikant Frank Chikane secretaris-generaal van deze Raad. De Raad van Kerken is van oordeel dat de hervormingen van de regering niet van structurele aard zijn, maar alleen aanpassingen binnen het bestaande systeem. Voor er van onderhandelingen sprake kan zijn, moet de regering vertrouwenwekkende maatregelen nemen, zoals de intentie verklaren dat zij binnen een bepaald tijdsbestek apartheid zal ontmantelen; haar troepen terugtrekken uit de woonoorden; politieke gevangenen, onder wie Nelson Mandela vrijlaten; politieke organisaties en personen uit de ban doen. Om de regering daartoe aan te sporen zijn economische sanctiemaatregelen nodig, alsmede het terugtrekken van buitenlandse investeringen uit Zuid Afrika (desinvesteren). Dat zijn vreedzame en effectieve middelen om de Zuidafrikaanse regering onder druk te zetten. Naar het oordeel van de Raad worden buitenlandse investeringen gebruikt om de heersende machts- en privilegepatronen te ondersteunen. De Raad wil daarnaast zijn zusterkerken in andere landen vragen om daar eveneens aan te sporen tot effectieve economische druk en om hun gelden terug te trekken uit alle instanties (zoals bedrijven) die bijdragen aan de instandhouding van apartheid.⁴⁸ De gedachte achter deze strategie van economische dwangmaatregelen is, dat de wereldgemeenschap een belangrijke steun kan bieden aan de zwarte verzetsorganisaties. Het streven is gericht op onmiddellijke en veelomvattende sanctiemaatregelen, te nemen in zo groot mogelijk internationaal verband. Dit hoeft niet per se te leiden tot extra leed voor de zwarte bevolking. De verwachting is, dat de Zuidafrikaanse regering in dat geval snel zal reageren met de bereidheid te onderhandelen met alle betrokken partijen. Op die manier steunen economische dwangmaatregelen het vreedzame verzet en kan bloedvergieten worden voorkomen, aldus de redenering.

De Wereldraad van Kerken steunt de activiteiten van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken. De Wereldraad roept in zijn Verklaring van Harare (december 1985) op tot onmiddellijke en alomvattende sancties tegen Zuid Afrika, en, daarnaast, tot steun aan Zuidafrikaanse organisaties die zich inzetten voor bevrijding van hun land. In het kader van het Programma ter bestrijding van het racisme van de Wereldraad van Kerken kwamen in mei 1987 in Lusaka kerkleiders uit allerlei landen bijeen met vertegenwoordi-

47. *Ibidem*, 13.

48. Resolutie over Desinvestering van de SACC, Nationale Conferentie 28-6-1985, *Wereld en Zending* (1986 nr. 1) 72-73.

gers van Zuidafrikaanse verzetsorganisaties (waaronder ANC en PAC). Bij die gelegenheid werd erkend, dat de aard van het Zuidafrikaanse regime de bewoners dwingt geweld te gebruiken, hoewel de deelnemers voorstander bleven van vreedzame verandering. Bovendien werd gepleit voor toegenomen druk door onmiddellijke en alomvattende sancties en tegengaan van nieuwe investeringen.⁴⁹ Deze verklaring is uitgelegd als steun van de Wereldraad van Kerken voor de verzetsorganisatie ANC. In juli 1987 nam de Zuidafrikaanse Raad van Kerken deze verklaring over.

Naarmate de regering door de noodtoestand en recente wetgeving het optreden van verzetsorganisaties nog verder inperkt, komt een steeds zwaardere taak toe aan de kerken om verzetsactiviteiten over te nemen. Van oudsher al doen kerken aan missie en zending, steunen zij armen en onderdrukten met bijvoorbeeld projecten van gezondheidszorg, scholing en opleidingen, etc. Verder hebben zij verklaard zich te zullen concentreren op onder andere de campagne ten behoeve van vrijlating van politieke gevangenen; wederom toelaten van politieke organisaties; bevordering van de internationale druk op de regering in Pretoria om met onderhandelingen te beginnen. In maart 1988 deden ze een beroep op de blanke stemgerechtigden om zich los te maken van de instellingen van apartheid en mee te doen met de werkelijke strijd voor de democratie. Intussen wordt het gematigde groepen als de kerken steeds moeilijker gemaakt om te functioneren, door de eerder beschreven onderdrukkende maatregelen van de regering, lastercampagnes of het alom aanwezige geweld, waarvan zij ook het slachtoffer worden.

Samenvatting

1. De apartheid heeft haar diepe wortels in het afrikaans-sprekende deel der blanke bevolking. Zwarten, kleurlingen en indiërs binnen de ene nederduitse geloofsgemeenschap zijn in afzonderlijke kerkformaties ondergebracht.

2. Kerken, die de verdeling naar ras, zoals ingegeven door de apartheid, overstijgen, en hun geestelijke leiders, spreken zich uit voor de onderdrukten in Zuid Afrika en dragen ter plekke bij in de vorm van scholing, opvang, hulpverlening en bewustwording. Een beleid dat zich richt op een rechtvaardiger samenleving kan niet voorbijgaan aan deze belangrijke rol van de kerken.

3. Waar de politiek een onbegaanbare weg is, of waar het onrecht onaanvaardbaar is, nemen kerken dikwijls gedeeltelijk de functie van politieke organisaties over. Het CDA hecht wezenlijke betekenis aan de feiten en standpunten die door die kerken naar voren worden gebracht. Dat geldt in dit geval met name voor de kerken die zelf internationale verspreiding hebben, zoals de kerken aangesloten bij de *World Alliance of Reformed Churches*, de Wereldraad van Kerken, de Rooms-Katholieke Kerk.

49. The economic basis of racism, *PCR Information* (1987, nr. 24) 37.

Tabel 2. Aanhang religieuze richtingen onder zwarten*

Zwarte onafhankelijke kerken	:	30,10%
Rooms-Katholiek	:	10,17%
Methodist	:	9,74%
Nederduits Gereformeerd	:	6,58%
Anglicaans	:	4,79%
Luthers	:	4,36%
Presbyterian	:	2,30%

---

* Naar: *South Africa 1986, 779*. Zwarten in de 'onafhankelijke' thuislanden niet meegerekend, evenmin als de kleinere kerken, of de niet-kerkelijken

Tabel 3. Aanhang religieuze richtingen onder kleurlingen*

Nederduits Gereformeerd	:	25,71%
Anglicaans	:	13,8 %
Rooms-Katholiek	:	10,14%
Congregational	:	7,08%
Islam	:	6,72%
Methodist	:	5,68%
Luthers	:	3,9 %
Zwarte onafhankelijke kerken	:	3,1 %

---

* Naar: *South Africa 1986, 799*. Kleinere kerken of niet-kerkelijken niet meegerekend

Tabel 4. Aanhang religieuze richtingen indiërs*

Hindoe	:	64,07%
Islam	:	20,24%
Vol Evangelisch	:	3,05%
Rooms-Katholiek	:	2,51%

---

* Naar: *South Africa 1986, 779*. Kleinere kerken of niet-kerkelijken niet meegerekend

Tabel 5. Aanhang religieuze richtingen blanken*

Nederduits Gereformeerd	:	37,26%
Anglicaans	:	10,14%
Rooms-Katholiek	:	8,53%
Nederduits Hervormd	:	5,68%
Presbyterian	:	2,85%
Gereformeerd	:	2,79%
Apostolic Faith Mission	:	2,76%
Joods/Hebreeuws	:	2,59%

---

* Naar: *South Africa 1986, 770*. Kleinere kerken of niet-kerkelijken niet meegerekend

Hoofdstuk VI. Economie en arbeidsverhoudingen

Behalve in de politiek is er sprake van een structurele achterstelling van zwarten in de economie en de arbeidsverhoudingen. In dit hoofdstuk komt de algemene economische situatie aan de orde. Er volgt een geschiedenis van de arbeidsverhoudingen en van de positie van de vakbonden en de werkgeversorganisaties.

1. Algemene economische situatie

De Zuidafrikaanse economie werd de laatste jaren gekenmerkt door stagnatie. Daarmee volgde zij de trend in de internationale economische ontwikkelingen. Maar ook het isolement van het land ten gevolge van de afkeer elders in de wereld van apartheid droeg daartoe bij. Zuid Afrika ondervond toenemende moeilijkheden in het verwerven van internationale geldleningen. Het toerisme nam af, evenals de doorvoerhandel. De inflatie was opgelopen van 11,7% in 1984, 16,5% in 1985 naar 20% in 1986. In 1987 was de inflatie 12,5%. Over de periode 1981-1985 bleef de economische groei beperkt tot 1%.⁵⁰ Het *South African Institute of Race Relations* noteerde voor 1986 een groei van 0,7%. Dit komt volgens hem neer op een reële groei per hoofd van de bevolking van -1,7%.⁵¹ In 1987 was de economische groei 2,5% en voor 1988 wordt eenzelfde groeicijfer verwacht. De gouverneur van de Zuidafrikaanse Centrale Bank, Gerard de Kock, zag echter een herstel van de economie in 1987. De inflatie is teruggebracht naar 14%, de economische groei bedraagt volgens hem 3%.⁵² Dit is vooral te danken aan een toename van de inkomsten uit export van met name goud. De wapenexport nam toe. Deze inkomsten gaan echter grotendeels op aan de afbetaling van buitenlandse schulden.

De Zuidafrikaanse regering voert een monetaristische economische politiek met een grotere rol voor de markt en minder overheidsinterventie (*Bothanomics*). Deze heeft echter niet geleid tot afname van de massale werkloosheid van vooral zwarten. Er is minimaal een economische groei nodig van 5% per jaar om banen te scheppen voor alleen al de nieuwkomers op de arbeidsmarkt. De officiële cijfers van de regering geven een werkloosheidspercentage van 8,4. De Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) schat dat dat echter 25% moet zijn. In bepaalde regio's, zoals bij Port Elizabeth, is 50% van de zwarten werkloos. In Soweto heeft slechts 46% van de mensen

50. *Report of the Secretary of State's Advisory Committee on South Africa* (Washington, D.D., January 29 1987) 27.

51. *Race Relations Survey 1986, I*, uitg. S.A.I.R.R. (Johannesburg 1987) XXI.

52. De Kock, in: *Trouw*, 3 maart 1988.

tussen de 20 en 65 een baan (tegen 67% in 1970).⁵³ De regering telt veelal niet mee de werkloosheid in de landbouwsector, onder het huishoudelijk personeel en in de TBVC-landen. De Universiteit van Witwatersrand schatte voor 1986 het totaal aantal werkloze zwarten dan ook tussen de 4.838.510 en 5.995.541.⁵⁴ De oorzaak van de grote werkloosheid moet behalve in de algemene economische achteruitgang vooral gezocht worden in de snelle groei van de zwarte bevolking. De verwachting is dat met de huidige aanwas in 2000 47 miljoen mensen in Zuid Afrika zullen wonen. De werkloosheid in de landbouw wordt veroorzaakt door recente langdurige droogteperiodes, daling van de landbouwprijzen en toenemende mechanisering van het landbouwbedrijf.

Volgens het Zuidafrikaanse Ministerie van Mankracht, biedt de Zuidafrikaanse economie werkgelegenheid in de sectoren zoals aangegeven in tabel 6.

Tabel 6.

landbouw	1 030 521 personen	(9,96%)
mijnbouw	756 637 personen	(7,31%)
industrie	1 316 200 personen	(12,72%)
bouw	294 400 personen	(2,84%)
handel en hotels	747 908 personen	(7,23%)
openbaar vervoer en PTT	402 605 personen	(3,89%)
ambtenaren:		
– centrale overheid	397 227 personen	(3,84%)
– provinciale	265 355 personen	(2,56%)
– lokale en andere	242 100 personen	(2,34%)

Cijfers over 1986

Bron: Ministerie van Mankracht

Daarnaast moeten er meer dan 1 miljoen mensen werkzaam zijn als huishoudelijk personeel (er zijn veel zwarte huishoudsters in dienst van blanke gezinnen). De landbouwsector wordt gekenmerkt door grootschalige landbouwbedrijven onder blanke leiding met goedkope zwarte arbeidskrachten. Het Zuidafrikaanse bedrijfsleven is sterk geconcentreerd: vooral in de mijnbouw is er een klein aantal zeer grote ondernemingen (zoals De Beers of Anglo American). 78% Van de ondernemingen is in handen van engels-taligen. De industrie is in de loop van de twintigste eeuw opgebouwd en gefinancierd uit de inkomsten uit de landbouw en de mijnindustrie en dankzij buitenlandse investeringen op grote schaal.

De arbeidsomstandigheden van de zwarte werknemers zijn verre van ideaal. De landarbeiders zijn uitgesloten van enige rechtsbescherming. Zij hebben geen recht op collectieve onderhandelingen. Er is geen publieke erkenning van hun vakbonden. Ditzelfde geldt voor het huishoudelijk per-

53. *Special Report of the Director General on the Application of the Declaration concerning the Policy of Apartheid in South Africa*, uitg. I.L.O. (Genève 1987) 45, 46.

54. *Race Relations Survey 1986*, II, 718.

soneel. Hun werk is meestal een voorwaarde voor toestemming van de overheid om in 'blanke' gebieden te mogen wonen. Bij ontslag zijn zij gedwongen om te verhuizen, hetgeen hen zeer kwetsbaar maakt voor uitbuiting. De Wet op de arbeidsverhoudingen is evenmin van toepassing in de thuislanden. Vakbonden ondervinden daar nog steeds grote beperkingen. Sommige bonden zijn verboden in Transkei, Bophuthatswana en Lebowa. Bijna een derde van de zwarte werknemers is trekarbeider. Deze groep werkt op basis van een contract van maximaal een jaar. Na afloop van die periode moeten ze terug naar hun thuisland om te proberen een nieuw contract af te sluiten. Ze werken – vooral in de mijnbouw – ver van huis en mogen hun gezin niet meenemen. Tijdens de contractperiode verblijven ze in zeer primitieve barakken, vaak met tientallen in één ruimte. Daarnaast groeit het aantal pendelaars, mensen die vanuit de thuislanden of de woonoorden dagelijks op en neer reizen naar hun werk. In 1980 waren er 700.000 zwarten die dagelijks 113 kilometer in beide richtingen moesten reizen.⁵⁵ Dat betekent voor werknemers dat zij na een lange werkdag en lange reistijden 's avonds laat thuiskomen. Daar wacht vooral vrouwen dan nog een volledige huishoudelijke taak, waaronder de verzorging van kinderen, koken, wassen. In augustus 1987 vond een grote staking plaats in de mijnen, waaraan ongeveer 300.000 mijnwerkers deelnamen. De arbeidsomstandigheden in de mijnen zijn zeer slecht. De zwarten moeten het vuilste en meest riskante werk onder de grond doen, de blanken hebben de betere banen.

Vergeleken met de rest van Afrika beschikt Zuid Afrika over een goed ontwikkelde economie. Er is voor de zwarte inwoners relatief meer welvaart, betere rechtspraak, betere voorziening in het nieuws, beter onderwijs, betere gezondheidszorg. In Zuid Afrika zelf echter is er een enorme achterstand van de zwarten ten opzichte van de blanke inwoners. Er is een groot contrast tussen de welvaart en de technologische vooruitgang in de moderne sectoren van de samenleving en de armoede in de thuislanden en de woonoorden. In hetzelfde land bestaat een moderne, Westers getinte, economie naast onderontwikkeling die voor Derde Wereldlanden kenmerkend is. In 1975 woonde ongeveer 35% van de bevolking in de thuislanden, en dit deel droeg plusminus 3% bij aan het bruto nationaal produkt. In 1980 maakten blanken ongeveer 16% van de bevolking uit, terwijl zij 60% van het totale inkomen ontvingen en zwarten (72% van de bevolking) 29%.⁵⁶ Volgens schattingen moet iedere zwarte werknemer voor gemiddeld negen mensen in het levensonderhoud voorzien, van wie de meesten in de thuislanden wonen. Een gemiddeld gezin van vijf personen op het platteland ontvangt R 49 (rand) per maand, terwijl de armoedegrens wordt gesteld op R 92.⁵⁷ Desondanks vormt het zwarte bevolkingsdeel een steeds grotere markt. In 1965 verdienden blanken nog 70% van het totale besteedbare inkomen, in 1985 was dat 55% en de verwachting is dat dat in 2000 minder dan 50% zal zijn. Ondernemers worden zich ervan bewust dat zij tenminste moeten óverko-

55. *Apartheid, The Facts*, 41.

56. *Report Advisory Committee*, 27.

57. *Special Report*, 30, 40.

men als tegenstanders van apartheid, willen zij een kans maken op die groeiende markt.⁵⁸

Tabel 7. Aandeel in de totale bestedingen

	in 1970	in 1985
zwarten	23,3%	31,8%
kleurlingen	6,5%	8,8%
indiërs	2,4%	3,9%
blanken	67,8%	55,5%

Bron: *Race Relations Survey 1986, I.*

De economie in de thuislanden is, vergeleken met de rest van Zuid Afrika zeer zwak en onderontwikkeld. Meer dan de helft van de werkgelegenheid wordt gevonden in kleinschalige landbouw, waarmee gezinnen in eigen onderhoud trachten te voorzien. Slechts 10% van de landbouwopbrengsten is bestemd voor verkoop op de markt. De overige sectoren van de economieën (mijnbouw, industrie, transport, diensten) van de thuislanden maakten te zamen minder dan 10% uit van de totale economische activiteiten van de beroepsbevolking. In 1975 werd er slechts 3% van het totale Zuidafrikaanse bruto nationaal produkt voortgebracht. Meer dan 70% van het totale inkomen van de thuislanden werd verdiend door trekarbeiders (die buiten de thuislanden werken). Slechts 13% van het totale inkomen in 1980 werd van binnen de grenzen gegenereerd. Het resterende deel werd aangevuld door de Zuidafrikaanse regering.⁵⁹ In 1980 was de verdeling van de zwarte arbeidskrachten als volgt⁶⁰:

- inwoners thuislanden, met werk in de thuislanden 16,7%;
- inwoners thuislanden die dagelijks pendelen naar werk buiten thuislanden 13,0%;
- trekarbeiders en contractarbeiders die langdurigverblijven buiten thuislanden 24,1%;
- werknemers die wonen en werken buiten thuislanden 46,3%.

Zuid Afrika heeft een open economie. De verdiensten uit im- en export droegen in 1984 voor 57% bij aan het bruto nationaal produkt. Goud levert ongeveer 50% op van de Zuidafrikaanse exportinkomsten, andere metalen en mineralen 25%, steenkool 9% en landbouwprodukten 10%. Voor zijn economische ontwikkeling is het land sterk afhankelijk van buitenlands kapitaal. Kapitaal is in Zuid Afrika relatief schaars. De buitenlandse schuld vertegenwoordigde in 1986 een waarde van ongeveer 45% van het bruto nationaal produkt. De regering voldoet aan de voorwaarden van het IMF, maar

58. *Race Relations Survey, 1986, I.*

59. *Apartheid, The Facts*, uitg. International Defence and Aid Fund for Southern Africa, in cooperation with the United Nations Centre Against Apartheid (London 1983) 40.

60. *Apartheid, The Facts*, 41.

het IMF is niet bereid leningen uit te schrijven. De koers van de rand wordt enigszins op peil gehouden dankzij het overschot op de betalingsbalans. Een tekort op de betalingsbalans zou Zuid Afrika zich niet kunnen veroorloven. Het aandeel van buitenlandse investeringen in de Zuidafrikaanse economie is afgenomen van plusminus 35% in de periode 1945-1955 tot onder de 10% in de periode 1963-1980. In 1985 bedroeg het totaal van de buitenlandse investeringen in Zuid Afrika zo'n 40 miljard dollar. Daarvan was plusminus 15 miljard afkomstig uit Groot Brittannië, 13 miljard uit de Verenigde Staten, 2,5 miljard uit de Bondsrepubliek Duitsland, 1 miljard uit Frankrijk.⁶¹ Ongeveer 60% van alle buitenlandse investeringen zijn afkomstig van bedrijven uit de Europese Gemeenschap. Ongeveer 5% van het aantal zwarte werknemers werkt in dienst van een multinationale onderneming van buiten Zuid Afrika. Er is een neiging bij multinationale ondernemingen om zich terug te trekken uit het land. Deze wordt ingegeven door het ongunstige investerings-klimaat: de economie groeit langzaam en de inflatie is hoog, de politieke situatie is gespannen. Daarnaast worden zij geconfronteerd met een publieke opinie in het 'moederland' die aandringt op terugtrekken.

De financiële reserves van Zuid Afrika zijn daardoor de laatste jaren aanzienlijk verminderd. Er is een groot tekort aan kapitaal om nieuwe investeringen te kunnen doen. Buitenlandse banken weigeren nieuwe leningen aan Zuid Afrika te verstrekken. Mede daardoor zijn zogenaamde handelskredieten in betekenis toegenomen. Handelskredieten worden gebruikt om de internationale verkoop van produkten te financieren. Dat wil zeggen: zij dienen om de kosten van goederen gedurende het transport, de produktie en de distributie gedurende kortere of langere tijd te dekken. In het begin van de jaren tachtig kon dat nog worden gedaan door algemene geldleningen op de kapitaalmarkten van Londen, Frankfurt en Zurich. Nu is dat stilgelegd en wordt in de financiering voorzien door handelskredieten voor specifieke produkten. Niet alleen particuliere banken leveren daarvoor kredietfaciliteiten, maar ook regeringsinstellingen (van bijvoorbeeld EG-landen) kunnen of wel bestaande handelskredieten verzekeren tegen verliezen (kredietgaranties) of wel zelf financieren. Dat gebeurt ook met betrekking tot de handel met Zuid Afrika.

Aan de andere kant stellen regeringen in de Verenigde Staten en West Europa gedragscodes vast (zie hoofdstuk VII), die bedrijven aansporen zelf geen onderscheid te maken naar ras, en projecten te financieren ter bevordering van scholing, huisvesting van zwarten. Amerikaanse bedrijven overtreden de apartheidswetten, zoals de Groepsgebiedenwet, af en toe bewust. Bedrijven die zich terugtrokken uit Zuid Afrika (desinvesteren) werden op enkele uitzonderingen na meestal verkocht, voor zeer lage prijzen, aan Zuidafrikaanse ondernemers of aan andere Zuidafrikaanse bedrijven. De produkten en diensten blijven gewoon verkrijgbaar. Het voornaamste gevolg was, volgens de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO), dat de beperkte kritiek die van buiten geleverd kon worden verdween, hoewel het karakter en de invloed van de moederonderneming – indirect – behouden bleef.⁶²

61. *Report Advisory Committee*, 27, 28.

62. *Special Report*, ILO, 26.

De Amerikaanse regering rapporteerde dat de arbeidsvoorwaarden achteruitgingen en dat een einde kwam aan scholings- en trainingsprojecten.⁶³

Zuid Afrika vervult economisch een belangrijke rol in de verhoudingen met de Verenigde Staten en West Europa. Het beschikt over een enorme rijkdom aan grondstoffen, die schaars zijn op de wereldmarkt. Dat verklaart waarom een groot deel van de inkomsten van het land voortkomen uit de export. Zuid Afrika is de grootste goudproducent ter wereld. Het is ook de voornaamste leverancier van andalusiet, chroomerts, vanadium en platina, de tweede producent van mangaanerts en de derde van antimoon, asbest en diamanten. Dat zijn allemaal producten waarvoor in de Westerse industrieën moeilijk vervangers gevonden kunnen worden. Mangaan en chroom zijn bijvoorbeeld noodzakelijke elementen voor het maken van staal. Daarnaast is Zuid Afrika een belangrijke leverancier van steenkool, ijzererts en uranium. Bovendien is het land strategisch gelegen aan de zuidpunt van het Afrikaanse continent. Meer dan de helft van de olie-aanvoer naar West Europa uit het Midden Oosten rondt de Kaap.

Tabel 8. Waarde Zuidafrikaanse import en export 1985 en 1986 in miljoenen Rand

	Import:		Export:	
	1985	1986	1985	1986
Europa	10 885,1	12 157,6	9293,3	10 351,2
Verenigde Staten	3 886,1	3 758,4	3477,7	4 339,2
Azië	3 413,5	4 846,4	5246,0	6 523,2
Afrika	456,8	631,2	1577,9	1 786,7
Oceanië	218,0	290,0	277,9	311,0

Bron: Race Relations Survey 1986 I, 72

Tabel 9. Waarde EG-import uit Zuid Afrika in Miljoenen ECU

	1977	1981	1986
Frankrijk	431	886	480
België/Luxemburg*	1244	1486	2235
Nederland	107	193	220
Bondsrepubliek	930	1226	1289
Italië	729	1549	1952
Groot Brittannië	3154	1612	1353
Ierland	11	9	14
Denemarken	24	154	102
Griekenland	—	19	54
Portugal	—	—	61
Spanje	—	—	262
Totaal	6630	7134	8023

* Voornamelijk diamanten.

Bron: Eurostat

63. *Report on the Anti Apartheid Act of 1986* (Washington, 2 oktober 1987) 37.

Tabel 10. Waarde EG-export naar Zuid Afrika in miljoenen ECU

	1977	1981	1986
Frankrijk	435	968	411
België/Luxemburg	117	270	218
Nederland	127	285	260
Bondsrepubliek	981	2451	1970
Italië	229	656	357
Groot Brittannië	889	2196	1257
Ierland	9	31	53
Denemarken	20	61	53
Griekenland	—	6	2
Portugal	—	—	16
Spanje	—	—	87
Totaal	2807	6924	4675

Bron: Eurostat

2. Ontwikkeling vakbondswezen

Had Zuid Afrika voor 1867 nog vooral een landbouweconomie, de ontdekking van diamant in dat jaar en later van goud, maakte een formele regeling van de arbeidsverhoudingen noodzakelijk. Daarvoor was er sprake van zogenaamde baas-knecht-wetten (*Master and servant laws*), vooral voor huishoudelijk personeel en landarbeiders. Hoewel deze wetten formeel van kracht waren voor zwarten én blanken, werden ze feitelijk alleen gehanteerd om zwart personeel onvoorwaardelijke gehoorzaamheid op te leggen en hen te bestraffen in geval ze overtredingen begingen. En dat kon zware straffen en boetes inhouden, waartegen verweer feitelijk onmogelijk was. Vele andere landen kenden in de beginjaren van de Industriële Revolutie een vergelijkbare situatie. In het overgrote deel van die landen is echter de machtspositie van de werkgevers allengs afgenomen en beperkt door de opkomst van een vrije onafhankelijke vakbeweging.

Dat in Zuid Afrika zo'n ontwikkeling zich niet heeft voltrokken, houdt verband met het feit dat het industrialisatieproces gepaard is gegaan met een toename en institutionalisering van rassendiscriminatie. In het zich snel ontwikkelende mijnwezen was tewerkstelling in feite gebaseerd op rassendiscriminatie. Zwarte werknemers werden als anders dan en inferieur aan blanke werknemers beschouwd. Een ander argument dat gebruikt werd om rassendiscriminatie te rechtvaardigen, was het vakmanschap van de blanken. Te zelfder tijd rees er een fel verzet van de blanke mijnwerkers tegen doorstroming van zwarten naar beter en hoger gekwalificeerde functies. Vanaf dat moment deed ook de werkreservering zijn intrede. Bepaalde gekwalificeerde werkzaamheden waren uitsluitend voor blanke arbeiders. Het verschil in behandeling tussen zwart en blank werd ten principale steeds meer gebaseerd op het ras. Het stelsel van werkreservering werd geïntensiveerd aan het begin van de jaren twintig.

Na de in hoofdstuk II genoemde Randopstand kwam de Nijverheidsverzoe-

ningswet tot stand. Vakbondsrechten en -vrijheden werden toegekend aan alle werknemers, behalve de zwarten. Zij vielen niet onder de definitie van arbeider in de zin van de wet. Voor de zwarten kwam eerst de zogenaamde 'Bantoe Arbeidsgeschillenwet' van 1950 tot stand. In 1973 kregen de zwarten de mogelijkheid om via zogenaamde vakbondscomités op het niveau van de onderneming te praten over hun werkomstandigheden en lonen. Van een werkelijke inspraak en consultatie van de zwarten was echter geen sprake. Men heeft dat in 1973 proberen op te lossen door de instelling van zogenaamde 'schakelcomités', die voor 50% uit vertegenwoordigers van de werkgevers, en 50% uit vertegenwoordigers van zwarte werknemers bestonden. Dat leverde frustratie na frustratie op. Na regelmatige arbeidsonrusten werd in 1977 geprobeerd deze comités ook wat meer in te schakelen op het gebied van loononderhandelingen. Daarmee kregen deze comités een rol die eigenlijk toekomt aan de vakbeweging, en die door dit nieuwe stelsel van 'overleg' in belangrijke mate kon worden uitgeschakeld.

De schakelcomités zelf konden echter evenmin een echte vuist maken. In feite was het de vervolmaking van de formele uitsluiting van zwarten, zoals die in 1924 in de Nijverheidsverzoeningswet was vastgelegd. In 1976 brak de opstand in Soweto uit. De regering ging proberen op de één of andere wijze tegemoet te komen aan de eisen van de zwarten, zonder echter de werkelijke macht uit handen te geven. Dit nu is niet gelukt. In dat jaar waren er ongeveer 25 vakbonden met te zamen 120.000 leden. Deze bonden waren publiekrechtelijk niet erkend. Maar buiten het formele circuit om wisten ze door zogenaamde 'erkenningsovereenkomsten' te bereiken dat werkgevers hun bestaansrecht erkenden. Deze erkenningsovereenkomsten waren een directe confrontatie met de Zuidafrikaanse regering. Daarnaast was er binnen de ondernemingen vraag naar meer en beter opgeleide zwarte arbeidskrachten. Tegen deze achtergrond zette zij een commissie onder voorzitterschap van Wiehahn aan de studie over gelijkberechtiging van zwarte en blanke werknemers. Uiteindelijk heeft de regering in een witboek haar opvattingen kenbaar gemaakt en nam zij het pakket voorstellen van Wiehahn en zijn commissie grotendeels over. De gewijzigde Nijverheidsverzoeningswet luidde in 1980 het tijdperk in waarin zwarte vakbonden zich legaal zouden kunnen manifesteren. Uiteraard betekent formele erkenning nog niet dat het recht automatisch kan worden toegepast. Vakbonden kunnen in ieder politiek systeem zoveel tegenwerking krijgen dat zij hun rechten niet onverkort kunnen uitoefenen. De achterstelling van zwarten in het kader van apartheid in Zuid Afrika is een extra zware factor.

Ondanks bovengenoemde tegenwerking is in een paar jaar de zwarte vakbeweging tot een bloeiende ontwikkeling gekomen. De belangrijkste vakcentrale is inmiddels het in december 1985 opgerichte *Congress of South African Trade Unions* (COSATU), met in 1987 plusminus 800.000 leden. Het is georiënteerd op de filosofie van het UDF en onderschrijft het *Freedom Charter* van het ANC, hoewel het zich niet ondergeschikt acht aan enige politieke organisatie. COSATU sprak zich uit voor socialisme en nationalisering van de belangrijkste industrieën. COSATU wil een actieve strijd tegen de apartheid. Het is een multiraciale organisatie. Het in ballingschap verke-

rende communistisch georiënteerde *Congress of Trade Unions* (SACTU) onderhoudt contacten met COSATU. Beide zijn de mening toegedaan dat eenheid in de vakbeweging het beste wapen is tegen apartheid.

De *Council of Unions of South Africa/Azanian Council of Trade Unions* (oktober 1986 – CUSA/AZACTU) heeft zo'n 150.000 leden. De vakcentrale is een fusie van de CUSA met 12 en de AZACTU met 11 aangesloten bonden. De naam van de bond is inmiddels veranderd in *National Council of Trade Unions* (NACTU). De bond is te situeren in de sfeer van de PAC en de *Black Consciousness*-beweging. Hoewel blanke leden worden toegelaten, accepteert zij geen blanken op topposities. NACTU beschouwt de zwarten als de onderdrukte en uitgebuite klasse in Zuid Afrika. Zij verwerpt dan ook de heersende sociaal-economische verhoudingen en kiest voor het socialisme, waarbij het leiderschap toekomt aan de zwarte arbeidersklasse.

De *United Workers Union of South Africa* (UWUSA) is in mei 1986 opgericht door *chief* Buthelezi en is georiënteerd op Inkatha. De leiders van UWUSA zijn afkomstig uit de top van Inkatha en uit de Wetgevende Vergadering van Kwa Zulu. UWUSA zegt zo'n 100.000 leden te hebben. Zij heeft nog geen rechtstreeks aangesloten bonden, maar is bezig met de oprichting ervan. UWUSA is voor goede samenwerking tussen werkgevers en werknemers en wijst politieke inmenging in de economie af. Zij is dan ook voorstander van het openbreken van de vrije ondernemingsgewijze produktie voor zwarten en is daarom tegen desinvesteringen en wil ontwrichting van de Zuidafrikaanse economie voorkomen.

Tot voor enkele jaren bestond in Zuid Afrika nog de grote multiraciale vakcentrale *Trade Union Congress of South Africa* (TUCSA). De laatste jaren was TUCSA intern sterk verdeeld over de te voeren strategie. Verschillende organisaties hadden zich teruggetrokken vanwege een te progressief beleid, anderen haakten af omdat zij TUCSA te conservatief vonden in zijn anti-apartheidsbeleid. Na de opheffing van TUCSA bleven veel vakbonden, die zich niet wilden aansluiten bij COSATU of NACTU, onafhankelijk. Een aantal van hen besloot in 1987 tot de formele oprichting van *Labour Forum*. *Labour Forum* is een samenwerkingsverband, waarin gepoogd wordt activiteiten binnen de arbeidersbeweging zoveel mogelijk te coördineren. Belangrijkste doelstelling is het bevorderen van goede onderlinge verhoudingen en wederzijds begrip tussen vakbonden van verschillende richtingen, en, waar mogelijk, tot gezamenlijke initiatieven te komen.

Daarnaast zijn nog eens 800.000 werknemers lid van ongeveer 200 bonden die niet bij een centrale zijn aangesloten. Tenslotte zijn 100.000 blanke, meest afrikaner, werknemers vertegenwoordigd in 13 bonden aangesloten bij de *South African Confederation of Labour* (SACOL). Zij zijn vooral in dienst van de overheid, het openbaar vervoer en de mijnbouw. SACOL was krachtig tegenstander van het opheffen van de reservering van banen voor blanken en van de aanbevelingen van de Wiehahn-commissie.

De relatie tussen blank en zwart in Zuid Afrika wordt nog eens gecompliceerd door de arbeidsverhoudingen, die naar angelsaksisch voorbeeld zijn gevormd. Ondernemingsraden, waarin de personeelsvertegenwoordiging gezien wordt als partner in de bedrijfsvoering bestaan nauwelijks. De belangen van het personeel worden behartigd door de zogenaamde *shopstewards*, die toezien op de uitvoering van de sociale zekerheidswetten en

vaak daarvan de administratie bijhouden. De *shopstewards* zijn de vertegenwoordigers van de bond. Kenmerkend voor het angelsaksisch 'model' is dat een bond in een bedrijf pas erkend wordt als onderhandelingspartner, als meer dan 50% van de werknemers lid is van die bond. Daardoor treedt er namens de werknemers maar één bond op in een bedrijf. Het wordt zeer moeilijk voor andere bonden om een positie te verwerven binnen het bedrijf. Analooq aan het angelsaksische kiesstelsel geldt hier dat *the winner takes all*. Daarmee is een pluralistische overlegvorm over de arbeidsverhoudingen, die recht zou doen aan de pluriforme Zuidafrikaanse samenleving, onmogelijk. Het leidt tot grote spanningen tussen de verschillende bonden. Werknemersvertegenwoordigers worden gedwongen tot een gepolariseerde houding tegenover elkaar. En ook nodigt het systeem uit tot de vorming van het klassieke beeld van klassenstrijd tussen kapitalisten (voornamelijk blank) en arbeiders (voornamelijk zwart), in plaats van samenwerking en medebeslissing door alle betrokkenen in het bedrijf.

Bovenstaand verschijnsel oefent een grote invloed uit op de opvattingen binnen de vakbonden. Gewoonlijk worden daarin twee stromingen onderscheiden:

1. *populism*: de vakbond dient met andere organisaties en buitenparlementaire groepen één front te vormen tegen apartheid en kapitalisme. Vakbonden hebben wel een, van politieke organisaties onafhankelijke, rol te vervullen. Maar de vakbond stelt zich kritisch op tegenover een politiek beleid dat geen rekening houdt met de belangen van de werknemers. Daarom ontkomt zij er niet aan, zeker zolang politieke organisaties worden geweerd en verboden, politiek stelling te nemen.
2. *workerism*: de vakbond moet primair een onafhankelijke organisatie zijn, die opkomt voor de belangen van de werknemers, en voor sociaal-economische gelijkberechtiging. De bond moet zich in deze visie niet voor politieke karretjes laten spannen.

Het onderscheid *populism/workerism* loopt dwars door de verschillende bonden heen. De vakbondsleiding van COSATU hangt voornamelijk het *populism* aan. Overigens is de aanhang van het *workerism* bij de COSATU-achterban sterk. Algemeen-secretaris Jay Naidoo ziet een band tussen de strijd van zwarten op de werkplek en de strijd in de thuislanden. COSATU heeft sterke banden met zwarte verzetsbewegingen, vooral diegene die zich op het Handvest van de Vrijheid baseren. Maar zij is niet ondergeschikt aan enige politieke organisatie. Als grootste onafhankelijke zwarte bond streeft zij, in de heersende arbeidsverhoudingen, naar *one union, one industry* (één bond per bedrijf). In de *workerist*-optiek zijn ANC respectievelijk COSATU niet geheel vrij van politiek opportunisme. Het gaat om de ook in vele andere landen bekende vraag in hoeverre staatkundige en maatschappelijke verantwoordelijkheden met elkaar vermengd kunnen dan wel mogen worden.

Evenzo zijn er interne meningsverschillen over de wenselijkheid van desinvesteringen. De COSATU-top is voor het terugtrekken van buitenlandse bedrijven uit Zuid Afrika, zoals ook het ANC dat wil. Dat blijkt aan de basis van de vakbond nogal eens problematisch, gezien de vrees van werknemers voor mogelijk verlies van werkgelegenheid. Vervolgens is de vraag wat er

zou moeten gebeuren met de bedrijven, die door de buitenlandse investeerders verkocht worden. Sommigen zijn ervoor dat zwarten daarvan aandeelhouder worden, en zelfs opgenomen worden in raden van bestuur. Dat zou gelegenheid bieden om het socialisme van bovenaf in te voeren. Anderen wijzen dit af, omdat zwarten hierdoor mee zouden doen met het kapitalisme. NACTU en COSATU hebben zich wel uitgesproken voor het treffen van economische sanctie maatregelen tegen het apartheidsregime. Overigens heeft dat weer geleid tot een discussie, zowel binnen als buiten de vakbeweging, over de vraag of het ook mogelijk is het sanctiebeleid zodanig in te richten, dat het tevens bijdraagt aan de bevordering van gelijkberechtiging van zwarten. COSATU heeft besloten daarnaar een studie te laten verrichten, vooral gericht op het langere termijnbeleid. Deze studie is nog niet afgerond.

Ondertussen heeft de bij COSATU aangesloten *Chemical Worker's Industrial Union* voorwaarden geformuleerd voor de wijze waarop multinationals zich uit Zuid Afrika zouden moeten terugtrekken. De CWIU heeft 30.000 leden, die werken bij multinationale ondernemingen, waaronder bijvoorbeeld Shell, Mobil, etc. Deze voorwaarden bevatten punten als:

- Het bedrijf moet plannen tot desinvesteren minstens een jaar van te voren aankondigen, zodat het met de betrokken vakbond nog bonafide onderhandelingen kan voeren. Bestaande arbeidsvoorwaarden moeten worden gehandhaafd.
- Het niveau van de lonen moet minstens een jaar na de desinvestering worden gehandhaafd.
- Het bedrijf moet de redenen voor de terugtrekking openbaar maken, alsmede de wijze waarop het de belangen wil verkopen.
- Er moet een speciaal fonds komen, onder beheer van de vakbond, waarmee eventuele negatieve gevolgen voor het personeel kunnen worden opgevangen.⁶⁴

De in juni 1986 afgekondigde noodtoestand trof de zwarte vakbeweging zwaar. De regering poogde de ontwikkelingen toch weer onder controle te krijgen. De voornaamste slachtoffers van de noodtoestand waren vertegenwoordigers van COSATU. Bovendien heeft de regering per 1 september 1988 een aantal wetswijzigingen ingevoerd, die desastreuze gevolgen kunnen hebben voor de verdere ontwikkeling van een evenwichtig en verantwoord stelsel van arbeidsverhoudingen. Zij leiden er onder andere toe dat:

- de positie van de werkgevers versterkt wordt op het gebied van uitsluiting bij stakingen;
- rechtsbescherming van de zwarte arbeiders bij rechtmatige stakingen minimaal is;
- zelfs de dienstbetrekking onvoorwaardelijk beëindigd kan worden;
- de zwarte vakbonden niet langer mogen deelnemen aan sympathiestakingen of aan boycot-acties van goederen die in Zuid Afrika verkocht worden;
- de stakingsvrijheid zodanig wordt beperkt dat de regering daarmee de zwarte vakbeweging vleugellam heeft geslagen.

64. *Financial Week*, September 23, 1988.

Het is niet verwonderlijk dat, zowel van de zijde van de zwarte als ook van de blanke oppositionele groeperingen, veel kritiek is gekomen op deze wijzigingen. Maar ook in werkgeverskring hebben velen zich niet onbetuigd gelaten door de wijzigingen radicaal van de hand te wijzen.

3. Werkgeversorganisaties

Zuidafrikaanse werkgeversorganisaties hebben inmiddels verklaard dat zij hun bijdrage willen leveren aan de beëindiging van apartheid. Het bedrijfsleven is volgens hen voor een goed functioneren afhankelijk van naleving door de overheid van het hele spectrum van de mensenrechten en vrijheden en van het voorkomen van ongerechtvaardigd overheidsingrijpen. Door de binnenlandse onrust en het wantrouwen van het buitenland wordt de economie van Zuid Afrika benadeeld. Dat bleek althans in januari 1986, toen verscheidene Zuidafrikaanse werkgeversorganisaties een einde eisten aan apartheid. Onder de ondertekenaars waren het Afrikaanse Handelsinstituut, de *Association of Chambers of Commerce of South Africa*, de *Chamber of Mines*, de *National Federated Chamber of Commerce*, de *Federated Chamber of Industries* en de *Steel and Industries Federation of South Africa*, samen zo'n 80% van de werkgeversorganisaties uitmakend. Verreikende hervormingen zijn volgens hen nodig om het ondernemingsklimaat te verbeteren. Economische groei is essentieel voor vreedzame veranderingen. Deze groep bedrijven zei daarin een actieve rol te willen spelen. Allereerst moet de regering volgens de verklaring een klimaat scheppen van vertrouwen, verzoening en bemiddeling. Daartoe moet zij op korte termijn maatregelen nemen als vrijlating van de politieke gevangenen, steun aan onderhandelingen over een toekomstige structuur. De te openen onderhandelingen moeten voldoen aan de volgende voorwaarden:

- de regering schaft alle discriminatie naar ras in de wetgeving af;
- het burgerschap moet aan alle Zuidafrikanen worden teruggegeven;
- de macht in de centrale overheid wordt gedeeld;
- apartheidswetten zoals de Groepsgebiedenwet, of wetten betreffende *influx-control* moeten worden afgeschaft;
- de noodtoestand moet worden opgeheven;
- de heerschappij van het recht moet worden hersteld.⁶⁵

Daarnaast zijn de werkgeversorganisaties zich positiever gaan opstellen tegenover de zwarte vakbonden. Dit wil overigens nog niet direct zeggen dat dat binnen de bedrijven zelf ook het geval is.

Zwarte ondernemers hebben zich aaneengesloten in de *National African Federated Chambers of Commerce* (NAFCOC) onder voorzitterschap van dr. Sam Motsuenyane. Deze organisatie vertegenwoordigt 15.000 zwarte ondernemers en identificeert zichzelf met de bevrijdingsstrijd van zwarten. Zij streeft naar een volwaardige participatie van zwarten in de economie. NAFCOC is bezorgd over de groeiende afkeer in deze kringen van de vrije

65. *Post-Apartheid South Africa; Business and the Process of Change*, uitg. South African Federated Chambers of Industries, Pretoria January 1986.

markteconomie. De oorzaak daarvan moet liggen in de vrijwel exclusief blanke overheersing daarvan. De blanke ondernemers streven volgens haar ook naar het domineren van de groeiende markt van zwarten. Zwarten worden van alle groepen het meest getroffen door de apartheid. NAFCO wil een eerlijk deel voor hen in de economische welvaart en gelijke politieke rechten. Motsuenyane wil alleen meepraten over de statutaire Nationale Raad, als Nelson Mandela wordt vrijgelaten, als het verbod van het ANC wordt opgeheven en als er onderhandelingen op gang komen met authentieke zwarte leiders. NAFCO verzet zich niet tegen sanctiemaatregelen tegen Zuid Afrika. Desinvesteringen zouden naar haar oordeel ten goede moeten komen aan zwarte ondernemingen.

De werkgevers reageerden verschillend op de afkondiging van de noodtoestand. Volgens de IAO hielden de meesten zich stil en brachten zichzelf daardoor weer in diskrediet. Zij constateerde een houding van stilzwijgende goedkeuring in de bedrijven zelf, hoewel de *Federated Chambers of Industries* (FCI) en de *Association of Chambers of Commerce* (ASSOCOM) zich in negatieve zin uitlieten.⁶⁶ Economische sanctiemaatregelen blijken indirect effecten te hebben. Bedrijven als De Beers, Anglo American, zien hun positie benadeeld. Veel ondernemingen laten, bij gebrek aan enige politieke vooruitgang, het hoofd hangen. Zij gaan bijvoorbeeld buiten Zuid Afrika investeren en geven hun verzet tegen Pretoria op. Anderzijds leidden de economische sancties die tegen Zuid Afrika zijn genomen ertoe, dat toplieden uit het bedrijfsleven contact zochten met het ANC, of druk blijven uitoefenen op de regering. Bovendien hebben verscheidene werkgeversorganisaties, alsmede individuele ondernemers hun protest laten horen tegen de voorgestelde wijzigingen in de Wet op de arbeidsverhoudingen. Deze wet is op 1 september 1988 in werking getreden.

De vraag is wat dit betekent voor het opbouwen van een verantwoord stelsel van arbeidsverhoudingen. Hier en daar is van werkgeverszijde er al op gewezen dat de per 1 september 1988 ingegane veranderingen wel eens zouden kunnen leiden tot de ontwikkeling van een stelsel van arbeidsverhoudingen buiten het officiële kader om. Twee grote werkgeversorganisaties, te weten ASSOCOM en FCI, hebben begin 1988 in een gezamenlijke verklaring erop gewezen dat zij ernstig bezorgd zijn over de maatregelen van de Zuidafrikaanse regering, waardoor COSATU monddood verklaard zou worden. En zij hebben verklaard dat dat ook ernstige gevolgen zal hebben voor het hele proces van onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers. De driedaagse werkonderbreking in het voorjaar van 1988 spoorde werkgeversorganisaties aan er bij de regering op aan te dringen deze voorgenomen maatregelen in te trekken. Deze toenemende druk van binnen Zuid Afrika zowel als die van buiten heeft ertoe geleid, dat de regering een aantal van de wetsvoorstellen heeft teruggenomen dan wel verzacht.

Al met al is het resultaat van de ingevoerde wetswijzigingen dat de verhoudingen tussen werkgevers en werknemers er niet beter op geworden zijn. Wel hebben de twee grote vakcentrales COSATU en NACTU intensief over-

66. *Special Report*, 16-18.

leg gepleegd met de coördinerende commissie vanuit de werkgeversverbonden (*South African Co-ordinating Committee on Labour Affairs: SACCOLA*). Zij zijn het op een aantal onderdelen niet met elkaar eens geworden, hoewel de verschillen overbrugbaar lijken. Van groot belang zal zijn in hoeverre het voorstel van COSATU gerealiseerd kan worden. Dit voorstel behelst de inschakeling van de Internationale Arbeidsorganisatie in Genève, om haar oordeel te vragen over de recente wetgeving. Aangezien Zuid Afrika geen lid is van de IAO is deze zaak inmiddels doorgespeeld naar de Verenigde Naties.

Samenvatting

1. Zuid Afrika kent in één land een Westerse, ontwikkelde economie enerzijds en alle kenmerken van een Afrikaans ontwikkelingsland anderzijds, vooral onder de zwarten op het platteland. Het apartheidssysteem heeft dit bestendig, hoewel een groeiend aantal zwarten, woonachtig in de stedelijke gebieden, gewend is aan een moderne geïndustrialiseerde economie.
2. De Zuidafrikaanse economie is open en daardoor kwetsbaar voor economische maatregelen door andere landen, mits deze door de belangrijkste handelspartners gezamenlijk worden genomen. Het land zou economisch het zwaarst getroffen worden door een daling van de goudprijs, het stilleggen van de kolenexport en het onvermogen nieuwe leningen te kunnen aangaan.
3. De zwarte vakbonden vormen sterke voorbeelden van de ontwikkeling van krachtige, vrije organisaties, die verantwoord leren omgaan met macht, onderhandelen, democratische beslissingen nemen. Zij leveren belangrijke bijdragen aan de bevordering van de gelijkberechtiging van zwarten.
4. Organisaties van Zuidafrikaanse werkgevers en het bedrijfsleven in het algemeen kunnen op twee wijzen bijdragen aan gelijkberechtiging van zwarten. Door zich positief op te stellen in de relatie met de zwarte vakbeweging en deze als volwaardige sociale partners te beschouwen en, aan de andere kant, door gezamenlijk een krachtige opstelling te kiezen ten opzichte van de regering in Pretoria.

Hoofdstuk VII. Internationale aspecten

De discussie over sanctiemaatregelen tegen Zuid Afrika keert met regelmaat terug in verschillende internationale fora. De betrokkenheid bij de bestrijding van apartheid is groot. Hoe deze vorm krijgt, in de Verenigde Naties, de Europese Gemeenschap en Nederland, wordt in dit hoofdstuk behandeld. Daarnaast wordt ingegaan op de reactie van de Zuidafrikaanse regering daarop.

1. De Verenigde Naties

Zuid Afrika staat onder scherpe kritiek van de Verenigde Naties. De internationale bemoeienis met het systeem van apartheid begon in 1946, toen op aandringen van de engelstaligen in Natal ook de bewegingsvrijheid van de indiërs in werd beperkt. Dit leidde tot protesten vanuit India, een van de landen die de VN ertoe zouden brengen apartheid op de agenda te zetten. De Verenigde Naties vormt nog lang geen effectief instrument ter verzekering van een wereldrechtsorde. De VN is alleen een overlegforum van soevereine regeringen, waarvan slechts een minderheid onder democratische controle staat. Toch vormen de teksten die in het kader van de Verenigde Naties zijn aanvaard een soort internationale meningsvorming, waaruit in bepaalde gevallen rechtsnormen kunnen voortvloeien. Het belangrijkste formele doel van de Verenigde Naties is volgens het Handvest het handhaven van de internationale vrede en veiligheid. Ook dient de VN bij te dragen aan het ontwikkelen van vriendschappelijke betrekkingen tussen volken en tot samenwerking bij economische, sociale, culturele en humanitaire vraagstukken. Het Handvest legt de lidstaten gezamenlijk en apart echter ook de juridische verplichting op tot het bevorderen en aanmoedigen van eerbied voor de mensenrechten en fundamentele vrijheden voor iedereen, zonder onderscheid naar ras, geslacht, taal of geloof, en om gezamenlijk en apart actie te ondernemen voor het realiseren daarvan. Mensenrechten zijn daarmee een legitiem onderwerp geworden van internationale bemoeienis.

Er zijn verschillende VN-organen die zich met de mensenrechten bezighouden. De Algemene Vergadering, waarin alle lidstaten met één stem vertegenwoordigd zijn, kan discussiëren, studies laten verrichten of aanbevelingen doen. Besluiten van de Algemene Vergadering hebben echter geen bindend karakter. De speciale Commissie voor de Mensenrechten heeft onder andere de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens opgesteld, die in 1948 werd goedgekeurd door de Algemene Vergadering. De Universele Verklaring is niet juridisch bindend, maar geen enkel land heeft zich ervan gedistantieerd. Voorts kan de Commissie studies uitvoeren, be-

weerde schendingen onderzoeken en aanbevelingen opstellen. Een zeer wezenlijke beperking voor het optreden van de VN ligt in het feit dat de organisatie de soevereiniteit van de lidstaten moet erkennen. In het geval van Zuid Afrika wordt niet geaccepteerd, dat het hier zou gaan om zogenaamde 'binnenlandse aangelegenheden'. Dat komt mede omdat racisme in het Handvest uitdrukkelijk vermeld wordt. De uitwerking van raciale criteria in het staatsbestel is dus op grond van een juridische verplichting verboden. Het is de Veiligheidsraad van de VN die de lidstaten tot optreden kan dwingen, uit hoofde van de doelstelling van het handhaven van de internationale vrede en veiligheid. In het kader daarvan kan de Veiligheidsraad aanbevelingen doen, maar ook beslissingen nemen die bindend zijn voor alle lidstaten. In dat geval zijn zij verdragsmatig verplicht de maatregelen te aanvaarden of uit te voeren. De Veiligheidsraad kan op basis van artikel 41 van het Handvest vaststellen welke maatregelen, waaraan geen wapengeweld te pas komt, dienen te worden genomen om de beslissingen ten uitvoer te brengen. Hij kan de lidstaten verplichten om zodanige maatregelen toe te passen. Deze zijn bijvoorbeeld het geheel of gedeeltelijk onderbreken van de economische betrekkingen, alsmede van de spoor-, zee-, lucht-, post-, telegraaf- en radioverbindingen en andere verbindingen en het afbreken van diplomatieke betrekkingen. En artikel 42 stelt: Als naar het oordeel van de Veiligheidsraad dit onvoldoende zou zijn, kan hij maatregelen nemen als het inzetten van lucht-, zee-, of landstrijdkrachten. Daaronder kunnen bijvoorbeeld ook vallen demonstraties, blokkades, en andere operaties van de lucht-, zee-, of landstrijdkrachten van de leden van de VN. In potentie beschikt de VN dus over een verstrekkend instrumentarium. De meningsverschillen binnen de Veiligheidsraad zijn echter vrijwel altijd zo groot dat er zelden gebruik van is gemaakt. De permanente leden (de Verenigde Staten, de Sowjet Unie, Groot Brittannië, Frankrijk en China) beschikken over een vetorecht waar zij regelmatig gebruik van maken. Het jaar 1988 gaf daarin echter een kentering te zien. Vooral dankzij de sterk verbeterde verhoudingen tussen de Verenigde Staten en de Sowjet Unie kon de Verenigde Naties bijdragen aan de totstandkomingen van tal van (eerste voorzichtige) regelingen in conflictgebieden. Toenaderingen blijken mogelijk, zoals in Cyprus, tussen Iran en Irak, in Zuid Oost Azië, in Namibië, in situaties die voordien volkomen vast zaten.

In het algemeen is het beleid van de Verenigde Naties gericht op het bereiken van raciale gelijkheid in Zuid Afrika met, zo mogelijk, vreedzame middelen. De VN doet dit door de methode van beëindiging van samenwerking en isolatie van de regering en pressie door middel van sanctiemaatregelen. Het waren aanvankelijk vooral Derde Wereldlanden die aandrongen op krachtige uitspraken door de Algemene Vergadering. Zij zien de situatie in Zuid Afrika als symbolisch voor de verhoudingen tussen het rijke Noorden en het arme Zuiden. Daarbij wijzen zij op de structurele achterstelling van de zwarte mens door de blanke, op openlijke of verborgen koloniale verhoudingen, op het naast elkaar bestaan van een moderne geïndustrialiseerde economie en bittere armoede op het platteland. Die problemen zijn in Zuid Afrika geconcentreerd aanwezig en worden door de politiek van apartheid in stand gehouden. Uitspraken van de Algemene Vergadering,

waarin de Derde Wereldlanden de meerderheid uitmaken, zijn daarom meestal in zeer krachtige bewoordingen gesteld. Zij zijn een bijna jaarlijks terugkerend ritueel geworden. Tot nu toe is Zuid Afrika niet bereid de resoluties uit te voeren. De eerste krachtige uitspraak van de Algemene Vergadering stamt uit 1962 (naar aanleiding van de schietpartij bij Sharpeville). Deze beval de lidstaten van de VN aan de diplomatieke betrekkingen met Zuid Afrika te verbreken, Zuidafrikaanse schepen te boycotten evenals alle Zuidafrikaanse goederen, en export naar dat land van met name wapens en ammunitie te verbieden. In dat jaar stelde de Algemene Vergadering ook een Speciale Commissie tegen Apartheid in, bestaande uit 18 leden. Deze Commissie rapporteert regelmatig aan de Algemene Vergadering en de Veiligheidsraad. Zij verzamelt informatie, voert actie voor vrijlating van gevangenen, afschaffing van onderdrukking en formuleert voorstellen. De Speciale Commissie houdt ook een lijst bij van kunstenaars en artiesten die hebben opgetreden in Zuid Afrika.

In 1974 werd Zuid Afrika uitgesloten van deelname aan het werk van de Algemene Vergadering vanwege het apartheidssysteem en vanwege het negeren van de relevante VN-resoluties. De Algemene Vergadering beschouwt het ANC en het PAC als authentieke vertegenwoordigers van het Zuidafrikaanse volk. Beide organisaties nemen deel aan de debatten over apartheid van de relevante instanties van de VN. In haar resolutie 41/35 van 10 november 1986 sprak de Algemene Vergadering onder andere haar zorg uit over de terreur en de noodtoestand in Zuid Afrika. Zij deed een oproep aan regeringen en niet-gouvernementele organisaties om steun te verlenen aan onderdrukte bevolkingsgroepen en aan de Zuidafrikaanse buurstaten. Zij vroeg de Veiligheidsraad om uit hoofde van hoofdstuk VII van het Handvest alomvattende en mandataire sancties uit te vaardigen. Zij spoorde alle staten aan om de aanvoer en verscheping van olie en olieprodukten naar Zuid Afrika stop te zetten, en riep op tot een boycot van alle culturele, wetenschappelijke en andere contacten die apartheid ten goede komen. Gewoonlijk gaat de Veiligheidsraad minder ver dan de Algemene Vergadering, mede omdat de Verenigde Staten, Groot Brittannië of Frankrijk nog al eens van hun vetorecht gebruik maken. In 1977 legde de Veiligheidsraad aan de lidstaten een mandator wapenembargo op tegen Zuid Afrika (Resolutie 418). Als reden werd aangevoerd dat de verwerving door Zuid Afrika van wapens en aanverwante artikelen een bedreiging vormt voor het handhaven van de internationale vrede en veiligheid. Op Nederlands aandrigen nam de Veiligheidsraad in 1985 (resolutie 558) een vrijwillig embargo aan op de invoer van in Zuid Afrika vervaardigde wapens. Resolutie 591 (1986) bevestigde de legitimiteit van de strijd van het volk van Zuid Afrika voor de afschaffing van apartheid. Zij vroeg de onmiddellijke afschaffing van het apartheids- en thuislandenbeleid en een stopzetting van de gedwongen verhuizingen. Zij vroeg ook afschaffing van de beperkingen aan en het verbod op sommige politieke organisaties, partijen, personen en nieuwsmedia. Daarnaast pleitte de Veiligheidsraad bij de lidstaten om op vrijwillige basis sanctiemaatregelen te nemen tegen Zuid Afrika op het terrein van een stopzetting van nieuwe investeringen, een verbod op de aankoop van krugerrands, beperkingen van sport- en culturele relaties, het stopzetten van exportkredietgaranties, een verbod op nieuwe contracten

op nucleair gebied, een verbod op de verkoop van computerapparatuur en van goederen die gebruikt zouden kunnen worden door de veiligheidsmilities.

2. Europese Gemeenschap

De uitvoering van de resoluties en aanbevelingen van de Verenigde Naties valt toe aan de lidstaten. De Westeuropese lidstaten, die de Europese Gemeenschap vormen, hebben zich gezamenlijk tot doel gesteld bij te dragen aan afschaffing van het apartheidssysteem als een vorm van flagrante schending van mensenrechten. Op het terrein van de mensenrechten zijn de algemene uitgangspunten vastgelegd door de Raad van ministers van Buitenlandse Zaken van de EG op 21 juli 1986. Daarin bevestigden zij hun verbondenheid met de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Zij onderstreepten het belang van de parlementaire democratie en de heerschappij van het recht. De bescherming van de rechten van de mens, verklaarden zij, is de wettige plicht van de wereldgemeenschap en van de naties afzonderlijk. Uitingen van bezorgdheid zijn geen inmenging in binnenlandse aangelegenheden. De EG ziet apartheid als geïnstitutionaliseerd staatsracisme; het systeem brengt haat en geweld voort.⁶⁷ Bij het Akkoord van Luxemburg (september 1985) heeft de EG een aantal beperkte maatregelen genomen:

- een embargo op de export van wapens en militair materieel naar Zuid Afrika;
- geen samenwerking met Zuid Afrika in militaire aangelegenheden;
- het terughalen van militaire attachés uit Zuid Afrika. Militaire attachés ten behoeve van ambassades van Zuid Afrika worden in de EG-landen niet meer geaccrediteerd;
- een verbod op de export van aardolie naar Zuid Afrika;
- het ontmoedigen van wetenschappelijke en culturele overeenkomsten, behalve als ze bedoeld zijn om de apartheid tegen te gaan;
- verbod op iedere nieuwe samenwerking op nucleair terrein;
- het bevriezen van officiële contracten en overeenkomsten op het terrein van sport en veiligheid.

Toen in 1986 de situatie in Zuid Afrika verslechterde nam de EG-ministeraad in Brussel (september 1986) een pakket aanvullende maatregelen aan, inhoudende een verbod op nieuwe investeringen in Zuid Afrika, en een verbod op de import (boycot) van Zuidafrikaans ijzer, staal en gouden munten. Dit treft plusminus 5% van de totale export. Een boycot van steenkool uit Zuid Afrika bleek niet haalbaar, hoewel de Nederlandse regering zich daar sterk voor inzet. West Duitsland en Portugal zijn er tegen. Groot Brittannië heeft verklaard dat het zich niet zal verzetten bij een consensus ten aanzien van een kolenboycot. Het verbod op nieuwe investeringen wordt niet vervat in bindende EG-bepalingen, maar moet per lidstaat worden geëffectueerd. Dit is nog niet in alle landen gebeurd, constateerde het Europees

67. Sir John Thompson voor de Algemene Vergadering van de VN de dato 6-11-1986 namens de EG.

Tabel 11. Import van Zuidafrikaanse steenkool in de EG 1985-1987 (in miljoen ton):

	1985	1986	1987
Italië	6,4	5,4	4,9
Spanje	2,2	4,0	4,4
Bondsrepubliek Duitsland	3,2	4,0	2,7
België	2,2	2,1	2,4
Nederland	0,9	1,5	1,8
Frankrijk	6,3	1,5	0,8
Portugal	0,1	0,1	0,5
Griekenland	0,1	0,26	0,64
Verenigd Koninkrijk	0,7	0,3	0,2
Luxemburg	0,07	0,12	0,16
Ierland	0,07	0,05	—
Denemarken	3,5	2,7	—
Totaal EG	25,8	22,0	18,4

Bron: Eurostat

Parlement in een resolutie, aangenomen op 30 oktober 1987. Alleen de verboden op de import van ijzer, staal en gouden munten worden dwingend afgekondigd omdat deze onder directe bevoegdheden van de EG vallen. Het Europees Parlement pleit in die resolutie dan ook voor verdergaande maatregelen. Met name een totaalverbod op de import van kolen uit Zuid Afrika, versterking van het wapenembargo, onder andere door daarbij de zogenaamde COCOM-lijst aan te houden (deze lijst regelt de export van strategische goederen naar Oost Europa). Het Europees Parlement dringt aan op uitvoering door alle lidstaten van het verbod op nieuwe investeringen en op het bevorderen van investeringen in de arme buurlanden van Zuid Afrika (de frontlijnstaten). Bovendien moet de EG haar maatregelen coördineren met die van de Verenigde Staten. Uiteindelijk zou er samen met de Verenigde Naties, het Gemenebest, de Organisatie van Afrikaanse Eenheid en de Beweging van niet-gebonden landen een breed pakket van verplichte sancties moeten worden samengesteld. Tegen de verdergaande sanctiemaatregelen in het kader van de EG is vooral verzet van West Duitsland, Groot Brittannië (de belangrijkste handelspartners van Zuid Afrika) en Portugal. Er zijn ongeveer 600.000 Portugese paspoorthouders in dat land, afkomstig uit de voormalige kolonies Angola en Mozambique. Portugal vreest dat deze mensen naar Portugal zullen komen als de economische situatie in Zuid Afrika verder verslechtert.

Dergelijke maatregelen van pressie worden in de discussie 'Eerste Spoorbeleid' genoemd. Daarnaast besloot de EG op Nederlands initiatief tot het stimuleren van positieve actie om de positie van de slachtoffers van apartheid te versterken ('Tweede Spoor'). In 1988 werd hiervoor 54 miljoen gulden uitgetrokken. Zo zijn er hulpprogramma's voor de ontwikkeling en training van zwarte gemeenschappen; steun aan niet gewelddadige anti-apartheidsorganisaties, met name de kerken; het intensiveren van contacten met politieke verzetsorganisaties, zwarte vakbonden, etc. In 1986 heeft

de EG een speciaal fonds opgericht ten behoeve van hulp aan de slachtoffers van apartheid, zoals bijstand in de rechtshulp, hulp aan slachtoffers van gedwongen verhuizingen en scholingsprogramma's. Deze projecten mogen niet samenwerken met de Zuidafrikaanse regering of met de regeringen van de thuislanden. Programma's moeten bijdragen aan bevrijding uit het apartheidssysteem en niet racistisch zijn. De projecten worden uitgevoerd in samenwerking met de Zuidafrikaanse Raad van Kerken, de rooms-katholieke Bisschoppenconferentie, de zwarte vakbonden en de speciaal opgerichte *Kagiso-Trust* (*Kagiso* is het Zoeloe-woord voor vrede). De *Kagiso-Trust* is opgericht door de kerken in Zuid Afrika op verzoek van vele organisaties daar, met als speciaal doel de gelden afkomstig uit de EG niet naar godsdienstige denominatie te hoeven verdelen. De mogelijkheden voor het Tweede Spoorbeleid staan echter sterk onder druk. Met het Wetsontwerp voor de Bevordering van de ordelijke binnenlandse politiek wil de Zuidafrikaanse regering de buitenlandse financiering van projecten met een politiek karakter aan banden leggen. Door sterke pressie van met name de EG (en binnen de EG van premier Thatcher van Groot Brittannië, die bedreigd moet hebben dat dan een kolenboycot niet meer tegen te houden zou zijn), heeft Pretoria de wet weer ingetrokken en vervangen door het ontwerp van Wet op de Openbaarmaking van Buitenlandse Fondsen. In die wet wordt de doelstelling niet meer zo duidelijk omschreven als in haar voorganger. Nu moeten Zuidafrikaanse organisaties aan de minister van Justitie openbaar maken hoeveel geld zij uit het buitenland ontvangen, van wie zij dat krijgen en met welk doel.

Vervolgens hanteert de Europese Gemeenschap een speciale gedragscode voor binnen de EG gevestigde multinationale ondernemingen met dochterondernemingen in Zuid Afrika. Deze code legt de nadruk op de rol die bedrijven in Zuid Afrika zouden horen te spelen ten behoeve van de emancipatie van zwarte werknemers. Deze code omvat de volgende gedragslijnen:

1. Er moeten overlegstructuren zijn tussen werkgevers en werknemers binnen het bedrijf. Werknemers moeten zich kunnen organiseren in vakbonden naar keuze. Ook zwarte vakbonden hebben recht op deelname aan collectieve onderhandelingen over arbeidsvoorwaarden.
2. Bedrijven moeten maatregelen nemen om de gevolgen van de trekarbeid (zwarten die hun gezin langdurig moeten missen om elders te werken) zoveel mogelijk te bestrijden.
3. Ondernemingen zijn verantwoordelijk voor het uitbetalen van een rechtvaardig loon. De laagste inkomensschalen moeten de helft hoger liggen dan het minimum dat noodzakelijk is om in de eerste levensbehoeften van een gezin met kinderen te voorzien.
4. Bedrijven moeten gelijk loon betalen voor gelijke arbeid. Alle functies dienen open te staan voor iedere werknemer die de vereiste kwalificaties heeft. Werkgevers moeten bijdragen leveren aan scholing en training van zwarte werknemers.
5. Bedrijven dienen bij te dragen aan verbetering van de levensomstandigheden van de werknemers en hun gezinnen, onder andere door pensioenvoorzieningen, verbetering van onderwijs, uitbreiding van het pakket sociale verzekeringen, verbetering van huisvesting, woon-werkverkeer en gezondheidszorg.

6. Werkgevers hebben de plicht elke vorm van rassenscheiding op te heffen, op de arbeidsplaats, in de kantines, in het onderwijs, bij de beroepsopleidingen.

Tenslotte tekent zich een 'Derde Spoor' af. Dat wil zeggen: de EG-landen hebben naar Nederlands voorstel een lijst besproken van algemene politieke beginselen. Zij geven de visie van de EG weer op een rechtvaardig Zuid Afrika na de apartheid. Die tekst is positief ontvangen, maar niet openbaar gemaakt.

3. Overige landen

Verder dan de EG gaat de Verenigde Staten, vooral door toedoen van de Senaat en het Huis van Afgevaardigden. De Amerikaanse president hoopte de situatie in Zuid Afrika te verbeteren door een beleid van 'constructieve betrokkenheid': veranderingen bevorderen door stille diplomatie. De beweging tegen apartheid groeide in de jaren tachtig echter sterk. Het Amerikaanse Congres nam in het najaar van 1986 de *Comprehensive Anti-Apartheid Act* aan. Deze wet omvat onder andere een verbod op nieuwe investeringen van Amerikaanse bedrijven in Zuid Afrika. De invoer van staal, ijzer, uranium, steenkool, gouden munten, textiel en landbouwprodukten uit dat land wordt stopgezet. Er is een verbod op contracten met Zuidafrikaanse staatsbedrijven en op de promotie van toerisme naar en handel met Zuid Afrika. Leningen aan de Zuidafrikaanse regering zijn verboden, evenals de export van ruwe olie en aardolieprodukten. Luchtverbindingen tussen de VS en Zuid Afrika zijn stilgelegd. De wet bevat een bepaling dat de maatregelen worden ingetrokken als de regering in Pretoria alle politieke gevangenen vrijlaat, het ANC uit de ban doet en de noodtoestand opheft. Als zij echter volhardt moeten verdergaande politieke en economische maatregelen genomen worden, zoals een multilateraal handelsembargo of een boycot van goud. Inmiddels hebben vele Amerikaanse bedrijven zich teruggetrokken uit Zuid Afrika.

Bovengenoemde wet verplichtte de president om na een jaar te rapporteren over de bijdrage van de maatregelen tot het afschaffen van apartheid. In oktober 1987 rapporteerde de president dat hij geen vooruitgang zag, en geen been zag in verdergaande economische sanctiemaatregelen. Wel neigt ook de VS naar de ontwikkeling van wat in Nederland een Tweede Spoorbeleid wordt genoemd: het bevorderen van positieve veranderingen door hulp aan zwarte verzetsorganisaties, kerken, vakbonden, de zakenwereld. Het Amerikaanse Congres overweegt inmiddels verdergaande sanctiemaatregelen te nemen. Daaronder zouden kunnen gaan vallen het terugtrekken van alle directe en indirecte investeringen van Amerikaanse bedrijven uit Zuid Afrika, een verbod op alle handel met Zuid Afrika (met uitzondering van strategische mineralen), een verbod op de export van technologie, een verbod op de leverantie en het transport van olie en olieprodukten naar Zuid Afrika, een verbod op de verkoop en exploitatie in de Verenigde Staten van kolen, gas of olie door buitenlandse firma's die deze produkten aan Zuid Afrika leveren, een verbod op alle geldleningen aan Zuid Afrika.

Voor Amerikaanse bedrijven met dochterondernemingen in Zuid Afrika

geldt nu nog een gedragscode, de zogenaamde Sullivan-code. Deze omvat ongeveer dezelfde punten als de EG-code, maar gaat verder. De EG-code richt zich alleen op zwarte werknemers, de Sullivan-code ook op andere niet-blanken. De Sullivan-code vraagt van de ondernemingen dat zij zich inzetten voor het beëindigen van apartheid, ook buiten de bedrijven. De Europese code vraagt geen inzet voor het bestrijden van apartheid. De controle op de naleving van de Sullivan-code geschiedt door een particulier adviesbureau. De Sullivan-code verlangt onder andere verder ook dat Amerikaanse ondernemers de mogelijkheden voor vestiging van zwarte bedrijven meehelpen bevorderen, dat zij de bewegingsvrijheid van zwarten bij het zoeken naar werk steunen, en dat zij steun bieden aan het streven naar het afschaffen van apartheid. Daar staat tegenover dat de EG-code van meer betekenis is, omdat driekwart van de buitenlandse ondernemingen in Zuid Afrika uit de EG komt. Zo'n tweehonderd Amerikaanse bedrijven die in Zuid Afrika opereren zijn aangesloten bij de *American Chamber of Commerce*. Deze verklaarde in mei 1987 dat de aangesloten bedrijven zouden doorgaan om hun niet-blanke medewerkers gewoon te huisvesten in zogenaamde blanke groepsgebieden. Zij zoeken voor hun werknemers huisvesting 'die past bij hun economische en sociale status'.⁶⁸ De Amerikaanse domeinee Leon Sullivan, die in 1977 de Sullivan-code ontwikkelde, zei in mei 1986 dat hij de hantering van de code niet meer zou steunen als er voor mei 1987 geen betekenisvolle veranderingen zouden hebben plaatsgevonden in Zuid Afrika. Die bleven uit, zodat hij sindsdien bij Amerikaanse bedrijven aandringt op desinvesteringen.

De groep van landen van het Gemenebest (de *Commonwealth*) is de organisatie van 49 voormalige Britse koloniën, onder voorzitterschap van de Britse koningin. De lidstaten staan voor principes van democratie, vrijheid, raciale gelijkheid en pluriformiteit, onderlinge samenwerking en consultatie. Ook Zuid Afrika is een voormalige Britse kolonie, maar werd in 1961 als republiek niet meer in het Gemenebest toegelaten. Het Gemenebest heeft al meermalen stappen ondernomen tegen de apartheid. Bij de overeenkomst van Nassau (1985) werd besloten tot de instelling van een *Commonwealth Group of Eminent Persons*, die de mogelijkheden van politieke dialoog in Zuid Afrika zou onderzoeken. Tevens vroeg het Gemenebest aan de regering in Pretoria om vijf stappen te zetten om een klimaat van vertrouwen te scheppen:

1. Verklaaren dat apartheid zal worden ontmanteld en het doen van specifieke en betekenisvolle stappen in die richting.
2. Het beëindigen van de noodtoestand.
3. Het vrijlaten van alle politieke gevangenen, onder wie Nelson Mandela.
4. Het invoeren van politieke vrijheden, met name door organisaties als het ANC uit de ban te halen.
5. Als alle partijen hun geweldgebruik willen opschorten moet Pretoria het initiatief nemen om een proces van onderhandelingen te beginnen over de vorming van een nieuwe regering.

68. *Violations of Human Rights in Southern Africa: Report of the ad hoc working group of experts*, uitg. Commission on human rights, Economic and Social Council (januari 1988) 42.

Van de Gemenebestanden is Groot Brittannië het minst bereid tot sanctie-maatregelen. Canada heeft zijn contacten met Zuid Afrika beperkt. De regering schaft geen Zuidafrikaanse produkten meer aan. Zij heeft een verbod uitgevaardigd op nieuwe investeringen en op het herinvesteren van winsten gemaakt in Zuid Afrika. Er is een ban op de import van landbouwprodukten, uranium, kolen, ijzer en staal uit Zuid Afrika en een verbod op bankleningen aan Zuid Afrika. Australië en Nieuw Zeeland hebben vergelijkbare maatregelen genomen. Australië, Nieuw Zeeland en Canada hebben de luchtvaartverbindingen met Zuid Afrika stil gelegd. De regeringen van Australië en Nieuw Zeeland hebben de zaak waar het ANC voor strijdt rechtvaardig genoemd en uiten begrip voor het feit dat het ANC geweld gebruikt. De Scandinavische landen Noorwegen, Zweden, Denemarken, Finland en IJsland hebben in oktober 1985 een eigen actieprogramma vastgesteld. Zij hebben de luchtverbindingen met Zuid Afrika opgeheven. Zij uiten strikte steun aan het wapenembargo van de Veiligheidsraad en zijn van mening dat de aanbevelingen van resolutie 558 van dit college een mandatoir (verplicht) karakter moeten krijgen. Ze voeren een beperkt visumbeleid voor Zuidafrikaanse burgers en willen nieuwe leningen van het IMF tegengaan. Denemarken heeft alle import uit en export naar Zuid Afrika en Namibië verboden; Noorwegen heeft deze beperkt en een studie aangevangen naar de mogelijkheden van een totale economische boycot. De Zweedse regering verbiedt leningen aan de regering van Zuid Afrika of aan staatsbedrijven aldaar. Zweden en Denemarken hebben een verbod uitgevaardigd op nieuwe investeringen. Het Deense investeringsverbod gaat verder dan dat van zijn EG-partners: het geldt niet alleen voor ingezetenen van Denemarken, maar ook voor Denen in het buitenland.

Japan volgt de maatregelen van de EG. Het land heeft alleen diplomatieke betrekkingen op het niveau van consuls met Zuid Afrika. Het leeft het wapenembargo na en voert een beperkt visumbeleid. Japan heeft een verbod op de import van ijzer en staal uit Zuid Afrika. De regering in Tokyo staat geen directe investeringen toe van Japanse ingezetenen en bedrijven onder haar jurisdictie in Zuid Afrika. Zij doet een beroep op de banken en hun branches overzee om geen nieuwe leningen met Zuid Afrika af te sluiten. In juli 1985 besloten ook de samenwerkende internationale banken aan Zuid Afrika geen nieuwe leningen te verstrekken, of leningen opnieuw te financieren. Dat was een gevoelige klap voor de Zuidafrikaanse regering, in een tijd van groeiende financieringstekorten en staatsschulden.

4. Nederland

De Nederlandse regering veroordeelt het apartheidsbeleid als 'politiek en moreel onaanvaardbaar'.⁶⁹ Enige vooruitgang in de richting van algehele afschaffing van de apartheid en daarmee op de totstandkoming van een democratisch Zuid Afrika, waarin raciale discriminatie op wettelijke grondslag niet meer zal bestaan, ontbreekt. De regering streeft naar een geloof-

69. *Bevordering veranderingsprocessen Zuid Afrika, Brief van de minister van Buitenlandse Zaken en voor Ontwikkelingssamenwerking*, 17.895 nr. 55 (Den Haag 1987) 2.

waardig beleid dat zo effectief mogelijk de doeleinden kan bevorderen. Het apartheidssysteem moet op vreedzame wijze worden vervangen door een pluriforme en democratische samenleving, waarin blanke, zwarte en andere groepen in harmonie met elkaar kunnen leven. Volgens de Nederlandse regering hebben alle Zuidafrikanen recht op deelname in de politieke besluitvorming. De impasse dient te worden doorbroken door een nationale dialoog, waaraan alle authentieke vertegenwoordigers van het Zuidafrikaanse volk dienen deel te nemen. Dat houdt onder andere in vrijlating van de politieke gevangenen, onder wie Nelson Mandela, en het opheffen van het verbod op politieke partijen, waaronder het ANC. De regering doet dat door:

1. Het uitoefenen van politieke en economische druk op de regering in Pretoria in samenwerking met de EG-partners ('Eerste Spoor').
2. Het steunen van particuliere instellingen in Zuid Afrika die werken aan een vreedzame afschaffing van apartheid en bijdragen aan vreedzame veranderingen van binnenuit ('Tweede Spoor').
3. De formulering van fundamentele beginselen voor de situatie na de apartheid als bijdrage aan de discussie over de toekomst van Zuid Afrika ('Derde Spoor').

Het Nederlandsde beleid is niet gericht op totaal isolement van Zuid Afrika, door bijvoorbeeld alomvattende sanctiemaatregelen. Dat zal volgens de regering de spanningen alleen maar doen toenemen, de economie ruïneren en het leed bij de Zuidafrikaanse bevolking en de buurlanden vergroten. Daardoor worden de kansen op vreedzame veranderingen volgens haar juist kleiner. Ten aanzien van het Eerste Spoor geeft de regering de voorkeur aan een zo breed mogelijke internationale basis, zoals selectieve mandataire sancties van de VN-Veilighedsraad. Toen Nederland in de jaren 1983-1984 lid was van de Veilighedsraad heeft het zich sterk ingezet voor het vrijwillig embargo op de invoer van in Zuid Afrika vervaardigde wapens (resolutie 558). Zolang wereldwijde santiemaatregelen niet mogelijk zijn, streeft Den Haag naar activiteiten in het kader van de Europese Gemeenschap. De regering meent dat de vele internationale verdragsmatige verplichtingen van Nederland, zoals die welke voortvloeien uit de Benelux of de EG, eenzijdige boycotmaatregelen in de weg staan. Bovendien kunnen Nederlandse bedrijven eventuele sanctiebepalingen omzeilen via zuster- of dochterbedrijven in het buitenland. Deze bezwaren golden al voor de Sanctiewet van 1977. Bij de parlementaire behandeling van deze wet werd vastgesteld, dat zij niet van toepassing zou zijn op eenzijdige Nederlandse maatregelen, maar minstens op basis van besluiten van de hele EG. Deze Sanctiewet kan bepaalde vormen van handelsverkeer verbieden, in de sfeer van handel, diensten- en betalingsverkeer, scheepvaart, luchtvaart, etc. De betrokken minister vaardigt, op voordracht van de minister van Buitenlandse Zaken, een Algemene Maatregel van Bestuur uit. Op grond van de Sanctiewet is een aantal maatregelen van kracht: het wapenembargo, een verbod op de invoer van ijzer en staal, een verbod op de invoer van gouden munten, een verbod op de levering van gevoelige apparatuur aan leger en politie (die gebruikt zou kunnen worden voor persoonsregistratie),

een verbod op levering van nucleaire goederen, een verbod op de export van alle zich in het vrije verkeer bevindende aardolie.

In plaats van eenzijdige stappen te willen nemen, zette de regering zich in voor sanctiemaatregelen in EG-verband. Zij is thans doende de besluiten, in 1986 genomen door de EG-ministerraad, uit te voeren. De regering neemt de nodige maatregelen 'om te waarborgen dat nieuwe rechtstreekse investeringen in Zuid Afrika door natuurlijke of rechtspersonen die ingezetene zijn van de Gemeenschap worden geschorst'.⁷⁰ De regering is in het algemeen van oordeel dat zij Nederlanders die in het buitenland wonen niet door een Nederlandse wet een bepaald gedrag kan voorschrijven. Dat maakt, naar haar oordeel, een inbreuk op de exclusieve rechtsmacht van de staat, waartegen die voorschriften worden gericht. Daarom vaardigt zij geen wetten uit die bindend zijn voor Nederlandse bedrijven in Zuid Afrika. Het enige wat zij meent te kunnen doen is ingezetenen in Nederland (de moederbedrijven) verbieden nieuwe investeringen te doen. Daarbij zal het gaan om de oprichting of uitbreiding van bestaande filialen of subondernemingen; om nieuwe of versterkte deelneming in bestaande of nieuwe ondernemingen; en om langlopende leningen die worden aangegaan om duurzame economische betrekkingen te vestigen. Den Haag wil het handhaven van vestigingen van Nederlandse bedrijven in Zuid Afrika niet verbieden, evenmin die investeringen die tot doel hebben het niveau van een bestaande economische activiteit te handhaven. Ontheffingen voor investeringen op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg of van sociale aard zullen mogelijk zijn. De regering zet zich in voor een kolenboycot in EG-verband. In dat verband verwelkomt zij vrijwillige boycotmaatregelen van afnemers van steenkool.

Om bovengenoemde redenen achtte de regering zich ook niet in staat Nederlandse bedrijven in Zuid Afrika op te leggen de EG-gedragscode na te leven. Wat zij wèl doet is de moederbedrijven in Nederland verplichten tot jaarlijkse rapportage over de naleving. Zij benoemde speciaal een Sociaal Attaché op haar ambassade in Zuid Afrika om zèlf naleving van de EG-gedragscode ter plekke te kunnen controleren. Er zijn nu nog 9 Nederlandse ondernemingen in Zuid Afrika. In de periode 1986-1987 hadden zij in totaal 8489 werknemers in dienst, van wie 4441 zwarten.⁷¹ Het Culturele Verdrag met Zuid Afrika is in 1981 opgezegd. Daarmee is de traditioneel nauwe samenwerking op cultureel gebied tot een einde gekomen.

Samen met België en Luxemburg is een visumplicht ingevoerd voor Zuidafrikanen. Sinds 1983 voert Nederland een restrictief visumbeleid ten opzichte van Zuid Afrika. Dit beleid sluit enerzijds aan bij de afwijzing van apartheid en het Eerste Spoorbeleid: Zuidafrikanen die overheidsinstellingen of door de staat gesteunde groeperingen vertegenwoordigen krijgen geen visum net zo min als degenen van wie verwacht mag worden dat zij zullen deelnemen aan apartheidsondersteunende activiteiten. Aan de andere kant laat de regering contacten toe die kunnen bijdragen aan de beïnvloeding van de meningsvorming in Zuid Afrika. Dat geldt bijvoorbeeld

70. *Ibidem*, 2, 3.

71. *EG-Gedragscode voor ondernemingen met belangen in Zuid Afrika, Brief van de minister van Buitenlandse Zaken en van Economische Zaken* (17.895 nr. 62), 30 maart 1988.

voor maatschappelijke organisaties, kerken, journalisten en andere opinievormers. Er is een zeer restrictief toelatingsbeleid voor Zuidafrikaanse sportlieden of sportploegen. Kinderen van Nederlandse immigranten hebben veelal twee paspoorten, een Nederlands en een Zuidafrikaans. Zonen worden opgeroepen voor militaire dienstplicht in Zuid Afrika. Vaak raken zij dan betrokken bij acties van het Zuidafrikaanse leger tegen buurlanden, in de woonoorden of in de *Joint Military Committees*. Er zouden thans elf- à twaalfduizend dienstplichtigen zijn met Nederlandse en Zuidafrikaanse nationaliteit. Volgens de huidige wetgeving heeft de Nederlandse regering niet de bevoegdheden om deze 'bipatriden' die tot het Zuidafrikaanse leger toetreden het Nederlandse staatsburgerschap te ontnemen. De Nederlandse regering meent dat dat gelegenheidswetgeving zou vereisen, waarvan zij geen voorstander is.

Tabel 12

	Houders van zowel EG als Zuidafrikaans burgerschap	In aanmerking voor militaire dienst 18-32 jr.	In aanmerking voor reserve 32-55 jr.
UK	443 575	59 883	90 046
Portugal	587 650	79 333	119 293
West Duitsland	93 825	12 666	19 046
Italië	45 500	6 143	9 237
Nederland	34 875	4 708	7 080
België	25 000	3 375	5 075
Frankrijk	8 000	1 080	1 624
Griekenland	77 700	10 490	15 773
Ierland	2 400	324	487
Totaal	1 318 525	178 002	267 661

Bron: Metten, Goodison, *Fighting for apartheid* (Amsterdam 1988) 20.

In het kader van het Tweede Spoorbeleid, de 'Bevordering veranderingsprocessen in Zuid Afrika', wil de regering 'bewustzijnsprocessen onder de zwarte bevolking' stimuleren. Het komt neer op het ondersteunen van maatschappelijke ontwikkelingen die gericht zijn op het langs vreedzame weg realiseren van hervormingen. In 1988 ging er van de Nederlandse regering 13 miljoen gulden voor projecten naar particuliere organisaties in Zuid Afrika. Het bedrag moest worden besteed aan alternatief onderwijs voor zwarten en aan kadertrainingen en algemene vormingsactiviteiten voor leden van zwarte vakbonden. Een tweede geldstroom verliep via medefinancieringsorganisaties en via projecten van FNV, CNV en van de kerken. Een derde deel ging via internationale organisaties naar Zuidafrikaanse en Namibische vluchtelingen. De uitvoering van de projecten wordt bemoeilijkt door arrestaties van projectleiders, door gebrekkige vooropleidingen van zwarten of door de zeer gespannen sfeer in de woonoorden. In het kader van de ontwikkelingssamenwerking biedt Nederland humanitaire steun aan Zuidafrikaanse vluchtelingen en slachtoffers van de apartheid via

het ANC en het PAC. De regionale samenwerking van de buurlanden van Zuid Afrika (SADCC) wordt gesteund. Doel is onder andere vermindering van hun afhankelijkheid van Zuid Afrika. De regering stelt geen gelden beschikbaar voor politieke of militaire doeleinden van zwarte verzetsorganisaties. Medefinancieringsorganisaties bijvoorbeeld moeten hun programma's, waarmee overheidsuitgaven gemoeid zijn, bestemmen voor humanitaire doeleinden en de overheid daarover informeren. Zij mogen die niet op militair-politieke doeleinden richten. Recentelijk heeft de Nederlandse regering een zogenaamd 'Derde Spoor' aangekondigd. Dit houdt in het aangeven van richtlijnen voor de dialoog tussen Nederland en Zuid Afrika en het aanmoedigen van de nationale discussie in Zuid Afrika. Het formuleren en uitdragen van algemeen erkende beginselen, die de basis voor een rechtvaardige en duurzame oplossing zouden kunnen vormen, zijn daarvoor een middel. Onder deze beginselen vallen: algemeen kiesrecht, een geografisch verenigd Zuid Afrika, een democratisch pluralistisch politiek systeem met passende deelname van minderheden, eerbiediging van mensenrechten, bescherming van minderheden, een door een onafhankelijke rechterlijke macht beschermde rechtsorde.⁷²

4. Internationaal optreden van Zuid Afrika

De buurlanden van Zuid Afrika hebben alle een onafhankelijke zwarte regering, met uitzondering van Namibië. Het betreft Angola, Zimbabwe, Botswana, Zambia, Tanzania en Mozambique; vaak aangeduid als frontlijnstaten. Het bestuur over Namibië, de voormalige Duitse kolonie Zuid West Afrika, was na de Eerste Wereldoorlog door de Volkenbond voorlopig aan Zuid Afrika overgedragen, in afwachting van de onafhankelijkheid van dat land. Na de Tweede Wereldoorlog weigerde Zuid Afrika het land onder trustschap van de Verenigde Naties te brengen, welke organisatie de rechtsoptvolger is van de Volkenbond. Ondanks herhaald aandringen van de Algemene Vergadering en de Veiligheidsraad van de VN heeft Pretoria lange tijd geweigerd Namibië onafhankelijkheid te verlenen. Integendeel, het paste het apartheidsbeleid ook daar toe. In regelmatig aangenomen resoluties van de Veiligheidsraad wordt de aanwezigheid van Zuid Afrika in Namibië onwettig verklaard en wordt Zuid Afrika opgeroepen zich terug te trekken.

Zuid Afrika tracht echter zijn – economisch en militair – dominante positie over de regio te handhaven. De regering-Botha acht deze nodig om aan de door haar ervaren dreiging het hoofd te kunnen bieden. De dreiging ziet zij allereerst als een vanuit Moskou georkestreerd streven het communisme in Zuidelijk Afrika te verspreiden, onder andere via de MPLA-regering in Angola (gesteund door Cubaanse troepen) of de FRELIMO-regering in Mozambique. Daarnaast zijn de buurlanden in de jaren zestig en zeventig onafhankelijk geworden en hebben zij zwarte regeringen gekregen. Dit gaf het zwarte verzet in Zuid Afrika moed. Ook geven de meeste buurlanden aan

72. Zie hiervoor: Nota naar aanleiding van het verslag, 17 november 1987, Rijksbegroting van het jaar 1988, Stukken Tweede Kamer 20.200 nr. 36, 3, 4.

politieke vluchtelingen uit Zuid Afrika onderdak, vaak ook aan kampen van het ANC, het PAC of de Namibische verzetsbeweging SWAPO (*South West African People's Organization*). Zo vormen deze landen uitvalsbases voor gewapende acties in Zuid Afrika.

Tegenover die dreiging voert Pretoria een beleid van met name economische en militaire druk, dat erop gericht is de regeringen van de buurlanden te destabiliseren. De gedachte daarbij is te laten zien dat zwarte meerderheidsregeringen tot mislukken gedoemd zijn. Bovendien wordt bereikt dat die regeringen het zo druk zullen hebben met het handhaven van hun eigen positie, dat zij de staatsstructuur van Zuid Afrika, de apartheid, niet kunnen bestrijden. Op die manier kunnen zij ook niet als aantrekkelijk voorbeeld dienen voor het verzet in Zuid Afrika van geslaagde zwarte staten. Zuid Afrika is veruit de sterkste economische en militaire macht in de regio. Het gebruikt de militaire macht voor bijvoorbeeld acties tegen ANC-bases, voor steun aan gewapende verzetsbewegingen (bijvoorbeeld aan Renamo in Mozambique, of UNITA in Angola), of voor grootschalige oorlogvoering (in Angola). Het Nationaal Mozambiquaans Verzet (Portugese afkorting: Renamo) is in 1977 opgericht door de geheime dienst van Rhodesië, het huidige Zimbabwe, maar toen nog onder de blanke minderheidsregering van Ian Smith. Zuid Afrika maakte van Renamo een goed gewapende organisatie. Door terroristische aanslagen beheerst Renamo grote delen van het Mozambiquaanse platteland. De Frelimo-regering voerde na de onafhankelijkheid van Mozambique in 1974 een socialistisch beleid, met steun van de Sowjet Unie. De huidige regering onder leiding van Chissano ontvangt echter steeds meer steun van de Verenigde Staten, West Europa en Japan. Ook in Angola woedt een hevige burgeroorlog en het land wordt geteisterd door herhaalde invallen uit Zuid Afrika. De regering van de MPLA, aan het bewind sinds de onafhankelijkheid in 1974 wordt gesteund door zo'n 30.000 Cubaanse militairen. De verzetsbeweging UNITA, onder leiding van Jonas Savimbi, ontvangt steun van de Verenigde Staten en Zuid Afrika. Zij bezet grote delen van het land. De economie van Angola ligt plat. Er zijn onderhandelingsgaande over een vreedzame oplossing van het vraagstuk. Lesotho heeft militaire interventies te verduren gekregen in december 1983 en in december 1986, die het land een regering opleverde die Pretoria goed gezind was. Botswana in juni 1985 en mei 1986, Zambia en Zimbabwe in mei 1986.

En Zuid Afrika gebruikt zijn economische macht om de buurlanden afhankelijk te maken en te houden. Die afhankelijkheid bestaat uit het feit dat Zuid Afrika werkgelegenheid biedt voor honderdduizenden gastarbeiders, uit het gegeven dat voor de meeste buurstaten de transportverbindingen naar zeehavens door Zuid Afrika lopen, uit leverantie van electriciteit, etc. Door dergelijk economisch verkeer af te sluiten, of door daarmee te dreigen heeft Pretoria een sterk machtsinstrument, dat het gebruikt voor intimidatie en destabilisering. De frontlijnstaten zijn desalniettemin verklaard tegenstanders van apartheid en trachten zichzelf zo goed en kwaad als dat gaat tegen de Zuidafrikaanse politiek te beschermen. Een van de instrumenten daartoe is te proberen de economische afhankelijkheid van Zuid Afrika te verminderen. De *Southern African Development Coordination Conference* is een organisatie, waaraan behalve de frontlijnstaten ook Lesotho, Malawi en Swa-

ziland deelnemen, die speciaal daartoe is opgezet. Een voorbeeld van dat streven is het opzetten van alternatieve verbindingroutes naar zee, bijvoorbeeld via de Mozambiquaanse zeehaven Beira. Deze routes zijn belangrijke doelwitten van militaire acties, zoals van Renamo in Mozambique, die gesteund worden door het Zuidafrikaanse leger. De SADC-landen hebben Westerse regeringen dan ook gevraagd om steun bij het verdedigen van ontwikkelingsprojecten tegen aanslagen.

Groot Brittannië verleent sinds 1980 militaire assistentie aan Zimbabwe. Het land verzorgt, net als Portugal, militaire trainingen voor Mozambique en Botswana. De Sowjet-invloed in Zuidelijk Afrika wordt minder. Voor de zwarte regeringen is het socialistische voorbeeld niet meer aantrekkelijk. De Sowjet Unie is onder secretaris-generaal Gorbatsjov in de eerste plaats geïnteresseerd in de eigen economische ontwikkeling. Zij lijkt een confrontatie met het Westen over Zuid Afrika te willen vermijden. De Sowjet Unie steunt de acties tegen apartheid met propaganda, in de diplomatie en materieel. Maar ook houdt zij besprekingen met vertegenwoordigers van Zuid Afrika over goud, diamanten en platina. Na Zuid Afrika is de Sowjet Unie namelijk de grote producent van deze kostbare grondstoffen.

Sanctiemaatregelen hebben de Zuidafrikaanse regering tot nu toe niet naar de onderhandelingstafel gedreven. Pretoria verwerpt de maatregelen van de VN-instellingen als onterechte inmenging in haar binnenlandse aangelegenheden. Tegenover de her en der genomen economische sanctiemaatregelen toont de Zuidafrikaanse regering zich naar buiten zelfverzekerd. De regering in Pretoria heeft maatregelen genomen om de effecten van de sancties te minimaliseren. De olieboycot heeft ertoe geleid dat de totale energieconsumptie in Zuid Afrika sinds 1973 met zo'n 25% is gedaald. Er is een strategische olievoorraad aangelegd voor 3 tot 5 jaar. 30% tot 40% van de vraag naar energie wordt beantwoord in de vorm van tot vloeibare brandstof verwerkte steenkolen. In reactie op het wapenembargo heeft de regering in Pretoria een eigen wapenindustrie opgebouwd. Het staatsbedrijf ARMSCOR is inmiddels de derde grootste industriële groep in het land, met ongeveer 16.000 werknemers. Zij is waarschijnlijk opgebouwd met behulp van Frankrijk, Israël en Taiwan en voldoet aan 80% van de wapenbehoefte. ARMSCOR is een der grotere Zuidafrikaanse exporteurs. De oorlogvoering door Zuid Afrika in Angola en de bezetting van Namibië is echter wel ernstig bemoeilijkt door het wapenembargo. De bewapening van het Zuidafrikaanse leger is namelijk toch verouderd geraakt, bijvoorbeeld ten opzichte van de uitrusting van de Cubaanse troepen.

De sanctiemaatregelen hebben de blanke machthebbers tot nu toe niet zelf getroffen. Ze hebben veelal geleid tot stagnerende economische groei en hogere inflatie. De regering dreigt in reactie daarop af en toe met het stopzetten van de export van strategische grondstoffen of met het terugsturen van de gastarbeiders uit de buurlanden van Zuid Afrika. Er is een secretariaat opgericht voor Onconventionele Handel, dat sanctiemaatregelen door clandestiene transacties beoogt te omzeilen. De regering probeert het aannemen van sanctiemaatregelen door andere landen te voorkomen door een zeer actieve propaganda van haar ambassades. In Zuid Afrika zelf is het bepleiten van sancties strafbaar. Volgens het regeringsgezinde blad *The Ci-*

tizen zal de regering niet reageren op Westerse sanctiemaatregelen door de export van platina en andere zeldzame grondstoffen daadwerkelijk stop te zetten.

De regering in Pretoria maakt zich met name zorgen over het vertrek van multinationale ondernemingen uit Zuid Afrika. Vooral als dat leidt tot vermindering van de kennis en aanwezigheid van moderne technologieën. Zij accepteert daarom dat sommige (Amerikaanse) bedrijven het apartheids-systeem openlijk negeren. Toch is ook de kwetsbaarheid van de Zuidafrikaanse economie de afgelopen jaren aan het licht gekomen. De regering is slecht in staat haar schulden aan het buitenland af te betalen. Het tekort aan kapitaal voor lange termijninvesteringen in Zuid Afrika is een probleem. Sancties leiden tot hogere prijzen voor import van produkten waarop embargo's rusten (wapens, olie en olieprodukten). De prijs van exportprodukten die door buitenlandse boycotten zijn getroffen daalt. Economische sancties zijn moeilijk op te vangen, erkent minister van Financiën Barend du Plessis. Zuid Afrika zal volgens hem beter op de buitenwereld moeten over zien te komen, *goodwill* moeten kweken, maar wel het eigen beleid moeten voortzetten.⁷³

De Zuidafrikaanse regering is inmiddels zeer alert gebleken in haar reactie op de verbeterde verhoudingen tussen de Verenigde Staten en de Sowjet Unie. De mogelijkheden van de Verenigde Naties zijn daardoor, met name in 1988, sterk toegenomen. Pretoria ontwikkelt, in de persoon van minister Roelof Botha van Buitenlandse Zaken, een zeer actieve buitenlandse politiek. Het tracht vriendschappelijke relaties aan te knopen met onafhankelijke Afrikaanse staten. Het heeft zich bereid verklaard het Verdrag tegen de Verspreiding van Kernwapens te ondertekenen. Het voert onderhandelingen met de Verenigde Staten, Angola en Cuba over de toekomst van Namibië. Eind 1988 leidde dit tot ondertekening door deze landen van een overeenkomst die moet leiden tot onafhankelijkheid van Namibië met vrije eerlijke verkiezingen op basis van de betreffende resolutie 435 van de Veiligheidsraad. Cubaanse troepen zullen uit Angola worden teruggetrokken, Zuidafrikaanse uit Namibië. De soevereiniteit en territoriale integriteit van de betrokken staten wordt erkend, evenals het recht van de betrokken volken op zelfbeschikking en onafhankelijkheid.

Samenvatting

1. De ontwikkeling van een internationale rechtsorde staat nog in haar kinderschoenen. Een in de wereldgemeenschap breed gedragen anti-apartheidsbeleid kwam tot nu toe niet tot stand via blauwdrukken of strategische planning. Afhankelijk van politieke verhoudingen, machtswisselingen, incidenten zet nu eens het ene forum, dan weer het andere een stapje. Soms in de goede richting, dan weer in de verkeerde. Nederland zal daar op actieve en creatieve wijze op inspelen, met een op de situatie toegesneden benadering.

73. Barend du Plessis in: Hugh Murray, Inner strenghts, *Leadership* (1988 nr. 4) 12.

2. De Veiligheidsraad van de Verenigde Naties heeft een verstrekkend, maar slapend, instrumentarium achter de hand om te gebruiken ter bevordering van een meer rechtvaardig Zuid Afrika. De Veiligheidsraad heeft de legitimiteit van de strijd van het volk van Zuid Afrika inmiddels erkend. Desondanks heeft hij maar beperkt gebruik gemaakt van zijn bevoegdheden op grond van artikel 41 van het Handvest. Artikel 42 is nog niet aan de orde geweest. De toenadering in internationale vraagstukken tussen de Verenigde Staten en de Sowjet Unie is een realiteit. Die zou zich ook kunnen richten op Zuid Afrika.

3. De EG is het aangewezen kader waar het gaat om economische sanctie-maatregelen tegen Zuid Afrika die krachtige effecten beogen te hebben. Vooral de regeringen van West Duitsland en Groot Brittannië opererend in EG-verband blijken nog wel eens de Zuidafrikaanse regering tot verandering van standpunt te kunnen brengen, hoewel zij aan de andere kant ook bepaalde EG-sanctiemaatregelen hebben verhinderd. De Twaalf EG-lidstaten zijn het eens over de globale doelstellingen en de aard van de instrumenten (Eerste Spoor, Tweede Spoor) van het Zuid Afrikabeleid, al zijn er meningsverschillen over bepaalde concrete maatregelen en de wijzen waarop deze moeten worden uitgevoerd.

4. De Nederlandse regering stelt zich binnen de EG actief op in het bevorderen van het Zuid Afrikabeleid. Het pakket sanctiemaatregelen, het Tweede Spoorbeleid en de aanzetten voor het Derde Spoor zijn resultaat van door Nederland genomen initiatieven.

5. Tot nu toe genomen sanctiemaatregelen hebben nog niet tot de beoogde politieke koerswijziging van de Zuidafrikaanse regering geleid. Wel hebben zij, hetzij direct, hetzij indirect, beperkte politieke effecten gehad. Het jarenlang volgehouden wapenembargo, het ernstige tekort aan buitenlands kapitaal hebben mede bijgedragen aan de terugtrekking van Zuid Afrika uit Namibië. Een aantal Zuidafrikaanse ministers maakt zich toch zorgen over de wijze waarop hun land overkomt op de buitenwereld.

Hoofdstuk VIII. Toekomstverwachtingen

De inrichting van Zuid Afrika als de apartheid is afgeschaft behoort tot het zelfbeschikkingsrecht van het Zuidafrikaanse volk in al zijn geledingen. De ontwikkelingen kunnen verschillende kanten opgaan. De studiec commissie heeft zelf willen aangeven wat zij verstaat onder een rechtvaardige staatkundige inrichting van dat land. Zij acht dit van belang voor het beoordelen van de ontwikkelingen en voor het doen van voorstellen voor Nederlands – en Europees – beleid. Dit zal worden gedaan tegen de achtergrond van de benadering die is gegeven in hoofdstuk I.

1. Scenario's

In Zuid Afrika wordt uitvoerig en koortsachtig gediscussieerd over de scenario's die de ontwikkelingen in het land zouden kunnen en zouden moeten volgen. Het schetsen van toekomstverwachtingen kan behulpzaam zijn bij het formuleren van te voeren beleid. Daarom volgen hieronder vier scenario's, uiteraard niet bedoeld als voorspellingen, maar als globale tendensen die in de Zuidafrikaanse samenleving aan de gang zijn:

1. Hervormingen en onderhandelingen vanuit blank perspectief:

Verligtes in de Nationale Partij, de Democratische Partij, andere liberalen en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven hopen op een vreedzame overgang via onderhandelingen met wat zij beschouwen als 'gematigde zwarte leiders'. Het resultaat zou moeten zijn een democratisch Zuid Afrika, met gelijke rechten voor alle inwoners, en een vrije markteconomie, die voor zwarten gelijk toegankelijk zou moeten zijn. Wèl wordt in deze kringen vastgehouden aan de noodzaak tot bescherming van minderheidsrechten, onder andere door een sterk gefederaliseerde staatsstructuur met grote lokale autonomie. Men verwacht dat een periode van betekenisvolle hervormingen vertrouwen kan wekken bij 'gematigde' zwarte leiders uit de vakbonden, Inkatha, de thuislanden, het UDF en delen van het ANC. Daarna zou het mogelijk zijn via een proces van geven en nemen aan de onderhandelings-tafel een compromis te sluiten over een nieuwe constitutie. Zwarte leiders zouden vervolgens zelf de orde in de *townships* herstellen. De apartheidswetten zouden in verschillende fasen worden afgeschaft en op grote schaal zouden plannen worden gesmeed voor de verbetering van de sociaal-economische levensomstandigheden van zwarten.

Het minst ver hierin gaan *Verligtes* van de Nationale Partij: zij sluiten overleg met het ANC uit en zijn het duidelijkst van opvatting dat de (afrikaner) blanken de leiding zouden moeten houden in dit proces van geleidelijke verandering. Wat verder gaan de PFP of de blanke zakenwereld, van wie een aantal contacten onderhoudt met het ANC. Sommigen van hen accep-

teren het principe van universeel algemeen kiesrecht, al houden zij vast aan constitutionele garanties voor minderheden, bijvoorbeeld door het vastleggen van een lijst van burgerrechten. Hun hoop was met name gevestigd op het Kwa Zulu-Natal-model als voorbeeld van machtsdeling. Noch voor de regering, noch voor het ANC was de Indaba echter acceptabel. In dit toekomstscenario bestaan grote bezwaren tegen economische boycotmaatregelen en desinvesteringen. Die zouden leiden tot verarming onder vooral zwarten, die de kans op compromissen of akkoorden met hun leiders alleen maar moeilijker zou maken.

2. Hervormingen en onderhandelingen vanuit Zwart perspectief:

Gematigde zwarten in verzetsorganisaties als het UDF of het ANC zien hun toekomstverwachtingen in het licht van hun zeer beperkte mogelijkheden. De Zuidafrikaanse regering blijkt niet vatbaar voor beïnvloeding door geweldloze actie of burgerlijke ongehoorzaamheid. Bovendien is zij militair zó sterk dat ook gewapend verzet weinig kans heeft op succes. Ondertussen neemt de frustratie en de woede onder zwarten toe. Hun verwachtingen van wat wezenlijke veranderingen zijn, gaan véél verder dan de hervormingsplannen van de regering. Welke carrière- of ontwikkelingskansen zwarten ook geboden worden, zij blijven vierderangsburgers. Deelname in relevante politieke besluitvorming is uitgesloten. ANC en UDF willen verantwoord leiderschap bieden aan deze zwarte onlustgevoelens. Zij verwachten niet de regering omver te kunnen werpen, maar wél ooit de regering naar de onderhandelingstafel te krijgen. Dat zou kunnen worden bereikt door niet deel te nemen aan door de regering ingestelde politieke structuren, zoals het drie-kamerparlement, de gemeentebesturen over de woonoorden, de thuislandregeringen. Integendeel, zwarten richten juist alternatieve organisaties op, wijkcomités (*civic associations*), onderwijsorganisaties (NECC), eigen persorganen, etc.

Voortdurend wordt gewaakt tegen collaboratie. Zo zou worden voortgegaan met vormen van massale non-coöperatie en geweldloze verzetsacties. Het ANC pleegt ook gewelddadige aanslagen tegen voor de regering gevoelige doelen. Beide vormen van verzet beogen de regering naar de onderhandelingstafel te krijgen. ANC en UDF zien economische sanctiemaatregelen of desinvesteringen vanuit het buitenland als een welkome aanvulling op deze strijd van binnenuit en als teken van hoop dat zwarten niet alleen staan. Door al die maatregelen zou op den duur de Zuidafrikaanse regering verzwakt raken en slechter in staat zijn de oppositie te weerstaan. Via onderhandelingen zal dan een nieuwe constitutie voor Zuid Afrika tot stand moeten komen. Het ANC verwacht, dat dan universeel algemeen kiesrecht zal worden ingevoerd en een regering die wordt gesteund door de meerderheid van de bevolking. (Iedere bescherming van ras of etnisch onderscheid in de grondwet of federalisering van Zuid Afrika, is overigens voor het ANC onaanvaardbaar). Het resultaat van dit al hoeft niet noodzakelijk een Westerse parlementaire democratie te zijn. Het ANC heeft uiteindelijk een soort Afrikaans socialisme voor ogen, met een sterke centrale regering.

3. De totalitaire optie:

Vele blanken, afrikaners en engelstaligen, laten zich bij hun politieke keuze

leiden door angst, onzekerheid over het geweld in het land, over de toekomst. Binnen de Zuidafrikaanse regering is een sterke totalitaire tendens aanwezig, die zichzelf en de kiezers veiligheid wil bieden. De aanhangers hiervan menen dat er een totale aanval wordt gepleegd op de (blanke) staat (door het terrorisme, het communisme, het groeiend aantal zwarten, de druk van de wereldopinie). Die aanval moet beantwoord worden met een totale strategie: niet zozeer een terugkeer naar de Verwoerdiaanse apartheidsideologie, maar veeleer het 'pragmatisch' in toom houden van de zwarte aspiraties. Hervormingen vinden beperkt en gericht plaats, om haarden van ongenoegen te sussen, maar zijn niet van structurele aard. De blanke machthebbers houden de leiding over de ontwikkelingen zorgvuldig in handen. Kleurlingen, indiërs en zwarten die aan de strategie willen meewerken, worden gecoöpteerd in het bestuur. Om de ontwikkelingen onder controle te kunnen houden, is een omvangrijk onderdrukingsapparaat opgebouwd. De resten van de parlementaire democratie en de rechtsstaat nemen een steeds marginalere positie in. Leger en politie spelen een steeds grotere rol in het bestuur van de samenleving. Het land verkeert bij wijze van spreken in een permanente staat van beleg. Hervormingen komen bij lange na niet tegemoet aan de eisen van de zwarten. De ontevredenheid blijft, maar zwarten mogen alleen overdag in de 'blanke' gebieden om te werken; 's avonds en 's nachts worden zij weer opgesloten in hun getto's. Door het nastreven van een autarkische economie zal de regering proberen de effecten van eventuele sanctiemaatregelen te ontlopen. Het land wordt steeds meer een dictatuur naar het voorbeeld van Chili. Het leger en de politie beschikken over zulke sterke machtsmiddelen, dat zij er niet aan twijfelen dat ze in staat zullen zijn een grootschalige opstand de kop in te drukken.

4. De revolutionaire optie:

Naarmate wezenlijke hervormingen uitblijven en de repressie van de staat toeneemt, zal ook de sfeer in de zwarte woonoorden grimmiger worden. Of er vanuit de buitenwereld nu wel of geen sancties worden aangenomen, *Verelendung* van de zwarten vindt al plaats. Hun aantal groeit, de bewustwording neemt toe. De staat kan uitbarstingen in Soweto, in Uytendhage, in Crossroads, wel onderdrukken, maar de trend is niet te stoppen: de anarchie in de woonoorden groeit. De regering arresteert telkens weer zwarte leiders die onvrede proberen te kanaliseren; of zij verbiedt zwarte organisaties die orde willen scheppen op straat, in de scholen, in de berichtgeving. De regering geeft knokploegen min of meer de vrije hand. Er is geen zwart leiderschap meer dat radicale jongeren (*comrades*) in toom kan houden. Bewoners in de omgeving die niet aan acties mee willen doen, worden geïntimideerd. Branden worden gesticht. Werkwilligen bij stakingen, politiek andersdenkenden, informanten lopen grote risico's. Meningsverschillen worden bloedig uitgevochten. Het leven en denken van kinderen wordt bepaald door geweld. Toenemende verpaupering verhoogt de explosieve stemming. Er kan een sfeer ontstaan, waarin zwarten massaal alles willen riskeren voor radicale omverwerping van het systeem. Zij zouden kunnen menen dat een massale revolutie nodig is, om op de puinhopen een totaal nieuwe samenleving op te bouwen. Dan zou een burgeroorlog uitbreken, waarin blank tegenover zwart zou komen te staan, een onontkoombare keu-

ze. Beide zijden zullen uit zijn op de totale overwinning en de onvoorwaardelijke overgave van de ander. Minderheden als de indiërs zouden waarschijnlijk vermorzeld worden en het is niet ondenkbaar dat ook zwarte stammen onderling om de dominante positie zullen willen vechten. Het is moeilijk voorstelbaar, dat op de puinhopen van de totale burgeroorlog ooit een leefbare samenleving zal kunnen opbloeien.

2. Visie op een rechtvaardig Zuid Afrika

Mensen zijn in de christen-democratische visie fundamenteel gelijkwaardig, ongeacht overtuiging, ras, geslacht, geaardheid, afkomst en/of economische positie. Respect voor de waardigheid van de mens betekent, dat alle mensen de ruimte verdienen om hun talenten te ontplooiën. Dat vraagt de norm van de gerechtigheid. Ook de Zuidafrikaanse regering zegt zich naar deze Bijbelse opdracht te richten, evenals grote delen van de zwarte verzetsorganisaties. Daarenboven heeft deze norm uitwerking gekregen in verschillende mensenrechtenverklaringen, waaronder de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, die ook de Zuidafrikaanse regering heeft onderschreven. Daarop mogen andere regeringen haar aanspreken. De waardigheid van de mens geldt ongeacht politiek systeem, parlementaire machtsverdeling, ras, economische structuur, etc. Dat betekent voor Zuid Afrika met name een gelijke behandeling voor ieder persoon voor de wet, zonder raciale criteria. Ieder onderscheid naar ras zal dan ook uit de Zuidafrikaanse wetgeving dienen te verdwijnen. Dat zal neerkomen op herstel van het staatsburgerschap voor allen die in Zuid Afrika geboren zijn, op afschaffing van de apartheidswetten – de Groepsgebiedenwet voorop – en herintegratie van de zogenaamd onafhankelijke thuislanden in de Republiek Zuid Afrika. Een zekere vorm van regionale decentralisatie zou uit bestuurlijk oogpunt te verdedigen zijn. Het criterium van ras of stammenachtergrond mag echter nooit gebruikt worden om mensen met wetsmiddelen te binden aan een bepaald gebied en hun rechten en vrijheden op grond daarvan in te perken. Tot de rechten die rechtstreeks verband houden met de waardigheid van de menselijke persoon behoort het respect voor de integriteit van het menselijk lichaam. Voor willekeurige gevangenhouding, isolement en martelingen bestaat geen rechtvaardiging. Wij wijzen deze methoden van machtshandhaving voor iedere overheid af. Overheden, van welke signatuur ook, moeten de vrijheid van geweten, gedachte, godsdienst, en vrijheid om daarvoor uit te komen, respecteren. Ook als deze overtuigingen niet stroken met de ideeën van de machtsdragers.

Het Zuidafrikaanse staatsbestel heeft, vooral na veertig jaar alleenheerschappij door de Nationale Partij, zijn racistisch karakter volledig behouden. Wat oorspronkelijk een beweging was voor de emancipatie van het afrikaner volk ten opzichte van de engelstaligen, werd in die jaren zelf een

---

Op de puinhopen van geweld en onderdrukking is moeilijk een rechtvaardige samenleving op te bouwen. 'Witdoek' in Crossroads (Foto: Werkgroep Kairos)

dominante elite, die andere culturen emancipatie en gelijkberechtiging ont-hield. De ideologie die daaraan ten grondslag lag, van apartheid of geschei-den ontwikkeling, is ingevoerd op kosten van groot menselijk lijden en grootschalige schending van mensenrechten. Nu sinds de jaren zeventig de emancipatie van de afrikaners ten opzichte van de engelstaligen is vol-tooid, is de Nationale Partij een meer pragmatische koers gaan varen, die veel weg heeft van die van de vroegere Verenigde Partij van Smuts. De ge-privilegeerde positie van blanken wordt echter nog steeds in stand gehou-den met behulp van onderdrukking. Wat overblijft is een politiek/militair re-gime dat zijn greep op alle sectoren van de samenleving legitimeert met een ideologie van de nationale veiligheid.

Van een rechtvaardig politiek bestel moet daartegenover verwacht worden, dat het de burgers in staat stelt hun politieke en maatschappelijke aspiraties te uiten en vorm te geven. Wij wijzen in principe ieder politiek systeem af, dat inperking van de burgerlijke en politieke rechten nodig acht ten behoe-ve van realisering van een heilstaat later. Dat geldt ook voor Zuid Afrika, waar de mensenrechten ook in dit opzicht aanzienlijk worden ingeperkt. Een rechtvaardige samenleving wordt gekenmerkt door vrije en actieve participatie van de aanwezige stromingen en opvattingen. Zulks vereist res-pect voor de vrijheid van meningsuiting. Zuid Afrika heeft een sterke jour-nalistieke traditie, die te zeer door censuur wordt getroffen. De verschillen-de bevolkingsgroepen zouden zich moeten kunnen herkennen in vrije en rijk geschakeerde media. De vrijheid van vereniging en vergadering wordt thans in feite alleen toegestaan aan die organisaties die bereid zijn zich naar het staatkundige model van de blanke regering te richten. Zwarten worden voor politiek onvolwassen gehouden. Maar ook instellingen en bewegin-gen, die andere opvattingen hebben, zouden zich moeten kunnen uiten en aanhang verwerven. De vraag wie authentieke leiders zijn, zal trouwens pas dan goed beantwoord kunnen worden. En alleen op die manier zal een echt onderhandelingsproces kunnen beginnen.

In de christen-democratische visie is de overheid juist niet de enige bouw-meester aan de samenleving, maar erkent zij dat de verantwoordelijkheden gespreid zijn. Deelname aan de politiek blijkt thans voor de zwarten in Zuid Afrika een onbegaanbare weg te zijn. Het streven naar gelijkberechtiging uit zich intussen door tal van vormen van onderlinge solidariteit op andere ter-reinen. Er is een veelvormig, telkens weer opkomend, maatschappelijk le-ven in kringen van kerken, onderwijs, media tegen de onderdrukking in. Zo is met name op het terrein van de arbeidsverhoudingen vooruitgang ge-boekt. De regering erkent daar de eerste verantwoordelijkheid van werkge-vers en werknemers. De ontwikkeling van een sterke, onafhankelijke vakbe-weging en de geleidelijke totstandkoming van overlegstructuren tussen werkgevers- en werknemersorganisaties juichen wij toe, hoewel de vakbe-weging materieel nog tal van beperkingen worden opgelegd. Aan de ande-re kant baart de beknotting van de bewegingsvrijheid van de kerken en van kerkelijke organisaties grote zorgen. Er is in het algemeen sprake van een tendens om juist de meer gematigde verzetsorganisaties en hun leiders de kop in te drukken. Daardoor zijn radicale gemoederen steeds moeilijker in toom te houden.

De sector van de arbeidsverhoudingen heeft de afgelopen jaren hoopvolle ontwikkelingen te zien gegeven. Er zijn openingen die kunnen leiden tot bilaterale overlegstructuren tussen werkgevers en werknemers. Als dat van de grond zou komen met goede onderlinge relaties, zouden de partijen ook tot een tripartite overleg kunnen komen. Door de recente wetswijzigingen is de zwarte vakbeweging bepaald niet gemotiveerd om tot een dergelijke aanpak te komen. Toch is voor velen in Zuid Afrika duidelijk dat de oplossingen voor het apartheidsvraagstuk in belangrijke mate bepaald worden door de wijze waarop de werkgevers en de werknemers zich met elkaar ook sterk kunnen maken tegen het apartheidregime, dat goede verhoudingen bij voorbaat blokkeert. Niet alleen op politiek, maar ook op sociaal-economisch terrein. Van groot belang is hier welke houding de werkgevers uiteindelijk gaan innemen. De indruk bestaat, dat werkgevers de apartheid met de mond wel scherp veroordelen, maar dat in de praktijk weinig blijkt van de inzet tot het voeren van een goed sociaal beleid. Een van de belangrijkste werkgeversorganisaties, de *Federated Chamber of Industries*, heeft een zogenaamd *business-charter* gepubliceerd, waarin zij probeert aanzetten te geven tot de opbouw van een gezond stelsel van arbeidsverhoudingen. Zowel werkgevers- als werknemersorganisaties zouden aan de hand van dergelijke documenten om de tafel moeten gaan zitten en moeten proberen tot betere overlegstructuren te komen. Deze zouden zowel op het niveau van onderneming en bedrijfstak als ook op hogere niveaus bepaalde verantwoordelijkheden op zich kunnen nemen. De Internationale Arbeidsorganisatie te Genève pleit daarenboven voor tripartite overleg, tussen werkgevers, werknemers en overheid. Dat zal moeilijk te realiseren zijn zolang de overheid in Zuid Afrika een vrij en onafhankelijk overleg in feite onmogelijk maakt.

Het onrecht van apartheid gaat gepaard met economische achterstelling van de zwarte bevolking. Respect voor de waardigheid van de mens vraagt echter ook het bevorderen van economische structuren die recht doen aan solidariteit en rentmeesterschap. Daartoe kan actief overheidsoptreden noodzakelijk zijn, bijvoorbeeld ter bescherming van zwakken, de bestrijding van de armoede op het platteland, vooral in de thuislanden, of een beleid dat bevordert dat de inkomsten uit winning van kostbare grondstoffen aan de samenleving als geheel toekomen. Ontwikkeling van het platteland en waar nodig herverdeling van grootgrondbezit kunnen een positieve bijdrage zijn aan het tegengaan van de trek naar de steden, zoals die elders in Afrika heeft plaatsgevonden; positiever althans dan de beperking van de bewegingsvrijheid van de bevolking op grond van huidskleur. Vanuit het principe van gespreide verantwoordelijkheid hebben wij een voorkeur voor een sociaal-georiënteerde markteconomie, met een sterke vakbeweging en gestructureerd overleg tussen werkgevers en werknemers. De belemmeringen voor de vakbeweging in de thuislanden moeten daarom worden opgeheven. Ook de belemmeringen die zwarte ondernemers van staatswege ondervinden, zoals de beperkingen op grondbezit en op de bewegingsvrijheid, moeten worden afgeschaft, zodat ook zij volwaardige aanspraak kunnen maken op het recht van economisch initiatief.

De Zuidafrikaanse regering gaat er prat op dat het onderwijs en de gezondheidszorg het beste zijn van het hele continent. De voorzieningen zijn echter

zodanig naar ras verdeeld en gescheiden, dat de blanken hiervan in de eerste plaats profiteren (zie hoofdstuk VII). Zwarten zijn volwaardige inwoners van het land. Zij vergelijken zich terecht met hun meer bevoorrechte landgenoten, in plaats van met zwarten in de rest van Afrika. Op de voorgrond staat de bevordering van de toegankelijkheid van alle faciliteiten op non-rationale basis.

De culturele pluriformiteit van Zuid Afrika is een historisch gegeven, waar bij het zoeken naar een rechtvaardige oplossing rekening mee moet worden gehouden. De vrije ontwikkeling van talen, religies of culturen behoort tot de rechten van de mens. De overheid moet zich niet met één groep identificeren, maar juist een veelvormige verantwoordelijkheidsbeleving stimuleren. Met name de afrikaners zullen zich moeten bezinnen op uiting van hun culturele aspiraties anders dan via de staat, en moeten erkennen dat de uitingen van anderen gelijkberechtiging behoeven. Alle godsdienstige groepen, taal- en andere cultuurgroepen hebben gelijke rechten om zich te uiten. Daaraan kan worden vormgegeven door bijvoorbeeld de erkenning van het bestaan van cultuur- of religie-, of taalgebonden instellingen in het onderwijs, de media, het welzijn. Dat kan eventueel ook door territoriale decentralisatie. Indeling naar ras of huidskleur zal echter onaanvaardbaar zijn. Ook moet een overheid lidmaatschappen niet verplicht opleggen of de vrijheid van burgers om zich aan te sluiten bij de groep van zijn/haar keuze inperken.

Een staatsbestel waarin de mensenrechten worden gerespecteerd en waar ruimte is voor pluriformiteit is het meest gebaat bij een democratische rechtsstaat, waarin alle burgers vrijelijk hun vertegenwoordigers kiezen, aan wie over de uitoefening van het staatsbestuur verantwoording wordt afgelegd. Welke vorm ook wordt ontwikkeld, alle Zuidafrikaanse burgers hebben het recht om politieke organisaties op te richten of door lidmaatschappen te steunen, en op participatie in bestuur en volksvertegenwoordiging vanuit de verschillende stromingen die in de samenleving aanwezig zijn. Universeel algemeen kiesrecht van alle burgers in vrije, geheime en periodiek gehouden verkiezingen is vanzelfsprekend. De huidige situatie is onaanvaardbaar, omdat kiesrecht wordt onthouden aan de zwarte inwoners van Zuid Afrika, de overgrote meerderheid. Het land heeft bovendien uit zijn koloniale verleden het Britse districtenstelsel overgehouden, dat aan de winnaar van de verkiezingen een absolute meerderheid garandeert. Minderheden hebben niets te zeggen. De Nationale Partij heeft daar veertig jaar van geprofiteerd en dat nog eens in versterkte mate uitgewerkt. Een dergelijk systeem vergroot de polarisatie en belemmert samenwerking en compromisvorming. Een pluriform land als Zuid Afrika zou veeleer een bestel behoeven dat voorkomt dat minderheden permanent worden uitgesloten van inspraak. Een sterk gecentraliseerde eenheidsstaat, met een overheid die vèr in het maatschappelijk leven ingrijpt, hetzij in een situatie na de apartheid, hetzij thans, doet de pluriformiteit geweld aan.

3. De weg erheen

Centraal in onze benadering staat een voorkeur voor een uitwerking van die doelstelling via de onderhandelingstafel. Op die manier kan een resultaat worden gezocht, waarin zoveel mogelijk partijen zich herkennen en waarmee zij verder kunnen. Militair geweld en massaal bloedvergieten kunnen geen rechtvaardige uitkomst opleveren. Geweld is structureel aanwezig in de Zuidafrikaanse samenleving, daarom willen we zoeken naar wegen die zo min mogelijk bloedvergieten opleveren.

Wij richten onze hoop in eerste instantie op de totstandkoming van reële en oprechte onderhandelingen, een Nationale Conventie, waaraan alle betrokken groeperingen kunnen deelnemen en die zal leiden tot een rechtvaardige staatkundige inrichting van het land. Geweld is daarbij niet te vermijden. Geweld en onderdrukking worden nu al gebruikt om het huidige politieke bestel in stand te houden tegenover de meerderheid van de bevolking. Gewelddadige acties vormen onderdeel van de ANC-tactiek om de regering naar de onderhandelingstafel te krijgen. En in de zwarte woonoorden heerst al jaren een atmosfeer, waarin misdad en anarchistisch geweld veelvuldig voorkomen.

Wil het onderhandelingsresultaat breed gedragen worden, dan zullen in ieder geval de regerende Nationale Partij en het oppositionele Afrikaans Nationaal Congres aan de besprekingen moeten deelnemen. Zij zijn elkaars voornaamste tegenpolen, hoewel er in beide organisaties stromingen aanwezig zijn die bereid zijn onderhandelingen aan te gaan (zie scenario's 1 en 2). Beide zijn onmisbaar in het onderhandelingsproces.

Een voorname verantwoordelijkheid berust bij de regerende Nationale Partij. Zij beschikt over een omvangrijk machtsapparaat. Zij heeft de sleutel voor veranderingen in handen. Om zwarte organisaties zover te krijgen om met hun onderdrukkers aan de onderhandelingstafel te gaan zitten, zal de regering een aantal vertrouwenwekkende maatregelen moeten nemen. In ieder geval moeten de vertegenwoordigers van zwarte organisaties er zeker van zijn dat zij onderhandelen als partners met gelijke status, dat het politieke bestel zelf ter discussie staat en dat het er niet om gaat het apartheidssysteem verkapt in stand te houden. Er kan immers in Zuid Afrika niet zomaar sprake zijn van 'verzoening'. Daarvoor is de onderdrukking te zwaar en te langdurig geweest. Eerst zullen er overtuigende stappen moeten zijn gezet in de richting van gerechtigheid. Een pleidooi voor verzoening alleen is onvoldoende. De regering zal daarom, voorafgaand aan de besprekingen, duidelijk en open moeten formuleren waar zij op uit is. In de vorm van een beginselverklaring, waarin wordt aangegeven hoe de regering de toekomst ziet en waaruit blijkt, dat het haar daadwerkelijk gaat om de ontmanteling van de apartheid en om een staatsbestel, waarin zwarten de hen toekomstige positie zullen innemen. Die toekomstvisie zou ook een economische ontwikkeling moeten omvatten, die alle inwoners een aanvaardbaar welvaartsniveau kan bieden en die met name gericht is op bestrijding van de werkloosheid, evenwichtige verdeling van welvaart en grondbezit. Tot de vertrouwenwekkende maatregelen behoren daarnaast in ieder geval de vrijlating van politieke gevangenen, het respecteren van politieke rechten,

door de erkenning van politieke organisaties als het ANC en het opheffen van de noodtoestand.

Voor de Nationale Partij, en trouwens voor vrijwel alle verzoeningsgezinde blanken, is erkenning van groepsrechten, en met name een vetorecht voor minderheden, in het toekomstige staatkundige bestel een ononderhandelbaar punt. Het gaat hen om de handhaving van de identiteit van hun groep in een land waarin de meerderheid zwart is. Voor het ANC aan de andere kant is het onaanvaardbaar, dat de factor ras nog enig beschermend criterium kan zijn. Het ANC van zijn kant wil de optie van gebruik van geweld niet opgeven, hooguit opschorten. Geweld is voor hem een van de weinige wapens waarmee het denkt pressie op de regering uit te kunnen oefenen, ten einde deze aan de onderhandelingstafel te krijgen en daar te houden. Dit punt wil het ANC niet opgeven, en juist dit punt is voor de regering onverteerbaar.

Het ANC is een teken van hoop voor vele zwarten. Het heeft een lange geschiedenis van verzet achter zich (het ANC is ouder dan enige bestaande officiële politieke partij in Zuid Afrika). Wil een constitutie voor zwarten aanvaardbaar zijn, dan zal het ANC zijn goedkeuring eraan moeten hebben gehecht. De recent door het ANC naar voren gebrachte *Guidelines* zijn van eminent belang. De blanken kunnen nu zien waar zij met het ANC aan toe zijn. De bevrijdingsorganisatie heeft haar eigen alternatieve visie gegeven op de toekomst en maakt zichzelf als onderhandelingspartner serieus, hoewel onverkorte invoering van de *Guidelines* kan leiden tot een zeer centralistisch staatsbestel. Op grond van de inhoud van de *Guidelines* kan het ANC echter moeilijk een communistische organisatie worden genoemd.

In deze paragraaf zijn met name het ANC en de NP genoemd. Maar het was geenszins de bedoeling andere organisaties van het onderhandelingsproces uit te sluiten. Door de erkenning van burgerlijke en politieke rechten kan een klimaat ontstaan, waarin representatieve zwarte organisaties vrijelijk kunnen opkomen. Dat vergt trouwens al een radicale verandering van het beleid van de huidige regering in Pretoria, die juist de gematigde zwarte organisaties de kop in tracht te drukken. De zwarte leiders die van regeringswege worden gesteund en toegelaten, zoals de bestuurders van de woonoorden, zijn moeilijk representatief te noemen. Ondanks de tegenwerking van de regering tonen zwarten zich inventief en volhardend in de vorming van allerlei organisaties. Sterke voorbeelden daarvan zijn zwarte vakbonden, zwart bedrijfsleven, kerkelijke organisaties, onafhankelijke bladen, onderwijscomités, etc. Alhoewel de politiek vooralsnog voor hen ontoegankelijk is, heeft zich intussen een sterk maatschappelijk middenveld ontwikkeld. Dit moet worden toegejuicht, omdat dit onvermijdelijk ook zijn uitstraling naar de politiek zal moeten krijgen. Als er werkelijk sprake zal zijn van onderhandelingen, hebben zwarte vertegenwoordigers sterke organisaties achter zich. Zo tekenen zich verschillende politiek-maatschappelijke stromingen af:

- de stroming die men de 'chartisten' zou kunnen noemen, van organisaties die zich verwant voelen moet het Handvest voor de Vrijheid van het ANC (zoals UDF, COSATU, SAYCO, waarin met name ook veel kleurlingen en indiërs aanwezig zijn);

- afrikanistische/zwarte bewustzijnsorganisaties (waaronder PAC, AZAPO, NACTU, sommige onafhankelijke zwarte kerken);
  - sociaal-culturele bewegingen met een regionale en meer traditioneel stamgebonden basis, zoals Inkatha of Inyandza.
- Idealiter zouden onderhandelingen over de staatkundige toekomst van Zuid Afrika tenminste deze stromingen moeten omvatten.

Zoals bleek uit de scenario's zijn er bewegingen in Zuid Afrika die in een dergelijke richting willen denken. Het is echter realistisch om ook goed de andere mogelijkheid onder ogen te houden. Dan zou de tendens in het huidige regeringsbeleid van politieke en militaire repressie worden voortgezet, gepaard gaande met toenemende radicalisering van zwarten. Ieder jaar dat het onderhandelingsproces vooruit wordt geschoven, wordt het moeilijker om de partijen tot elkaar te brengen. Als dan ooit een grootschalige, gewelddadige opstand, of zelfs revolutie zou uitbreken, zou de ramp niet te overzien zijn. Voor zover vanuit het buitenland enige invloed kan worden uitgeoefend op de ontwikkelingen in Zuid Afrika, moet deze worden gericht op het tot stand komen van onderhandelingen en het voorkomen van burgeroorlog. Daarover zal het volgende hoofdstuk gaan.

Samenvatting

1. De ontwikkelingen in Zuid Afrika kunnen globaal twee richtingen uitgaan: (1) de weg van toenadering, van het overwinnen van barrières en van onderhandelen in het licht van de gerechtigheid, of (2) de weg van voortgezet isolement, wantrouwen, polarisatie, onderdrukking en gewapend verzet en mogelijk zelfs een burgeroorlog.

2. Onze voorkeur gaat uit naar een vreedzame oplossing via de onderhandelingstafel waaraan authentieke vertegenwoordigers van de relevante politieke bewegingen in Zuid Afrika deelnemen; een Nationale Conventie. Dat betekent voor het Nederlandse en het Europese beleid: steun aan die tendensen, groepen en personen die daarop uit zijn. Voor zover het buitenland enige invloed kan uitoefenen op de ontwikkelingen in Zuid Afrika is dat bijdragen aan het voorkomen van een burgeroorlog en het bevorderen van onderhandelingen.

3. Wij laten ons in onze visie op een toekomstig rechtvaardig Zuidafrikaans staatsbestel leiden door de volgende algemene beginselen:

- Ieder onderscheid naar ras of huidskleur dient uit de wetgeving te verdwijnen. Dat criterium mag nooit gebruikt worden om mensen te binden aan een bepaald gebied en om hun rechten en vrijheden op grond daarvan in te perken.
- De Zuidafrikaanse staat moet de mensenrechten respecteren, zowel de burgerlijk-politieke als de economische, sociale en culturele.
- Het politieke bestel moet vrije en actieve participatie toelaten van alle aanwezige overtuigingen, en gekenmerkt worden door universeel, algemeen actief en passief kiesrecht.

- De samenleving worde versterkt door krachtige en onafhankelijke maatschappelijke organisaties, waarin betrokkenen hun culturele, godsdienstige of taalkundige identiteit kunnen uitwerken, op basis van gelijke rechten.
- Wij hebben een voorkeur voor een sociaal georiënteerde markteconomie, met een verantwoordelijk stelsel van arbeidsverhoudingen, voor een evenwichtige verdeling van welvaart en grondbezit, een aanvaardbaar welvaartsniveau voor allen.

4. De initiatieven voor het begin van onderhandelingen over een rechtvaardige toekomst van Zuid Afrika moeten van de machtigste partij komen: de regering in Pretoria. Noodzakelijke stappen daartoe zijn het herstel van de burgerrechten en het toelaten van vrije zwarte politieke organisaties en de bereidheid van alle potentiële deelnemers om het geweld op te schorten.

Hoofdstuk IX. Beleidsaanbevelingen

Het beleid met betrekking tot Zuid Afrika is gericht op bestrijding van apartheid en gelijkberechtiging van alle inwoners van dat land. Wij zijn ons bewust van de uiterst complexe problemen in Zuid Afrika. Grote vraagstukken die de mensheid over de hele wereld raken zijn daar acuut aanwezig: spanningen tussen etnisch of cultureel verschillende groepen, open en verborgen onderdrukkingsmechanismen, economische achterstelling. Deze vraagstukken worden in Zuid Afrika op zodanige wijze benaderd, dat er sprake is van een ernstige en systematische schending van de rechten van de mens. Wij hebben in dit rapport geen blauwdrukken willen geven van een perfecte oplossing van deze problematiek. Wèl willen wij wegen aangeven die naar ons oordeel een rechtvaardige oplossing beter mogelijk maken. Die oplossing moet door de Zuidafrikanen zelf tot stand worden gebracht. Ons beleid zal daarom dienen aan te sluiten bij initiatieven die in de Zuidafrikaanse samenleving zelf ontplooid worden. Naleving van de rechten van de mens en het zoeken van oplossingen aan de onderhandelingstafel zijn daarvoor vereist. Ons beleid daarbij dient tot stand te komen in het kader van de verdere ontwikkeling van een internationale rechtsorde. Zolang de Verenigde Naties nog onvoldoende functioneert valt die verantwoordelijkheid in het bijzonder toe aan de Europese Gemeenschap en Nederland.

1. Buitenlands beleid

Voor het buitenlandse beleid van de overheid kunnen in beginsel de volgende middelen worden genoemd, oplopend in zwaarte:

- a. Dialoog: onder dialoog vallen bijvoorbeeld discrete aandrag, vertrouwelijke gesprekken en onderhandelingen; diplomatieke démarches. Vertrouwelijke actie zal vooral toegepast worden om bij bevriende regeringen gevoelens van zorg over te brengen. Dialoog kan ook een kritisch karakter hebben. Dat betreft onder andere openbare verklaringen van bezorgdheid, het aanhangig maken van een kwestie in internationale fora als de Verenigde Naties door bijvoorbeeld het oproepen tot een onderzoek. Dit kan mogelijk resulteren in een rapport of een verklaring van een VN-orgaan. Als er een ontwikkelingsrelatie bestaat, kunnen hulpprogramma's ter discussie gesteld worden. Het niveau van de diplomatieke betrekkingen kan worden verlaagd. Daarmee wordt al overgegaan naar verdergaande maatregelen.
- b. Pressie: tot de categorie zwaardere beleidsinstrumenten behoren maatregelen van pressie en isolering. Onder deze categorie vallen het stopzetten van hulpprogramma's, het verbreken van diplomatieke betrekkingen, het nemen van economische sanctie maatregelen. Dergelijke maat-

regelen zullen van toepassing zijn tegenover regeringen die de mensenrechten ernstig en stelselmatig schenden. Ze zullen worden genomen met het oogmerk de betrokken regering te bewegen een einde te laten maken aan de onderdrukking. Hoe groter de groep landen is die deze stappen zet, des te krachtiger zal de uitwerking ervan zijn.

- c. Actieve interventie: hieronder vallen de meest vergaande instrumenten van beleid, namelijk het aanwenden van middelen om de regerende partij te dwingen om tot onderhandelingen over te gaan. Voorbeelden van een dergelijk beleid zijn vormen van steun – humanitair, politiek, militair – aan gewapende bevrijdingsbewegingen. Blokkades van havens, of zelfs militair optreden op het grondgebied van het betrokken land zelf, gaan nog verder. Die dienen in VN-verband te worden ondernomen.
- d. Militaire invasie: theoretisch bestaat de mogelijkheid dat een militair sterke mogendheid, of een groep landen, een militaire inval doet in Zuid Afrika, om daar gewapenderhand een andere regering te installeren.

In hoofdstuk VIII hebben wij aangegeven dat wij een voorkeur hebben voor een oplossing via onderhandelingen met authentieke vertegenwoordigers van alle relevante politieke organisaties. De Zuidafrikaanse regering heeft tot nu toe geen enkele bereidheid getoond deze onderhandelingen aan te gaan. Zij is bovendien verantwoordelijk voor een politiek systeem waarin sprake is van systematische en ernstige schendingen van de rechten van de mens. In dat geval rust op de buitenwereld de taak, in aansluiting op de vraag van Zwarte verzetsorganisaties, druk uit te oefenen op Pretoria om die onderhandelingen aan te gaan.⁷⁴ De grenzen tussen de vier theoretische benaderingswijzen zijn niet exact te trekken. Een aanwending van pressie (b), ondersteund door een kritische dialoog, is voor het Nederlandse cq het Europese beleid naar onze mening thans de aangewezen weg. Met deze benadering willen wij voorkomen dat een gewapende oplossing gezocht wordt. Militaire interventie (d) om bijvoorbeeld Westerse veiligheidsbelangen veilig te stellen wijzen wij volstrekt af. Uit onze contacten met Zuid Afrika leiden wij af dat Zwarte verzetsorganisaties alleen onder bepaalde minimum-voorwaarden willen deelnemen aan onderhandelingen met de partij die voor hen sinds jaren de onderdrukker is geweest:

1. Toekenning en naleving van de burgerlijke en politieke rechten van de mens, neerkomend op onder andere opheffen van het verbod op zwarte politieke en maatschappelijke organisaties, vrijlating van alle politieke gevangenen.
2. Beëindiging van de noodtoestand.
3. Het afgeven van een beginselverklaring waarin de regering duidelijk haar toekomstvisie geeft en waarin sprake is van bereidheid tot ontmanteling van de apartheid. De bereidheid tot volledige afschaffing van de apartheidswetten (Wet op de bevolkingsregistratie, Groepsgebiedenwet) dient zichtbaar gemaakt te worden.

Ons lijken deze voorwaarden gerechtvaardigd. Daar komt bij dat naar onze mening noodzakelijke voorwaarde voor onderhandelingen is de opschor-

74. Voor uitleg 'Zwart' zie inleiding.

ting van het geweldgebruik door alle deelnemers aan de Nationale Conventie.

1.1 Betrekkingen met Zuid Afrika: algemeen

De diplomatieke betrekkingen, die Nederland met Zuid Afrika onderhoudt, behoren een bijdrage te leveren aan een rechtvaardige samenleving. Zij ondersteunen de benadering van pressie op de Zuidafrikaanse regering om respect te tonen voor de rechten van de mens en reële onderhandelingen aan te gaan met authentieke vertegenwoordigers van alle betrokken bevolkingsgroepen. Zij bevorderen de mogelijkheden voor maatschappelijke organisaties uit Nederland om hun betrokkenheid en solidariteit met onderdrukte groepen in Zuid Afrika gestalte te geven. Historische en culturele banden tussen Nederland en Zuid Afrika zijn onmiskenbaar. Het afrikaans is nauw verwant aan het Nederlands. Veel Nederlanders hebben familie wonen in Zuid Afrika. Kerken en maatschappelijke organisaties onderhouden of onderhielden intensieve contacten. Dergelijke verbindingen, politiek uitgelegd als stamverwantschap en een houding van vriendschap en steun tussen Den Haag en Pretoria, kunnen echter geen leidraad zijn voor het buitenlandse beleid. Daarvoor gelden normen die voor de politiek van toepassing zijn, en die leiden tot een benadering zoals die hierboven samengevat is. De historische banden zijn wel reden voor de grote betrokkenheid in Nederland met de situatie in Zuid Afrika. Nederland heeft daardoor meer dan andere landen een taak in het stimuleren van een kritische dialoog en in het aanzwengelen van steun aan onderdrukte bevolkingsgroepen in Zuid Afrika in samenwerking met de partners in de Europese Gemeenschap.

Christen-democraten zijn voorstanders van een verenigd Europa. Die eenwording van Europa dient mede gericht te zijn op het bijdragen aan de ontwikkeling van een internationale rechtsorde. Naleving van de rechten van de mens maakt daarvan wezenlijk onderdeel uit. De Europese Gemeenschap rekent in het kader van de Europese Politieke Samenwerking (EPS) dan ook volkomen terecht het mensenrechtenbeleid tot haar verantwoordelijkheden. Wij zien ook dat democratische bewegingen in Latijns Amerika, Azië, en Afrika een beroep doen op steun vanuit de EG. Zij zien de Twaalf als alternatief voor een keuze tussen de supermogendheden de Verenigde Staten en de Sowjet Unie. Mede dankzij Nederlandse initiatieven zijn de EG-landen het in grote lijnen eens over doel en middelen van het Zuid Afrikabeleid. Dat is een stap in de goede richting. Gezamenlijk kunnen deze landen een sterke pressie uitoefenen op de Zuidafrikaanse regering. Vooral wanneer deze wordt uitgedragen door Groot Brittannië en West Duitsland, de belangrijkste handelspartners van Zuid Afrika. Nederland zal zich dan ook moeten blijven inzetten om de meningsvorming in EG-verband te versterken. Daarom pleiten wij ervoor dat de brede kaders van het EG-beleid (Eerste, Tweede en – het recent aangekondigde – Derde Spoor, zie hoofdstuk VII) verder worden uitgewerkt en in concrete daden worden omgezet, vooral waar het gaat om het uitoefenen van effectieve druk op het bewind in Pretoria.

Daarnaast houdt Nederland echter specifieke eigen verantwoordelijkheden, die liggen op terreinen die (nog) niet door de EG zijn overgenomen en

die nog speciaal bij nationale overheden thuishoren. Daaronder vallen ook maatregelen die uit de historische banden tussen Nederland en Zuid Afrika voortvloeien. Dergelijke maatregelen lenen zich minder voor overname door het EG-kader. De diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Zuid Afrika staan bijvoorbeeld ten dienste van bovengenoemd beleid. Van vriendschappelijke relaties kan geen sprake zijn. Contact met de regering in Pretoria dient ter aanvulling van het bredere streven van de EG-landen om haar naar de onderhandelingstafel te bewegen en betrokkenheid van maatschappelijke organisaties mogelijk te maken. Daarvoor is het onderhouden van diplomatieke betrekkingen noodzakelijk, aangezien de regering daar de feitelijke macht uitoefent en daardoor niet gemist kan worden in het onderhandelingsproces. Dit laat onverlet de afkeuring en de bestrijding van het politieke systeem waar zij verantwoordelijk voor is. De behartiging van de Nederlandse belangen in Zuid Afrika moet dan ook vooral in dit licht worden gezien.

Daar ligt een specifieke invalshoek voor Nederlandse politiek. Het aanhouden van de ambassade in Pretoria vormt hiertoe een geschikt instrument. Het is van het allergrootste gewicht dat de ambassade in deze een actieve opstelling kiest. Zij dient daartoe van het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag duidelijke instructies te ontvangen. Met een dergelijke benadering kan het onderhouden van diplomatieke betrekkingen niet gezien worden als blijk van waardering voor het bewind in Pretoria. De ambassade moet daarom maximaal gebruik maken van de mogelijkheden die het volkenrecht haar biedt, als centrum van informatie, communicatie, voor het demonstreren van het Nederlandse standpunt. De ambassadeur kan in voorkomende gevallen aanwezig zijn bij protestdemonstraties, begrafenissen, rechtszittingen, etc. Het initiatief om aan die opstelling een einde te maken zal niet van onze zijde mogen komen, hooguit van Zuidafrikaanse kant. Nederland kan voorts een eigen bijdrage leveren door het verlenen van politiek asiel voor personen die om politieke redenen in Zuid Afrika vervolgd worden of door het aanbieden van studiebeurzen.

Wij zijn ons ervan bewust dat met name in de jaren vijftig duizenden Nederlanders naar Zuid Afrika zijn geëmigreerd. Zij hebben van nabij kunnen constateren hoe de Zuidafrikaanse regering een bewind handhaaft dat de meest elementaire mensenrechten systematisch schendt. Zij zullen zich realiseren dat dit consequenties heeft voor de Nederlandse houding ten opzichte van het land waar zij wonen. In gevallen waarin zij door hun opstelling het Nederlandse beleid tegen zouden werken, kan Nederland geen verantwoordelijkheid voor hun belangen nemen. Ondergraving van het beleid is met name aan de orde waar mannelijke (kinderen van) immigranten worden opgeroepen voor militaire dienst in het Zuidafrikaanse leger. Deze raken direct of indirect betrokken bij militaire optredens tegen de buurlanden van Zuid Afrika of tegen inwoners van zwarte woonoorden. Het is zelfs denkbaar dat Nederlandse militairen die deel gaan uitmaken van een VN-vredesmacht, bijvoorbeeld in Namibië, onder vuur genomen kunnen worden door Zuidafrikaanse militairen, onder wie zich Nederlanders bevinden. Dat zijn dan soldaten die beschikken over de Zuidafrikaanse en de Neder-

landse nationaliteit. De Nederlandse regering zal zich daarom krachtig moeten inspannen om te voorkomen dat Nederlandse staatsburgers deelnemen in het militaire apparaat van Zuid Afrika. Haar staat daartoe een scala van maatregelen ter beschikking. Deze kunnen beginnen met duidelijke voorlichting door de ambassade aan de Nederlanders die in Zuid Afrika wonen omtrent het standpunt van de Nederlandse regering. Nederland moet vervolgens bij de Zuidafrikaanse regering krachtig aandringen op de totstandkoming van een wettelijke regeling van gewetensbezwaren tegen militaire dienst. En de regering kan, via de ambassade, effectieve hulp verlenen aan dienstweigeraars en hun organisaties in Zuid Afrika. Als betrokkenen inzien dat zij niet mee kunnen doen in het militaire apparaat van Zuid Afrika kunnen zij hun Zuidafrikaanse nationaliteit opgeven en kiezen voor het Nederlanderschap. Daarmee zetten zij hun verblijfsvergunning op het spel, maar het is allerminst zeker dat Pretoria tot uitwijzing zal overgaan. Of zij riskeren te worden opgepakt wegens dienstweigerings. In dergelijke gevallen verwachten wij dat Nederland hen politiek asiel zal verlenen, zodat zij in Nederland een zinvol bestaan kunnen opbouwen. Als meest vergaande maatregel in het hier beschreven scala kan de Nederlandse regering een aanvulling voorstellen op de Rijkswet op het Nederlanderschap. Die zou het Nederlands staatsburgerschap ontnemen aan diegenen die dienst nemen in landen, waartegen de Verenigde Naties vrede troepen inzetten, of in landen wier beleid door de Veiligheidsraad is veroordeeld als een bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid. Deze benadering dient de algemene zaak van de bestrijding van onrechtvaardige regimes. En in ons geval zou zij van toepassing zijn op degenen die in Zuidafrikaanse militaire dienst gaan, en die dus voluit opteren voor het Zuidafrikaanse staatsburgerschap.⁷⁵ Te overwegen valt voorts of deze regeling toepasbaar kan worden gemaakt voor Nederlanders die in dienst zijn bij de Zuidafrikaanse politie. Het moet in ieder geval zonneklaar zijn dat dienstweigeraars en degenen die hun burgerschap van Zuid Afrika opgeven kunnen rekenen op steun uit Nederland. Voor een aantal EG-landen doet zich dezelfde problematiek voor (Groot Brittannië, Griekenland, Portugal). Het gaat in totaal om 178.000 personen die in aanmerking komen voor Zuidafrikaanse krijgsdienst. Nederland moet zich er daarom voor inzetten dat de EG-landen ook hier tot een eenduidig beleid komen. Vooral waar het nodig is druk uit te oefenen op Pretoria, bijvoorbeeld ten behoeve van een regeling voor gewetensbezwaren. Het ontnemen van het Nederlands staatsburgerschap is echter een nationale verantwoordelijkheid.

Voor het CDA en zijn officiële vertegenwoordigers geldt dat ook zij zeer zorgvuldig zullen moeten omgaan met de contacten die zij in Zuid Afrika onderhouden. Deze zullen moeten zijn gericht op die groeperingen die zich actief inzetten voor een rechtvaardige toekomst via onderhandelingen waaraan authentieke vertegenwoordigers van alle relevante politieke organisaties in Zuid Afrika kunnen meedoen. Dat zijn dus personen en organisaties in de sfeer van de opties 1 en 2 van hoofdstuk VIII. Wij willen echter

75. Vergelijk het standpunt van R.H. van de Beeten, Nederlanders in Zuidafrikaanse militaire dienst, *Christen Democratische Verkenningen* (februari 1989) 58-64.

waken voor systeem-bevestigende contacten. Daarom dient het CDA uiterste terughoudendheid te betrachten bij contacten met vertegenwoordigers van de Nationale Partij. Immers, zij is door de regering in Pretoria te steunen mede verantwoordelijk voor de ernstige schending van mensenrechten in Zuid Afrika. Christen-democraten dienen er geen enkel misverstand over te laten bestaan aan welke zijde zij staan en iedere legitimering van het politieke bestel in Zuid Afrika te vermijden.

1.2 Betrekkingen met Zuid Afrika: economische sanctiemaatregelen

In Zuid Afrika is sprake van ernstige en stelselmatige schending van de rechten van de mens. De regering daar toont geen enkele bereidheid tot het aangaan van reële onderhandelingen. De wereldgemeenschap in het kader van de Verenigde Naties heeft dan ook opgeroepen tot het nemen van economische sanctiemaatregelen tegen Zuid Afrika. Vanuit Zuid Afrika wordt aangedrongen op pressie op Pretoria als aanvulling op verzet in het land zelf. In aansluiting daarop menen wij dat het instrument van economische sanctiemaatregelen moet worden versterkt, ten einde ertoe bij te dragen dat de Zuidafrikaanse regering nu eindelijk eens onderhandelingen aangaat met Zwarte organisaties over een rechtvaardige staatkundige toekomst. Daarom zullen economische sanctiemaatregelen kracht moeten uitsralen, hard moeten aankomen bij de regering in Pretoria. Daarmee hopen wij te voorkomen dat de onderhandelingen nog langer uitblijven en de ontwikkelingen uitdraaien op een bloedige revolutie. Het is volstrekt onvoldoende om economische sanctiemaatregelen alleen maar uitdrukking te laten zijn van onze morele verontwaardiging. Het kunnen zware instrumenten zijn, en zo moeten ze in dit geval ook gebruikt worden. Daarom moeten economische sanctiemaatregelen effectief zijn – dat wil zeggen: hard aankomen – en geen slagen in de lucht. Wij maken gebruik van studies naar de effectiviteit van economische sanctiemaatregelen aan de Rijksuniversiteit Groningen.⁷⁶ Volgens de laatste cijfers vertoont de Zuidafrikaanse economie, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de OESO-landen, nauwelijks enige economische groei. De reeds genomen sanctiemaatregelen hebben de economische situatie van Zuid Afrika ernstig bemoeilijkt.

Economische sanctiemaatregelen vormen een zwaar instrument van internationale politiek. Zij zouden bij voorkeur moeten worden genomen uit hoofde van mandatoire resoluties van de Veiligheidsraad der Verenigde Naties. Zij staan immers ten dienste van bevordering van de internationale rechtsorde. De verdeeldheid binnen de Verenigde Naties belemmert dit echter vooralsnog. De Nederlandse regering en de partners in de Europese Gemeenschap zouden hierop desondanks kunnen aandringen, zeker als de toenadering tussen de Verenigde Staten en de Sowjet Unie nieuwe perspectieven kan bieden. Intussen is de Europese Gemeenschap het aangewezen kader om economische sanctiemaatregelen te nemen. Dat heeft te

76. Zie daarvoor: P.A.G. van Bergeijk, 'Kosten en baten van economische sancties', S. Roze-
mond (red.), *Economische sancties*, uitg. Clingendael Cahiers (Den Haag 1988) 27-44. Van
Bergeijk baseert zich onder andere op Hufbauer, G.C. en J.J. Schott, *Economic Sanctions Re-
considered: History and Current Policy*, Washington D.C. 1985.

maken met het streven naar een sanctiebeleid dat bij de Zuidafrikaanse regering gevoelig effect sorteert. Aangehaald onderzoek in Groningen heeft laten zien onder welke voorwaarden sancties in het verleden het beoogde effect hebben gehad. Relevant voor dit rapport zijn bijvoorbeeld de volgende condities: de sancties zijn genomen door een grote groep samenwerkende landen; de sancties treffen de economie van het doelwitland op haar meest kwetsbare plekken; de sancties hebben betrekking op goederen en diensten die een belangrijk aandeel vertegenwoordigen in de handels- en kapitaalstromen met het te treffen land; de sanctienemende landen zelf hebben aanzienlijke handelsrelaties met het te treffen land; de sanctienemende landen moeten de sancties koppelen aan bepaalde doelen en bereid zijn de sancties in te trekken als aan het doel wordt beantwoord; zij moeten evenzeer weten wat te doen als het te treffen land de sanctiemaatregelen naast zich neerlegt.

Wij willen goed voor ogen houden dat het doel van sancties niet is een verslechtering van de Zuidafrikaanse economie op zichzelf. Het doel van de economische sanctiemaatregelen is een gedragsverandering van de Zuidafrikaanse regering. Meer concreet: als de Zuidafrikaanse regering reële onderhandelingen aangaat met authentieke vertegenwoordigers van relevante politieke organisaties, dan is het doel van de (dreiging met) sanctiemaatregelen bereikt. Dan hoeven zij niet te worden genomen, cq kunnen zij worden ingetrokken. Een deel van de maatregelen kan worden ingetrokken als de Zuidafrikaanse regering wezenlijke stappen zet op weg naar die onderhandelingen, namelijk:

- zij leeft de burgerlijke en politieke rechten van de mens na, zij heft het verbod op politieke organisaties op en laat politieke gevangenen vrij;
- zij maakt een einde aan de noodtoestand;
- zij geeft een beginselverklaring uit met een toekomstvisie, waarin duidelijk sprake is van een ontmanteling van de apartheid;
- zij bereikt een voorafgaand akkoord met alle potentiële gesprekspartners om geweldgebruik op te schorten.

De precieze invulling van deze voorwaarden dient in nauw overleg met Zwarte verzetsorganisaties te geschieden.

De effectiviteit van sanctiemaatregelen is gebaat bij een grote groep samenwerkende landen. Om meer dan één reden is de Europese Gemeenschap hier het aangewezen kader. Zoals eerder is gesteld is Nederland er voorstander van dat het Zuid Afrikabeleid in brede zin tot de verantwoordelijkheid van de Twaalf behoort. In het vooruitzicht van de vervolmaking van een gemeenschappelijke Europese binnenmarkt zullen nationale economische sanctiemaatregelen nog minder goed mogelijk worden. Instrumenten van handelspolitiek liggen bij de Europese overheid in Brussel. De EG is echter bovendien het belangrijkste handelsblok voor Zuid Afrika. Wanneer de EG-landen op één lijn komen wat betreft een pakket economische sanctiemaatregelen (dat wil zeggen ook Groot Brittannië en West Duitsland, de grootste handelspartners van Zuid Afrika, doen eraan mee) heeft dat gevolgen voor de Zuidafrikaanse economie. Het reeds ontwikkelde zogenaamde 'Eerste Spoorbeleid' dient daarom te worden verbeterd. Het moet ten eerste worden gekoppeld aan een concreet geformuleerd doel. Daarvoor heb-

ben wij hierboven een eerste aanzet gegeven. De EG-landen moeten ten tweede, bovenop de reeds genomen maatregelen (zie hoofdstuk VII), een zwaarder pakket economische sanctie maatregelen samenstellen en daarna presenteren met de duidelijke bepalingen:

- als de Zuidafrikaanse regering binnen afzienbare tijd in positieve zin reageert, zal de dreiging met het sanctiepakket niet meer van kracht zijn;
- als de Zuidafrikaanse regering niet binnen deze periode de bovengenoemde onderhandelingen aangaat (en niet de stappen zet die daaraan voorafgaan) zal de EG het aangekondigde sanctiepakket invoeren;
- de Zuidafrikaanse regering krijgt vervolgens een tweede, langere, termijn, na invoering van het sanctiepakket, om te reageren. Doet zij dat na die termijn niet in positieve zin, dan heeft de maatregel geen effect gehad en zal de EG moeten overgaan tot zwaardere maatregelen, zoals omschreven in paragraaf 3;
- als de Zuidafrikaanse regering binnen die termijn na invoering gedeeltelijk positief reageert, moeten gedeeltes van de sanctie maatregelen worden teruggetrokken. De EG dient hiervoor nauw overleg te voeren met Zwarte verzetsorganisaties.

De EG moet tegelijkertijd voor zichzelf scenario's ontwikkelen en achter de hand houden, om krachtig en snel op mogelijke ontwikkelingen in Zuid Afrika te kunnen reageren. Ook de duur van de verschillende termijnen zal zij van te voren moeten vaststellen.

De volgende maatregelen zouden onderdeel moeten uitmaken van het daartoe samen te stellen sanctiepakket van de EG:

1. het stopzetten van de luchtverbindingen tussen Zuid Afrika en de landen van de Europese Gemeenschap;
2. een verbod op de invoer van steenkool uit Zuid Afrika;
3. een verbod op kredietverlening aan Zuid Afrika en een stop op exportkredietgaranties;
4. maatregelen nemen die een negatieve invloed hebben op de goudprijs (zonder dat zij de stabiliteit van het wisselkoersstelsel aantasten).

Het betreft hier produkten en diensten die een belangrijke rol vervullen voor de Zuidafrikaanse economie. Goud en steenkool zijn verreweg de belangrijkste exportprodukten. Zuid Afrika heeft een schrijnend tekort aan kapitaal voor nieuwe investeringen. Met een stopzetten van directe luchtverbindingen wordt vooral het blanke zakenleven getroffen.

Daarnaast zou de EG de uitvoering van de reeds genomen sanctie maatregelen beter moeten vervolmaken. Verschillen tussen de lidstaten bij de uitvoering moeten zoveel mogelijk worden opgeheven. Het is zeer wel mogelijk bovenstaand rijtje uit te breiden met andere produkten. Nieuwe maatregelen dienen echter wel gecontroleerd te worden op hun economische effectiviteit. Wanneer dit sanctiepakket politiek wordt gehanteerd in de zin zoals hierboven omschreven door de Europese Gemeenschap, kan het beleid maximaal effect sorteren. Sanctie maatregelen hebben nu al invloed op de standpuntbepalingen binnen de Zuidafrikaanse regering. Al was het alleen maar doordat het Zuidafrikaanse bedrijfsleven bij haar aandringt op wezenlijke politieke veranderingen.

Wij realiseren ons bij deze overwegingen dat vooral economisch zwakkere groepen in Zuid Afrika het slachtoffer zullen worden van deze sanctiemaatregelen als de Zuidafrikaanse regering zou volharden in haar houding. Pretoria zou de onderdrukking nog kunnen verscherpen. De onderhandelingspositie van zwarte vakbonden zal bij een achteruitgaande economie verslechteren. Vervolgens zal het beleid ook in negatieve zin uitstralen naar Zuid Afrika's buurlanden. Wij moeten er ook rekening mee houden dat economische sanctiemaatregelen voor de EG zelf niet kosteloos zijn. Desondanks wordt juist vanuit Zwarte verzetsorganisaties aangedrongen op economische sanctiemaatregelen als steun voor hun strijd van binnenuit. Zwarte pressie op Pretoria is het krachtigste niet-militaire instrument dat de wereldgemeenschap voor handen heeft om een oplossing te bereiken via de onderhandelingsstafel. Het economische leed voor de zwarten kan deels worden verzacht door de limitering in de tijd van de maatregelen. Daarnaast kan de EG door middel van gerichte steunmaatregelen bepaalde gevolgen opvangen door versterking van de ontwikkelingshulp voor de buurstaten van Zuid Afrika.

Eenzijdige Nederlandse sanctiemaatregelen zullen hoegenaamd geen effect sorteren op de Zuidafrikaanse economie. Met des te meer kracht moet de Nederlandse regering zich ervoor inzetten dat de landen van de Europese Gemeenschap tot een effectief beleid komen van druk op Pretoria. Nederland kan zich daarbij speciaal richten op West Duitsland en Groot Britannië, Zuid Afrika's belangrijkste handelspartners. Het CDA diene zich, als politieke partij, te richten op het overtuigen van zijn partners in de Europese Volkspartij, met name de CDU en de CSU.

1.3 Gemeentes en provincies

Gemeentelijke en provinciale overheden kunnen zich, binnen de wettelijke kaders, eveneens trefzeker inzetten voor een rechtvaardiger Zuid Afrika, wanneer de belangen der gemeente of haar ingezetenen in het geding zijn. Bij kwesties met een buitenlands-politiek karakter is dit bijvoorbeeld het geval bij de buitenlandse contacten die de gemeente of provincie zelf heeft bij het voeren van de eigen huishouding. Dit komt aan de orde bij eigen gemeentelijke contacten met vertegenwoordigers uit Zuid Afrika, bij bezoeken van ambtenaren of bestuurders van de gemeente aan dat land. De gemeente kan dan beslissen contacten te weigeren of juist aan te gaan, voort te zetten of juist af te breken. Naar ons oordeel komen officiële (gemeentelijke) instanties in Zuid Afrika niet in aanmerking voor contacten. Gemeentebestuurders, ook van de zwarte woonorden, maken deel uit van het overheidsapparaat, hetgeen door de vele zwarten als een vorm van collaboratie wordt beschouwd. Het aangaan van officiële contacten wordt onmiddellijk uitgelegd als legitimering van hun positie en het partijkiezen voor de onderdrukker.

De gemeente kan zelf als consument besluiten produkten uit Zuid Afrika niet aan te schaffen, cq te boycotten. Als een gemeente dit alleen doet zal het weinig effect sorteren. Maar zij kan een kopersstaking van meerdere gemeenten opzetten. Besturen van grote Europese havensteden kunnen gezamenlijk tot het standpunt komen geen goederen uit Zuid Afrika in hun

havens meer te laten lossen of verladen, voorzover die havens in hun bezit zijn. Als ze zo'n boycot een algemene gelding willen geven, zou dat standpunt dan kunnen worden voorgelegd aan de EG-ministerraad, die dan maatregelen zou kunnen treffen. Havensteden kunnen niet alleen tot een boycot besluiten. Zo'n beslissing heeft namelijk een reikwijdte die het besluitvormingsniveau van de gemeente overstijgt. Bovendien zijn de economische gevolgen van een boycot door een havenstad alleen in de eigen gemeente te groot en het effect op Zuid Afrika is te gering. Het opzetten van een gemeenschappelijke boycot is effectiever, de gevolgen worden dan gespreid. Aldus kan een bijdrage worden geleverd aan EG-sanctiebeleid. Vervolgens voert de gemeente eigen beleid waar zij zelf bestuur is. Bijvoorbeeld bij openbare scholen, openbare ziekenhuizen, gemeentelijke culturele centra, gemeentelijke sportfaciliteiten. Daarin kunnen gemeenten alle officiële contacten met Zuid Afrika weren, of juist faciliteiten openstellen voor personen en groeperingen, die zich inzetten voor gelijkberechtiging. Zolang de sportbeoefening in Zuid Afrika gescheiden is, kunnen gemeentebesturen de gemeentelijke sportaccomodaties voor officiële contacten gesloten houden. Actief kan de gemeente zich opstellen door initiatieven vanuit de bevolking te stimuleren en – financiële of andere – steun te verlenen aan dergelijke initiatieven. De gemeente kan bovendien haar solidariteit daadwerkelijk tonen door vluchtelingen op te vangen, passende huisvesting aan te bieden en bij te dragen in hun onderhoud.

Er zijn echter ook beperkingen aan de bewegingsruimte van de gemeente, zoals deze er ook zijn voor de nationale overheid. Het aangaan, onderhouden of beëindigen van betrekkingen met andere landen is volgens de grondwet een zaak van de rijksoverheid. Deze laatste bepaalt het Nederlandse buitenlandse beleid. Gemeenten zullen zich daar naar richten. Dat staat, zoals beschreven is, eigen optreden niet in de weg. Zo kan de gemeente, als consument, besluiten produkten uit Zuid Afrika te boycotten. Maar de gemeente is niet bevoegd haar ingezetenen hiertoe te verplichten. Die bevoegdheid berust bij de rijksoverheid, aangezien het hier duidelijk een instrument van buitenlands beleid betreft. De vraag of gemeenten ook produkten van multinationale ondernemingen met dochters in Zuid Afrika zouden moeten boycotten, komt in paragraaf 2.2 van dit hoofdstuk aan de orde.

Wanneer een gemeentebestuur een anti-apartheidsbeleid voert, doet het dit naar onze mening ter wille van het hogere doel van bevordering van respect voor de rechten van de mens. Het gemeentebestuur zal daarom zelf, bij zijn eigen beleid, zijn opvattingen over een rechtvaardige samenleving een rol laten spelen. Dat betekent in de christen-democratische visie dat het gemeentebestuur de autonomie van maatschappelijke organisaties zal willen bevorderen en respecteren. De gemeentelijke overheid zal hen dus niet haar eigen anti-apartheidsbeleid dwingend opleggen, of hen verplichten gemeentelijke boycotten over te nemen, ook niet wanneer het gesubsidieerde organisaties zijn. Dat zou strijden met onze opvattingen over gespreide verantwoordelijkheid (zie ook hoofdstuk I). De gemeente kan de bewustwording bevorderen, maar zal haar grenzen in acht moeten nemen

waar de menings- en beleidsvrijheid van maatschappelijke organisaties en burgers in het geding zijn.

2. Maatschappelijk engagement

In het voorgaande is beschreven op welke wijze overheden, op verschillende niveaus, gericht kunnen zijn op het verbeteren van de situatie in Zuid Afrika. Zij trachten zich daarbij te laten leiden door de norm van de gerechtigheid. Hun interesse is primair gericht op de staatkundige inrichting van Zuid Afrika. Daarnaast dient de overheid in de internationale verhoudingen kerken, particuliere instellingen en groepen in Nederland in staat te stellen vanuit de door hèn ervaren solidariteit en vanuit hun invalshoek initiatieven te ontplooiën. De ontwikkeling daarnaast van sterke, representatieve organisaties in Zuid Afrika zèlf doet tegenwichten vormen tegen de onrechtvaardige overheid of tegen machtsoverwicht van blanken op andere terreinen. Zij kunnen sterke achterbannen vormen voor de onderhandelaars aan de verhoopde besprekingen over een toekomstig Zuid Afrika. Dat sluit aan bij onze voorkeur voor een samenleving die niet vanuit één machtscentrum wordt beheerst, maar waarin verantwoordelijkheden gespreid zijn.

Dit rapport is primair gericht op het beleid van de overheid. In de christendemocratische politieke overtuiging is er daarnaast veel waardering voor de solidariteit die in Nederland beleefd wordt met onderdrukten elders in de wereld, bijvoorbeeld in Zuid Afrika. Burgers en maatschappelijke organisaties kunnen zich zèlf daadwerkelijk inzetten, bijvoorbeeld door het bevorderen van bewustwording, door steun te geven aan betrokkenen in Zuid Afrika, of in hun gedrag als consument. Dit betekent steun aan het verzet in Zuid Afrika, maar ook een verrijking van de meningsvorming in ons land.

2.1. Overheidsbijdrage

Hoe kunnen de Nederlandse regering cq de Twaalf bijdragen aan het mogelijk maken van zo'n breed maatschappelijk engagement? Allereerst natuurlijk door krachtig aan te dringen op respect voor de rechten van de mens. De onderdrukking namelijk van de elementaire rechten (de gelijkheid voor de wet en vrijheidsrechten als de vrijheid van vereniging en vergadering, de vrijheid van drukpers) en de veelvuldige langdurige arrestaties en martelingen belemmeren de totstandkoming en de opbloei van een sterk maatschappelijk middenveld dat zich ook op landelijk niveau kan manifesteren. Herstel van de mensenrechten is hiervoor dringend noodzakelijk.

Ten tweede moet de regering de grote betrokkenheid vanuit kerken, vakbonden, medefinancieringsorganisaties, Zuidafrikacomités en anderen in Nederland met hun evenknieën in Zuid Afrika stimuleren. Wij hebben in dit rapport willen laten zien hoe hiervoor op het terrein van de alternatieve politieke organisaties, burgercomités, kerken, vakbonden, kranten in Zuid Afrika tegen de verdrukking in tal van activiteiten worden ondernomen. Zij zijn zeer gebaat bij solidariteit vanuit Nederland, vooral gezien de gespannen en onzekere omstandigheden waarin zij daar verkeren. Volgens het principe van de gespreide verantwoordelijkheid is het in de eerste plaats

aan de betrokken kringen in Nederland (kerken, vakbonden, medefinancieringsorganisaties, bedrijven, culturele- of wetenschappelijke instellingen, sportorganisaties) ter beoordeling of, en zo ja op welke wijze, zij vormgeven aan hun betrokkenheid met Zuidafrikaanse organisaties. Aangezien die contacten ook implicaties hebben voor de buitenlandse politiek, is hier bemoeienis van de regering op haar plaats. De eerste invalshoek van de overheid is hier het visumbeleid. Dit moet ruimte bieden voor het onderhouden van de hiergenoemde contacten, al moet het beperkt blijven tot diegenen die zich inzetten voor gelijkberechtiging van alle inwoners van Zuid Afrika en passen in het beleid van pressie op de Zuidafrikaanse regering. Het huidige visumbeleid van de Nederlandse regering is wat dat betreft genuanceerd. Het zal in het kader van de Europese eenwording gemeenschappelijk EG-beleid moeten worden. West Duitsland en Groot Brittannië hebben bijvoorbeeld geen beperkingen op bezoekers uit Zuid Afrika. Na het wegvallen van de Europese binnengrenzen zouden deze vervolgens ook Nederland kunnen binnenkomen. Daarom pleiten wij ervoor dat Nederland zich inzet om het genuanceerde visumbeleid ook op Europees niveau ingang te doen vinden.

De derde manier waarop de regering zich bemoeit met het maatschappelijk engagement is steun aan maatschappelijke organisaties in Zuid Afrika in het kader van ontwikkelingssamenwerking. Dit zogenaamde Tweede Spoorbeleid van Nederland en van de EG dient met kracht te worden voortgezet. Het zou zich meer moeten richten op het versterken van leidinggevende en bestuurlijke capaciteiten van zwarten. Dit komt onafhankelijke maatschappelijke organisaties ten goede. Ter ondersteuning van deze inspanningen ten behoeve van bevordering en versterking van maatschappelijk engagement dient de post van de sociaal-attaché op de Nederlandse ambassade te worden versterkt in de vorm van een speciaal bureau. Het is denkbaar dat dit mede geschiedt in samenwerking met de vertegenwoordigingen van andere EG-landen, zodat er een gemeenschappelijk bureau van sociaal-attachés bestaat. Bij deze sociaal-attaché zou tevens de verantwoordelijkheid voor de sanctie-effectrapportage komen te liggen. Er is voortdurende zorg nodig voor het voorkomen van beperkingen van de zijde van Pretoria op subsidiëring aan Zuidafrikaanse organisaties in het kader van het Tweede Spoor. Vooral een gezamenlijk en krachtig optreden van de EG-landen blijkt hier effect te kunnen sorteren.

2.2. Bedrijfsleven

De christen-democratie ziet het bedrijfsleven als een sector, waar naast het streven naar winst ook de sociale en natuurlijke context in de gedragingen en beslissingen betrokken worden (hoofdstuk I). Bij vele is de wil daartoe ook aanwezig. Dat geldt ook voor multinationale ondernemingen – in het kader van dit rapport – met dochterbedrijven in Zuid Afrika. Desondanks zijn wij van mening dat de overheid een krachtig appèl op allen moet doen de sociale context niet uit het oog te verliezen. Het onderhouden van vestigingen in Zuid Afrika heeft namelijk ook politieke betekenis. Er staan in dat land enorme menselijke belangen op het spel. Juist daarom mag van die bedrijven verwacht worden dat zij in Zuid Afrika harden zijn van voorbeel-

dig sociaal beleid. In hun houding ten opzichte van hun medewerkers en ten opzichte van hun omgeving. Als zij aan die verantwoordelijkheid vorm geven is hun aanwezigheid daar te rechtvaardigen. Om hen te confronteren met die verantwoordelijkheid dient de gedragscode van de Europese Gemeenschap. Deze gedragscode moet daartoe verder worden verscherpt. De beslissing om investeringen voort te zetten of op te geven komt dan ook in de eerste plaats daar te liggen waar zij thuishoort, namelijk bij het betrokken bedrijf zelf. Als dat zich onvoldoende in staat acht de gedragscode na te leven wordt voortzetting van zijn aanwezigheid in Zuid Afrika onverantwoord. Of de beslissing komt te liggen bij de Zuidafrikaanse regering, die Europese bedrijven zozeer gaat zien als centra van alternatief sociaal gedrag, dat zij hen verplicht zich uit dat land terug te trekken.

Wij stellen daarom voor de gedragscode in de volgende zin te verscherpen:

1. In de gedragscode worde expliciet opgenomen de eis dat de onderneming de apartheid en iedere andere vorm van discriminatie naar ras bestrijdt, waar dat maar binnen haar bereik is. Bedrijven zullen dus de apartheidswetten zelf, zoals met name de Groepsgebiedenwet, niet kunnen naleven, waar die hun eigen personeel en hun gezinsleden treffen. Zij zullen de mensenrechtenconventies van de Internationale Arbeidsorganisatie naleven.⁷⁷
2. De gedragscode bepale dat bedrijven zich naar vermogen hoeden voor het onderhouden van relaties met de militaire basis van het apartheidregime. Zij voeren geen opdrachten uit voor leger en politie en onttrekken zich aan iedere vorm van integratie in het veiligheidsnetwerk (zoals beschreven in hoofdstuk IV).
3. De gedragscode stelde zodanige voorwaarden dat er goede overlegstructuren komen binnen de ondernemingen met de zwarte vakbonden. Zij dienen bij te dragen aan een gezond stelsel van arbeidsverhoudingen en dienen zich ervoor in te zetten dat ook Zuidafrikaanse bedrijven hun voorbeeld volgen.
4. De gedragscode bevordere dat bedrijven zoveel mogelijk zorg dragen voor goede huisvesting voor hun werknemers, zonder onderscheid naar ras, opdat niemand van hen in barakken hoeft te verblijven of niemand van hen lange reistijden hoeft te maken van en naar woonoord of thuisland. Zij dienen huisvestingsprogramma's te ontwikkelen en uit te voeren in nauw overleg met zwarte werknemers zelf.
5. De regeringen van de Europese Gemeenschap moeten zich er serieus voor inzetten dat in ieder geval de rapportage van binnen de EG gevestigde ondernemingen over de uitvoering van de gedragscode verplicht wordt. Zwarte werknemersorganisaties dienen het recht te hebben en in staat te worden gesteld commentaar te leveren op de rapportage van de verschillende bedrijven. De functie van sociaal-attaché van de ambassa-

77. De mensenrechtenconventies van de IAO bevatten bepalingen betreffende het recht van vereniging en vergadering van landarbeiders, het recht van vereniging voor buiten het moederland gelegen gebieden, de vrijheid tot het oprichten van vakverenigingen en de bescherming van het vakbondsrecht, het recht zich te organiseren en collectief te onderhandelen, en bepalingen over vertegenwoordigers van werknemers, organisaties van personen die in de landbouw werkzaam zijn en de arbeidsverhoudingen in de openbare dienst.

de in Pretoria dient hierbij een belangrijke rol te spelen, een van de redenen waarom wij ervoor pleiten deze aanmerkelijk te verzwaren. Tenslotte zou een beoordelingsprocedure kunnen worden vastgesteld op Nederlands of EG-niveau waarbij ook de sociale partners betrokken zijn.

Gezien de territoriale beperkingen aan de Nederlandse cq de Europese wetgeving kunnen bedrijven in Zuid Afrika zèlf niet verplicht worden gesteld de gedragscode na te leven. Wel wordt de rapportage verplicht opgelegd aan bedrijven met dochters in Zuid Afrika die hier ingezetenen zijn. Deze rapportages worden jaarlijks gebundeld door het ministerie van Buitenlandse Zaken. De openbare beoordeling van de manier waarop bedrijven de code hebben uitgevoerd is daarom zeer belangrijk. Daarbij hebben kerkelijke organisaties, werkgeversorganisaties, vakbonden, actiegroepen, werknemers in de bedrijven zèlf, een belangrijk aandeel in de meningsvorming. Deze meningsvorming kan van invloed zijn op aandeelhoudersvergaderingen. Consumenten kunnen besluiten produkten van betrokken bedrijven te boycotten, als de naleving van de gedragscode onvoldoende is. Ook overheden van verschillende niveaus, zoals gemeenten, kunnen dat in hun rol van consument doen. Dan blijven zij immers binnen de kaders van het rijksbeleid, dat investeringen in Zuid Afrika aan voorwaarden verbindt. Als een bedrijf niet voldoet aan die voorwaarden, moet het met zijn verantwoordelijkheden geconfronteerd worden. De beoordeling moet dan natuurlijk niet betrekking hebben op Nederlandse bedrijven alleen, maar op alle ondernemingen uit de EG. Anders zou er immers sprake zijn van oneerlijke concurrentie, die wij met het oog op de totstandkoming van een gemeenschappelijke binnenmarkt willen vermijden.

Aan de bestaande gedragscode zouden ook bepalingen kunnen worden toegevoegd betreffende de wijze waarop bedrijven zich terugtrekken uit Zuid Afrika ('desinvesteren'), als die tot het inzicht komen dat voortzetten van dochterondernemingen aldaar onverantwoord is. Die bepalingen zouden moeten bevorderen dat bedrijven de belangen van zwarte werknemers mee laten wegen in hun beslissingen, met name door:

1. zwarte vakbonden bij het proces van desinvesteren te betrekken en in staat stellen te onderhandelen met de directies over hun voorwaarden over de wijze van desinvesteren. Dit dient mede om ervoor te zorgen dat de verworvenheden van de gedragscodes in de nieuwe situatie overeind blijven;
2. te overwegen de dochterondernemingen naar een van de frontlijnstaten te verplaatsen;
3. bij het zoeken naar een nieuwe eigenaar, ook zwarte ondernemers of vormen van coöperaties in aanmerking te nemen.

Aldus kan ertoe worden bijgedragen dat besluiten tot desinvesteren op sociaal verantwoorde wijze worden uitgevoerd en tevens het proces van gelijkberechtiging van zwarten en blanken bevorderen. Het zou kunnen gebeuren dat de Zuidafrikaanse regering zèlf bedrijven die de gedragscode nauwgezet uitvoeren uit het land wil verdrijven. Om gezamenlijk een sterkere positie tegenover Pretoria in te nemen, kunnen zij een soort 'Europese Kamer van Koophandel' oprichten, analoog aan die van de Amerikaanse ondernemingen. Vandaar uit kunnen zij één opstelling tegenover de rege-

ring innemen en hun gedrag verantwoorden. Dat Pretoria de EG-ondernemingen – gezamenlijk zo'n 60% uitmakend van het totaal aan buitenlandse investeringen – uit Zuid Afrika zal wegsturen is niet waarschijnlijk.

3. Geweld en interventie

Met het bovenstaande hebben wij geprobeerd een pakket maatregelen aan te geven dat kan bijdragen tot een oplossing via de onderhandelingstafel. Getracht is zo effectief mogelijke middelen te vinden. De belangrijkste ontwikkelingen spelen zich natuurlijk af in Zuid Afrika zelf. De Zuidafrikaanse regering kan of wel doorgaan met de beperkte hervormingen en de onderdrukking, of wel reële onderhandelingen aangaan. En de vele verzetsorganisaties zullen wellicht hun toevlucht nemen tot meer geweldgebruik of zelfs tot een grootschalige gewapende opstand.

Nu reeds zijn er verzetsorganisaties die zich bedienen van gewelddadige middelen (zie hoofdstuk III). Wij willen in deze paragraaf een aantal criteria ontwikkelen voor het beantwoorden van de vraag of gewapend verzet gerechtvaardigd kan zijn.

Wanneer een overheid de mensenrechten stelselmatig en grof schendt, en er geen enkel perspectief is op verandering, kan verzet vanuit de bevolking gerechtvaardigd zijn. Overheden ontlenen hun gezag uiteindelijk niet aan hun militaire vermogen, aan de sterkste partij of aan de 'volkswil', maar aan de mate waarin zij zich in dienst stellen van de norm van gerechtigheid. Eerder in dit rapport zijn wij tot het oordeel gekomen dat het apartheidssysteem en de grootschalige schending van mensenrechten die dat met zich meebrengt verwerpelijk zijn. Maar zoals heersende machthebbers daarop mogen worden aangesproken, zo geldt dat ook voor verzetsbewegingen. De gerechtigheid staat boven partijen, belangen of bevolkingsgroepen. Het verzet kan nooit volledig met het goede geïdentificeerd worden en de machthebbers kunnen nooit geheel gelijkgesteld worden aan het kwaad. In zijn optreden moet het verzet daarom blijf geven van de bereidheid zich te richten op die hogere norm. Van een veranderingsproces dat gekenmerkt wordt door dialoog en onderhandelingen kunnen de meest duurzame resultaten verwacht worden. De onderhandelingstafel biedt meestal de beste gelegenheid om oplossingen te bereiken die aan alle betrokken partijen, en hun doelstellingen zoveel mogelijk recht doen. In sommige landen gaan verzetsorganisaties, vaak na jaren van geweldloze vormen van protest echter over op gewapende acties. Het ANC in Zuid Afrika had zo'n veertig jaar van verzet, demonstraties, manifestaties en boycotacties achter zich. De regering toonde zich onvermurwbaar. Begin jaren zestig werd het ANC zelfs verboden. Het ging ondergronds en besloot ook door gewapende acties zijn verzet voort te zetten. Dat gold ook voor het PAC.

Rondom het vraagstuk van gewapende opstand is echter de grootste voorzichtigheid geboden. Revoluties brengen maar al te vaak nieuwe onrechtvaardigheden voort. Of zij leiden alleen maar tot verschuivingen in de machtsverhoudingen, zonder dat een wezenlijke democratisering van de samenleving en gelijkberechtiging van de verschillende bevolkingsgroe-

pen plaatsvinden. Toch is in de christen-democratische traditie gewapend verzet onder bepaalde omstandigheden juist geoordeeld. Het is te gemakkelijk om gewapend verzet te veroordelen, ook al is het gericht tegen een langdurige tirannie, die de mensenrechten ontkent. Als normale democratische kanalen ontbreken, als alle mogelijkheden tot het uiten van ongenoegen worden verboden, zou in dergelijke gevallen het veroordelen van gewapend verzet neerkomen op aanvaarding van het structurele geweld dat uit het onrechtvaardige systeem voortvloeit.

Het gaat evenmin aan om alle gewapend verzet zonder meer goed te keuren. Ook verzet, dat kern van een alternatieve overheid in zich wil dragen, moet de norm van de gerechtigheid blijven erkennen. Bij onze beoordeling van de vraag of gewapend verzet in bepaalde gevallen gerechtvaardigd is of niet, kunnen de volgende criteria behulpzaam zijn:

- het verzet moet worden gevoerd om een rechtvaardige zaak. Om gedaan onrecht te bestrijden of om terug te nemen wat gestolen is. De beweging moet zèlf de mensenrechten respecteren en democratische beginselen in acht nemen. De volgende vrede moet rechtvaardig zijn;
- het verzet moet vanuit een goede (in het licht van de norm van gerechtigheid) intentie worden gevoerd; de motieven moeten juist zijn (dat wil zeggen niet machtswellust, wraakzucht, wreedheid);
- het verzet moet worden geleid door gezagsdragers, die brede steun genieten van de betrokken bevolking;
- gewapende opstand moet worden gezien als uiterste middel. Alle vreedzame middelen moeten vergeefs zijn gehanteerd en er moet bereidheid blijven om naar de onderhandelingstafel terug te keren;
- het verzet moet een redelijke kans van slagen hebben, uitzicht bieden op succes en daardoor onnodig bloedvergieten vermijden.

Daarnaast moeten verzetsbewegingen zichzelf ook beperkingen opleggen in hun middelen:

- de gehanteerde methoden moeten evenredig zijn aan het doel dat wordt nagestreefd;
- het geweld moet worden gericht tegen de onrechtvaardige overheid en niet tegen de onschuldige bevolking.

Uit toepassing van deze criteria zal in ieder geval een veroordeling voortvloeien van acties met de vooropgezette bedoeling zonder onderscheid mensen te doden of goederen te vernietigen. Met zulke methoden kan nooit de kern voor een rechtvaardige samenleving gevormd worden.

Wij hebben geprobeerd een Zuid Afrikabeleid te formuleren dat juist erop gericht is massaal bloedvergieten te voorkomen en dat een oplossing zoekt via de onderhandelingstafel. Dat wil zeggen dat alle vreedzame middelen dienen te worden uitgeprobeerd. Mocht deze oplossing echter uitblijven en de situatie verder ontaarden, dan kan het moment aanbreken waarop de brede verzetsbewegingen tot de conclusie komen dat verder aandringen op onderhandelingen geen zin meer heeft en waarop zij een beroep doen op onze (gewapende) steun. Dit moment is niet aan ons te bepalen, maar moet door verantwoordelijke leiders van verzetsorganisaties in Zuid Afrika zèlf worden aangegeven. Een indicatie daarvan zou kunnen zijn het besluit van Zuidafrikaanse rechters om niet meer te kunnen deelnemen in het rechts-

systeem en de Zuidafrikaanse regering constitutioneel illegitiem te verklaren. Een andere aanwijzing kan zijn als gezaghebbenden tot de conclusie komen dat recht spreken niet meer mogelijk is, omdat de wetten het onrecht verwoorden. Het is nu nog niet zo ver, maar het is desondanks wijs een aantal criteria te hebben, aan de hand waarvan een verantwoorde beslissing kan worden genomen. Een aantal van bovengenoemde punten zou heel wel op het verzet in Zuid Afrika van toepassing kunnen zijn. Het criterium dat vraagt dat verzet een redelijke kans van slagen moet hebben, uitzicht moet bieden op succes, weerhoudt ons nu van een rechtvaardiging van de geweldsoptie. Het leveren van wapens zou grootschalige gewapende opstand kunnen uitlokken. Omdat wij dat juist willen voorkomen wijzen wij directe militaire steun aan het ANC af. Van militaire steun zou alleen sprake kunnen zijn uit hoofde van een beslissing van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, in het kader van een meeromvattende interventie. Wij pleiten ondertussen wèl voor het versterken van de politieke en humanitaire steun aan Zwarte verzetsorganisaties, waaronder ook het ANC.

Maar des te meer kracht zullen de economische sanctiemaatregelen moeten uitstralen. Dat houdt tevens in dat de sanctienemende landen (de EG) weten en openlijk in het vooruitzicht stellen, wat ze zullen doen als de Zuidafrikaanse regering hen niet binnen redelijke termijn beantwoordt. De door ons voorgestelde maatregelen kunnen niet onbeperkt in tijd worden voortgezet. We willen immers totale ontwrichting van de Zuidafrikaanse economie voorkomen. De groep van sanctienemende landen zal tot zwaardere stappen moeten overgaan, als haar sanctiemaatregelen niet hebben geleid tot gedragsverandering en als ook van de zijde van de Zuidafrikaanse verzetsorganisaties wordt aangegeven dat verdergaande maatregelen nodig zijn. De EG zal daarom haar sanctiemaatregelen aan een bepaalde termijn moeten verbinden. Als na die periode geen bevredigend antwoord van de Zuidafrikaanse regering gegeven is, zullen de EG-landen in de Verenigde Naties voorstellen moeten indienen voor een krachtiger optreden in de zin van artikel 42 van het Handvest. Zoals in dat artikel is aangegeven, kan de Veiligheidsraad maatregelen nemen (demonstraties, blokkades of andere operaties van lucht-, zee-, of landstrijdkrachten van de leden van de VN; zie hoofdstuk VII). De *International Peace Academy*, gevestigd in New York, is de aangewezen instantie om studies voor te bereiden naar de mogelijkheden van militair ingrijpen in Zuid Afrika onder auspiciën van de Verenigde Naties. Zij leidde onder andere VN-vredesmilities op voor taken in het kader van *peace keeping*. De Veiligheidsraad heeft inmiddels de legitimiteit van de strijd van het volk van Zuid Afrika erkend. Racisme, dat integraal bestanddeel is van de staat, is in het Handvest van de Verenigde Naties uitdrukkelijk verboden. De situatie is indirect voor de Veiligheidsraad aangegeven als een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid. Het moment waarop een grootschalige burgeroorlog in Zuid Afrika dreigt, zou eveneens als zodanig zijn te karakteriseren. Dat zou voldoende aanleiding zijn voor optreden van de Veiligheidsraad op grond van artikel 42. Hij zal moeten beoordelen op welke wijze zou moeten worden opgetreden tegen de regering in Pretoria. Er kan een moment komen dat de instandhouding en verdere ontwikkeling van de internationale rechtsorde hierom vraagt.

Samenvatting

De naleving van de rechten van de mens, zoals vastgelegd in internationale verdragen, is een opdracht van en aan iedere overheid. Bevordering van de naleving en bestrijding van de schendingen ervan gaat de hele wereldgemeenschap aan en kan nooit worden afgedaan als inmenging in interne aangelegenheden. Wat kan de Nederlandse regering doen als bijdrage aan de totstandkoming van een rechtvaardiger Zuid Afrika?

1. De historische banden met Zuid Afrika, de grote betrokkenheid in de Nederlandse samenleving en de aard van de schending van mensenrechten door de regering in Pretoria zijn redenen voor speciale aandacht voor dit land.
2. Nederland moet zich actief inzetten voor de totstandkoming van een pakket economische dwangmaatregelen, dat krachtig genoeg is om de Zuidafrikaanse regering te brengen tot gedragsverandering. Daarom moet dit pakket worden genomen bij voorkeur in VN-, maar in ieder geval in EG-verband. Dat vraagt van de Nederlandse regering dat zij zich speciaal richt op het overtuigen van haar EG-partners om tot zo'n pakket over te gaan.
3. Ter ondersteuning van dit sanctiebeleid worde een kritische dialoog onderhouden met Pretoria. De diplomatieke betrekkingen moeten daarom zo worden benut, dat zonneklaar is dat zij het streven naar een rechtvaardiger Zuid Afrika ondersteunen.
4. De regering dient de solidariteit in de Nederlandse samenleving met het lot van onderdrukte Zuidafrikanen aan te moedigen. Die solidariteit komt de ontwikkeling en instandhouding van zelfstandige organisaties en de pluri-formiteit in Zuid Afrika ten goede.
5. De beslissing om dochterondernemingen in Zuid Afrika aan te houden of af te stoten is een verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven zelf. De overheid dient – in EG-verband – de ondernemingen die blijven, met kracht aan te moedigen zich in Zuid Afrika te gedragen als haarden van voorbeeldig sociaal beleid.
6. Voor zover de buitenwereld invloed heeft op de overgang van Zuid Afrika naar een rechtvaardiger samenleving, dient zij deze invloed aan te grijpen om te bevorderen dat die overgang verloopt via de onderhandelingstafel. Het is onze overtuiging dat via die moeizame weg een oplossing kan en moet worden bereikt. Dat zal een oplossing moeten zijn die meer tekenen van gerechtigheid vertoont dan de huidige situatie.

Literatuur

- Africa: Significant realignments, *Freedom at issue* (jan/febr. 1988) 38-41.
- *African History*, Philip Curtin, Steven Feierman, Leonard Thompson, Jan Vansina eds., London 1978.
- *Amandla, Maandblad over Zuidelijk Afrika*, uitg. Boycot Outspan Actie, Komitee Zuidelijk Afrika, Werkgroep Kairos, jrg. 1987-1988.
- Anderson, Ray S., Toward a Theology of a Post-Apartheid Society. Review Article, *Journal of Theology for Southern Africa* (juni 1988) 88-93.
- *Apartheid, The Facts*, uitg. International Defence and Aid Fund for Southern Africa in co-operation with the United Nations Centre Against Apartheid, London 1983.
- *AWEPAA News Bulletin*, uitg. Association of West European Parliamentarians for Action against Apartheid, jrg. 1987-1988.
- Baehr, P.R., *De Verenigde Naties, ideaal en werkelijkheid*, Utrecht/ Antwerpen 1976.
- Beeten, R.H. van de, Mensenrechtenbeleid moet consistent zijn, *Christen Democratische Verkenningen* (februari 1986) 55-60.
- Idem, Nederlanders in Zuidafrikaanse militaire dienst, *Christen Democratische Verkenningen*, (februari 1989) 58-64.
- Bensop, Mary, South Africa, *The Struggle for a Birthright*, Harmondsworth 1966.
- Boesak, A.A., *Als dit verraad is, ben ik schuldig*, Baarn 1986.
- Bosgra, Sietse, Europese gedragscode voor Zuid Afrika, *Internationale Spectator* (febr. 1988) 93-99.
- Botha, Nico, Zwarte en profetische theologie in Zuid Afrika, *Wending* (187 nr. 6) 259-263.
- Brink, André, The Afrikaners, *National Geographic* (October 1988) 556-584.
- Brinkel, Th.B.F.M. en A.M. Oostlander, Vermaatschappelijking en het Zuid Afrika-beleid, *Christen Democratische Verkenningen* (januari 1988) 40-45.
- Cefkin, J. Leo, Africa: Significant realignments, *Freedom at issue* (January/February 1988) 38-41.
- *The Church and Racism. Towards a more Fraternal Society*, uitg. Pauselijke Commissie Justitia et Pax, Vaticaanstad 1988.
- *Contending Ideologies in South Africa*, James Leatt, Theo Kneifel, Klaus Nürnberger ed., Cape Town 1986.
- Cullum, Melanie, *Race and Intergroup Relations, Topical Briefing*, uitg. South African Institute of Race Relations (S.A.I.R.R.), Johannesburg 1985.
- Degenaar, J.J., Reform Quo Vadis?, *Politikon* (juni 1982) 4-18.
- Idem, *The Political Future of South Africa, Brief aan de CDA-werkgroep ad hoc Zuidelijk Afrika*, Stellenbosch 1986.
- Doel en middelen van het Zuid Afrikabeleid, *CDA-Actueel*, 11 oktober 1986.
- Ebersohn, Wessel, The Headmen, *Leadership* (1988 nr. 5) 16-22.
- The economic basis of racism, *PCR-information, Reports and Background papers*, 1987 nr. 24.
- *Economische sancties*, S.Rozemond ed., uitg. Clingendael Cahiers, Den Haag 1988.
- Esack, Farid, Three Islamic stands in the South African struggle for justice, *Third World Quarterly* (april 1988) 473-498.

- Ester, H., Gloort in Zuid Afrika de dageraad? *Christen Democratische Verkenningen* (februari 1987) 50-60.
- Evangelisch Getuigenis, Een kritiek op de evangelische theologie en praktijk van 132 Zuidafrikaanse evangelischen, *Soteria. Evangelische Theologische Bezinning* (sept. 1987) 3-27.
- Farisani, Tshenuwani Simon, *Dagboek uit een Zuidafrikaanse Gevangenis*, Baarn 1988.
- *Gemeenten en buitenlands beleid. Gezamenlijke notitie van de CDA-Tweede Kamerfractie, de CDA-Bestuurdersvereniging en de partij*, Den Haag 1988.
- Gennip, P.A. van, Democratie: van alternatief tot régime, *Christen Democratische Verkenningen* (december 1985) 564-584.
- *Gewapend/geweldloos. Over de bevrijding van Zuidelijk Afrika*, uitg. Werkgroep Kairos, Utrecht 1979.
- Graaff, Bart de, Afrikaner identiteit: politiek of cultureel, *Internationale Spectator*, (februari 1986) 121-128.
- Groen, Janny, *Samen leven onder apartheid*, Utrecht/Aartselaar 1987.
- *Handel tegen apartheid. Kerkelijke organisaties vragen om economische druk op Zuid Afrika*, Bijeenpublicatie 48, z.p. 1987.
- Hanlon, Joseph, *Apartheid's second front. South Africa's war against its neighbours*, Harmondsworth 1986.
- Idem, en Roger Omond, *The sanctions handbook. For or Against?*, Harmondsworth 1987.
- Harris, Peter, *The role of right wing vigilantes in South Africa*, Paper prepared for the Catholic Institute for International Relations, London 1988.
- Heymans, Chris, *The Politics of Creation: An Assessment of Government Created Bodies for Africans in South Africa*, *Topical Briefing*, uitg. S.A.I.R.R., Braamfontein 1988.
- Hordijk, Arie, *Arbeidsverhoudingen in Zuid Afrika* (niet gepubliceerd), Utrecht juli 1988.
- Huibers, A.K., Gemeenten over de grens?, *Bestuursforum* (november 1988) 278-282.
- Jaarsveld, F.A. van, *Omstrede Suidafrikaanse verlede. Geskiedenisideologie en die historiese skuldvraagstuk*, Johannesburg/Kaapstad 1984.
- *Joint Letter on State Actions*, Pastorale brief van de rooms-katholieke Bisschoppenconferentie in Zuid Afrika, Johannesburg 11 maart 1988.
- *Just Economics, First Issue, A bulletin of the Economics Committee*, uitg. Commission for Justice and Peace, S.A. Catholic Bishops' Conference, Pretoria 1988.
- Het Kairos-document. Uitdaging aan de kerk, Het uur van de waarheid, *Wereld en Zending* (1986 nr. 1) 9-31.
- Kane-Berman, John, Een strategie tegen de apartheid, *Internationale Spectator* (maart 1987) 137-143.
- Katholieke bisschoppen van Zuid Afrika, *Over apartheid. Verklaringen, herderlijke brieven, rapporten 1952-1983*, Amersfoort 1983.
- *Kerk en Samelewing. 'n Getuigenis van die Nederduits Gereformeerde Kerk soos aanvaar deur die Algemene Sinode van die Nederduits Gereformeerde Kerk*, Pretoria 1986.
- Keulen, Joof van, Teleurstelling overheerst na pausbezoek, *121 Informatiebulletin* (14 oktober 1988) 755-761.
- Klapwijk, J., Over de publieke rechtsorde en het rijk van God, *Christen Democratische Verkenningen* (april 1983) 209-216.
- Klerk, W.A. de, *The Puritans in Africa. A story of Afrikanerdom*, Harmondsworth 1976.
- Kimman s.j., E.J.J.M., Economie en mensenrechten: meten met twee maten, *Christen Democratische Verkenningen* (mei 1986) 199-205.

- Krop, Marnix, *Aan vrijheid gebonden; sociaal-democratie, mensenrechten en buitenlandse beleid*, uitg. Wiardi Beckmanstichting, Deventer 1987.
- Kruijswijk, A., *Dialogoog met Zuid Afrika*, Advies aan de werkgroep ad hoc Zuidelijk Afrika van het CDA.
- Idem, Het Kairos-Document, *Christen Democratische Verkenningen* (oktober 1986) 419-428.
- Kurpershoek, P.M., Sancties tegen Zuid Afrika: Nederland in de Veiligheidsraad, *Internationale Spectator* (april 1985) 248-253.
- Lelyveld, Joseph, *Move your shadow. South Africa, Black and White*, London 1987.
- Lind, John E. en David J. Koistinen, *Financing South Africa's Foreign Trade*, uitg. CANICCOR Research, San Francisco CA 1988.
- Idem, *South Africa's Gold and Diamond Trade*, uitg. CANICCOR Research, San Francisco CA 1988.
- List, G.A. van der, *Mensenrechten en buitenlandse beleid. Een liberale visie*, uitg. prof.mr. B.M. Teldersstichting, 's-Gravenhage 1988.
- Lodge, Tom, The Lusaka Amendments, *Leadership* (1988 nr. 4) 17-28.
- Lijphart, Arend, *Machtsdeling: de oplossing voor Zuid Afrika?*, Haarlem 1987.
- Mbali, Zolile, *The Churches and Racism, A Black South African Perspective*, Londen 1987.
- Meulen, J.W. van der, Zuid Afrika in het teken van ideologische verwarring, *Internationale Spectator* (januari 1984) 36-42.
- Idem, *Zuid Afrika in discussie. Schets van ontstaan en gevolgen van de apartheid*, serie Clingendael voorlichting, Den Haag 1984.
- Idem, Zuid Afrika aan de vooravond van een lange burgeroorlog, *Internationale Spectator* (augustus 1986) 489-494.
- Idem, Sancties en de Zuidafrikaanse verkiezingen, *Ibidem* (juli 1987) 375.
- Idem, Pacificatie als recept voor Zuid Afrika, *Ibidem* (december 1987) 668-677.
- Metten, Alman en Paul Goodison, *Fighting for Apartheid: A job for life. European citizens in the South African Defence Force*, uitg. Anti-Apartheidsbeweging Nederland, Amsterdam 1988.
- Miller, Allen O. (ed.), *A christian declaration on human rights*, uitg. Theological studies of the World Alliance of Reformed Churches, Grand Rapids 1977.
- *Mission to South Africa*, The Commonwealth Group of Eminent Persons, Harmondsworth 1986.
- Mugabe, Robert G., Struggle for Southern Africa, *Foreign Affairs* (winter 87/88) 311-327.
- Murray, Hugh, Inner Strengths, *Leadership* (1988 nr. 4) 9-12
- Naudé, C.F.B., De crisis in Zuid Afrika als uitdaging aan de kerk, *Christen Democratische Verkenningen* (november 1988) 441-450.
- *Now everyone is afraid... The changing face of policing in South Africa*, uitg. Catholic Institute for International Relations, Capetown/Londen 1988.
- Omond, Roger, *The Apartheid Handbook, A guide to South Africa's everyday racial policies*, Harmondsworth 1987.
- *Ontwikkelingssamenwerking en de rechten van de mens*, uitg. Advies-commissie Mensenrechten, Den Haag 1987.
- Oostlander, A.M., Bevrijdingstheologie bij nader inzien, *Christen Democratische Verkenningen* (maart 1986) 130-139.
- Idem, Christelijke minderheid in de knel, *Christen Democratische Verkenningen* (december 1986) 553-559.
- Idem, Cory Aquino's christelijke revolutie, *Christen Democratische Verkenningen* (april 1987) 174-180.
- Oppewal, Jolke en Klaas van Urk, *Aan de verkeerde kant van het hek. Over Buthe-*

- lezi en de Inkatha-beweging*, uitg. Komitee Zuidelijk Afrika en de Werkgroep Kairos, Amsterdam/Utrecht 1987.
- *Pluriformiteit. Beleidsadvies inzake de verscheidenheid en de democratisering bij pers en omroep*, uitg. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Den Haag 1983.
  - *Populorum progressio*, Encycliek van Paus Paulus VI, Hilversum 1967.
  - *Program van Uitgangspunten van het Christen Democratisch Appèl*, uitg. CDA, Den Haag z.j.
  - *Race Relations Survey 1986, I*, uitg. S.A.I.R.R., Johannesburg 1987.
  - *Idem II*, Johannesburg 1988.
  - *Idem 1987/1988*, Johannesburg 1988.
  - *Rapport grondslag en politiek handelen*, uitg. CDA, Den Haag 1978.
  - *Relevant Pentecostal Witness*, Chatsglen 1988.
  - *The Report of the secretary of state's advisory committee on South Africa*, Washington 1987.
  - *Report on the Anti Apartheid Act of 1986*, Washington, oktober 2 1987.
  - Reijen, mr. L.G. van, Gemeenten en buitenlands beleid, *Bestuursforum* (november 1979) 345-349.
  - Idem, Gemeenten en apartheid, *Ibidem* (november 1986) 289-291.
  - Schaft, M. van der, *De toekomstige politieke structuur van Zuid Afrika*, notitie aan de werkgroep Zuidelijk Afrika van het CDA, d.d. 14 mei 1985.
  - Schutte, G.J., *Nederland en de Afrikaners. Adhesie en aversie*, Franeker 1986.
  - Skillen, James W., *International politics and the demand for global justice*, Sioux Center Iowa 1981.
  - Slootweg, E.J.G., *Van Pretoriusplein naar Steve Bikoplein. Het Nederlands beleid t.a.v. Zuid Afrika*, Notitie t.b.v. De Hoop Scheffer, Den Haag 20 juli 1987.
  - *Sollicitudo rei socialis*, Encycliek van Paus Johannes Paulus II, *121 Informatiebulletin*, maart 1988.
  - *South Africa 1986. Official Yearbook of the Republic of South Africa*, uitg. Ministerie van Buitenlandse Zaken, Pretoria 1987.
  - *South Africa Briefing*, Amnesty International, London 1986.
  - *South African Review 4*, uitg. Southern African Research Service, Johannesburg 1987.
  - South African Federated Chambers of Industries, *Post-Apartheid South Africa; Business and the process of change*, Pretoria 1986.
  - Idem, *Post-Apartheid South Africa; The protection of minority and group rights*, Pretoria 1986.
  - Idem, *The effect of sanctions on employment and production in South Africa; A quantitative analysis*, Pretoria 1986.
  - *Special Report of the Director-General on the Application of the Declaration concerning the Policy of Apartheid in South Africa*, uitg. ILO, Geneve 1987.
  - *Theologen over Zuid Afrika. Reisverslagen, discussies, verklaringen*, uitg. Werkgroep Kairos, Utrecht 1979.
  - *Theology and Violence, The South African Debate*, Charles Villa-Vicencio ed., Johannesburg 1987.
  - Turnbull, Colin M., *Man in Africa*, Harmondsworth 1978.
  - *Utrecht, een plaats in de wereld. Nota van de CDA-gemeenteraadsfractie*, Utrecht 1987.
  - Het uur van de waarheid. Consultatie over Zuid Afrika van de Raad van Kerken in Nederland, *Wereld en Zending*, 15e jaargang 1986, nr. 1.
  - *Vademecum Mensenrechten*, uitg. Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag 1987.
  - Verkuyl, J., De N.G. Kerk in Zuid Afrika in het brandpunt, *Christen Democratische Verkenningen* (mei 1983) 266-270.

- Villa-Vicencio, Charles, Theology, Law and State Illegitimacy, *Journal of Theology for Southern Africa* (juni 1988) 3-15.
- *Violation of Human rights in South Africa: Report of the ad hoc working group of experts*, uitg. Commission on Human Rights, Economic and Social Council, 22 jan. 1988.
- *Vrede wegen. Alternatieven voor het veiligheidsbeleid beoordeeld*, uitg. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Den Haag 1986.
- *Wereldeconomie en ontwikkeling. Een christen-democratische bijdrage aan het denken over ontwikkelingssamenwerking*, uitg. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Den Haag 1986.
- Williams, Gwyneth and Brian Hackland, *The Dictionary of Contemporary Politics of Southern Africa*, London 1988.
- Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden VNO en NCW, *Brief aan het Moderamen van de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk*, Den Haag 10 januari 1986.
- Woods, Donald, *Steve Biko*, Harmondsworth 1987.
- Idem, *Asking for trouble*, Harmondsworth 1987.
- 1988, *Work in Progress* (nov/dec 1988) 31-54.
- *Zuid Afrika; daar kan je niet omheen*, uitg. CDJA, Den Haag 1987.
- *Zuid Afrika 1986, 15-19 november, Verslag van een CNV-delegatie*, uitg. CNV, Utrecht 1986.
- *Zuid Afrika, Studie-, achtergrond- en reisinformatie*, uitg. NOVIB-landenmappen, Den Haag 1986.
- Zuthem, dr. H. van en A. Hordijk, *Zuid Afrika: Verscheurd land*, uitg. CNV, Utrecht 1983.

Voorts

- *De rechten van de mens in het buitenlands beleid. Nota van de minister van Buitenlandse Zaken en voor Ontwikkelingssamenwerking*, Stukken Tweede Kamer, zitting 1978-1979, 15571 nrs. 1-2, Den Haag 1979.
- *Zuid Afrika, Notitie van het Ministerie van Buitenlandse Zaken* (17.895 nr. 1-2), Den Haag 1983.
- *Bevordering veranderingsprocessen Zuid Afrika, Brief van de minister van Buitenlandse Zaken en voor Ontwikkelingssamenwerking* (17.895 nr. 51), Den Haag februari 1987.
- *Brief van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking* (17.895 nr. 55), Den Haag juni 1987.
- *EG-Gedragscode voor ondernemingen met belangen in Zuid Afrika, Brief van de ministers van Buitenlandse Zaken en van Economische Zaken* (17.895 nr. 56), Den Haag 17 augustus 1987.

Bijlage I. Handvest van de vrijheid

Ruim dertig jaar geleden, op 26 juni 1955, namen 2.884 gedelegeerden en ongeveer 7.000 waarnemers in de wijk Klipfontein bij Johannesburg het Freedom Charter oftewel het Handvest van de Vrijheid aan. Het is een declaratie die nog steeds het basisdocument van de Zuidafrikaanse vrijheidsstrijd is.

Hieronder volgt de tekst:

Wij, het volk van Zuid-Afrika, verklaren ten overstaan van heel het land en de gehele wereld: dat Zuid-Afrika behoort aan allen die er wonen, blank en zwart, en dat geen enkele regering met recht gezag kan opeisen, tenzij zij zich baseert op de wil van het hele volk;

dat ons volk beroofd is van zijn geboorterecht op het land, op vrijheid en vrede door een regeringsvorm, die is gestoeld op onrecht en ongelijkheid; dat ons land nooit welvarend of vrij zal zijn totdat al onze inwoners in broederschap leven en kunnen genieten van gelijke rechten en mogelijkheden; dat slechts een democratische staat, gebaseerd op de wil van het hele volk, allen kan verzekeren van hun geboorterecht, zonder onderscheid naar kleur, ras, geslacht of geloof. En daarom aanvaarden wij, het volk van Zuid-Afrika, blank en zwart samen, – zowel gelijken, landgenoten en broeders – dit Handvest van de Vrijheid. En wij verplichten ons om samen te strijden en daarbij niets van onze kracht en moed te ontzien, totdat de hierbij uiteengezette democratische veranderingen tot stand zijn gekomen.

Het volk zal regeren!

Iedere man en vrouw moet het recht hebben om te stemmen en kandidaat te staan voor alle wetgevende lichamen;

het hele volk moet het recht hebben om deel te nemen aan het landsbestuur;

iedereen moet dezelfde rechten hebben ongeacht ras, huidskleur of geslacht;

alle raadgevende lichamen, raden en openbare instanties, die steunen op een minderheid, moeten worden vervangen door democratische organen van zelfbestuur.

Alle bevolkingsgroepen moeten dezelfde rechten hebben!

Er behoort een gelijkwaardige positie te zijn in de overheidslichamen, bij de gerechtshoven en op de scholen voor alle nationale groepen en rassen; alie mensen moeten hetzelfde recht hebben om hun eigen talen te gebruiken en om hun eigen volkscultuur en gewoonten te ontwikkelen;

alle nationale groepen dienen wettelijk beschermd te zijn tegen beledigingen van hun ras en hun nationale trots;
het aanzetten tot en in praktijk brengen van de discriminatie of vernedering van ras, kleur of bevolkingsgroepvernedering dient een strafbaar feit te zijn;
alle apartheidswetten en praktijken moeten verdwijnen.

Het volk moet delen in de welvaart van het land!

De nationale rijkdommen van ons land, de erfenis van alle Zuidafrikanen, moeten teruggegeven worden aan het volk;
het bezit van de minerale bodemrijksdommen, de banken en monopolistische industrieën, moet worden overgedragen aan het hele volk;
bij de overige industrieën en de handel dient erop worden toegezien, dat zij een bijdrage zullen leveren tot het welzijn van het volk;
alle mensen moeten dezelfde rechten hebben om handel te drijven waar zij dat wensen; om te fabriceren en op vrije uitoefening van alle overige beroepen.

Het land moet verdeeld worden onder hen die het bewerken!

Beperkingen op grondbezit op basis van ras moeten worden opgeheven en al het land moet herverdeeld worden onder hen die er op werken om hongersnood en landhonger uit te bannen;
de overheid dient de boeren te helpen met materieel, zaden, tractoren en irrigatiewerken om de bodem en zijn bewerkers te beschermen tegen uitputting;
vrijheid van beweging moet gegarandeerd worden aan allen die op het land werken;
iedereen moet het recht hebben om land in eigendom te hebben, waar hij dat wenst;
mensen mogen niet van hun vee beroofd worden en gedwongen tewerkstelling en gevangenisboerderijen moeten worden afgeschaft.

Iedereen dient voor de wet gelijk te zijn!

Niemand mag gevangengezet, gedeporteerd of in zijn bewegingsvrijheid beperkt worden zonder een eerlijk proces;
niemand mag veroordeeld worden op bevel van enige regeringsambtenaar;
gerechtshoven moeten representatief samengesteld zijn uit heel het volk;
gevangenisstraf dient alleen gegeven te worden voor ernstige misdaden tegen het volk en heropvoeding moet hierbij centraal staan, niet vergelding;
de politiemacht en het leger moeten voor allen zonder onderscheid openstaan en moeten de helpers en beschermers van het volk zijn;

alle wetten, die discrimineren op grond van ras, huidskleur of geloof, moeten herroepen worden.

Iedereen moet dezelfde burgerrechten genieten!

De wet behoort voor allen de vrijheid van meningsuiting, van organisatie, van vergadering, van drukpers, van prediking, van godsdienst en van opvoeding te waarborgen;
er moet een wettelijke bescherming komen tegen huiszoekingen door de politie;
iedereen moet vrij kunnen reizen van het platteland naar de stad, van provincie naar provincie, en van Zuid-Afrika naar het buitenland;
pasjeswetten, vergunningen en alle andere wetten die deze vrijheden aantasten, moeten worden afgeschaft.

Er moet werkgelegenheid en sociale zekerheid zijn!

Alle werknemers moeten vrij zijn om vakverenigingen op te richten, hun vertegenwoordigers te kiezen en loonakkoorden af te sluiten met hun werkgevers;
de staat dient het recht en de plicht voor iedereen te erkennen om te werken en dient ook werkloosheidsuitkeringen te betalen;
mannen en vrouwen van elk ras dienen voor hetzelfde werk ook hetzelfde loon te ontvangen;
er moet een veertigurige werkweek komen, een landelijk minimumloon, betaalde jaarlijkse vakantie en betaald ziekteverlof voor alle arbeiders en een volledig doorbetaald zwangerschapsverlof voor alle werkende moeders;
mijnwerkers, huishoudelijk personeel, landarbeiders en ambtenaren moeten dezelfde rechten hebben als alle anderen die arbeid verrichten;
kinderarbeid, het 'tot-systeem' (betaling, in natura, RdW) en contractarbeid moeten worden afgeschaft.

De deuren voor onderwijs en cultuur moeten openstaan!

De regering moet het nationale talent ten behoeve van de verheffing van ons culturele leven opsporen, ontwikkelen en aanmoedigen;
alle cultuurschatten van de mensheid moeten door vrije uitwisseling van boeken, ideeën en contacten met andere landen openstaan voor iedereen;
het doel van het onderwijs moet zijn de jeugd te leren om haar volk en cultuur lief te hebben en eerbied bij te brengen voor haar medemensen, voor vrijheid en vrede;
het onderwijs moet kosteloos zijn, verplicht, algemeen en gelijk voor alle kinderen;
hoger en technisch onderwijs moeten voor iedereen openstaan door middel van staatstoelagen en beurzen, toegekend op basis van capaciteiten;

aan het analfabetisme van volwassenen moet een einde worden gemaakt door een massaal volksontwikkelingsplan van regeringswege; onderwijzers moeten dezelfde rechten hebben als alle andere burgers; de 'kleurbarrière' in het culturele leven, in de sport en in het onderwijs moet worden afgeschaft.

Huizen, veiligheid en gemakken moeten gerealiseerd worden!

Alle mensen moeten het recht hebben om te wonen waar ze wensen, en wel in goede huizen, waardoor zij hun gezinnen kunnen laten groeien in welstand en veiligheid;
ongebruikte woonruimtes moeten toegankelijk gemaakt worden voor de mensen;
huren en prijzen moeten worden verlaagd, er moet voldoende voedsel zijn en niemand mag hongerlijden;
een plan voor preventieve gezondheidszorg moet worden opgesteld door de overheid;
medische zorg en ziekenhuizen moeten kosteloos zijn en toegerust met speciale voorzieningen voor moeders en jonge kinderen;
krotten moeten worden opgeruimd en nieuwe voorsteden moeten worden gebouwd, waarbij iedereen kan beschikken over transport, wegen, verlichting, sportvelden, crèches en wijkcentra;
ouden-van-dagen, wezen, invaliden en zieken moeten overheidssteun ontvangen;
iedereen moet recht hebben op rust, vrije tijd en ontspanning;
omheinde gebieden en ghetto's moeten worden afgeschaft, evenals alle wetten, die gezinnen scheiden.

Er moet vrede en vriendschap komen!

Zuid-Afrika moet een volledig onafhankelijke staat zijn, die de rechten en de soevereiniteit van alle naties eerbiedigt;
Zuid-Afrika moet zich inspannen om de wereldvrede te bewaren en alle internationale geschillen oplossen door onderhandelingen en niet door oorlogsgeweld;
vrede en vriendschap onder al onze inwoners moeten verzekerd worden door het handhaven van gelijke rechten, mogelijkheden en posities voor iedereen;
de bevolking van de protectoraten – Basutoland, Bechuanaland en Swaziland (nu de onafhankelijke staten Lesotho, Botswana en Swaziland, RdW) – moet worden erkend en moet vrij zijn om haar eigen toekomst te bepalen;
het recht van alle inwoners van Afrika op onafhankelijkheid en zelfbestuur moet worden erkend en moet de basis vormen voor een nauwe samenwerking. Laat allen, die hun volk en hun land liefhebben, nu samen met ons zeggen: 'Voor deze vrijheden zullen wij vechten, zij aan zij, ons hele leven lang, totdat wij onze vrijheid verworven hebben'.

Bijlage II. Passages uit Kerk en Samelewing

Uit: *KERK EN SAMELEWING*
NG KERK, oktober '86

15.2 Die Ned Geref Kerk en Politieke Modelle

In die oorweging van 'n politieke model vir ons land, moet rekening **302** gehou word met die feit dat die Skrif nêrens 'n bepaalde politieke model as normatief vir alle tye voorskryf nie.

Ons mag wel aflei dat dit volgens die Skrif die taak van die owerheid **303** is om reg en geregtigheid aan al sy onderdane te laat geskied.

In Suid-Afrika het die idee en die beleid van afsonderlike ontwikkel- **304** ling met die ideaal van gebiedskeiding in die loop van die geskiedenis sy vorm en beslag gekry. Dit was gesien as deel van die voogdyskap van die blankes teenoor die ander groepe en het die moontlikheid van optimale ontwikkeling van alle groepe beoog.

Namate die besinning van die Ned Geref Kerk oor die prinsipiële en **305** Skriftuurlike begroning van die beleid wat bekend geword het as apartheid oor die jare heen in die kerkelike tydskrifte, konferensies, kommissies en sinodes voortgegaan het, het die oortuiging mettertyd gegroei dat *gedwonge afsonderlikheid en skeiding van volke nie as 'n voorskrif uit die Bybel afgelees kan word nie. Die poging om so 'n voorskrif uit die Bybel te regverdig, moet as fout erken en afgewys word.*

*Die Ned Geref Kerk is oortuig dat die hantering van apartheid as **306** 'n politieke en maatskaplike sisteem wat mense veronreg en een groep onregmatig bo 'n ander bevoordeel, niet op Christelik-etiese gronde aanvaar kan word nie, omdat dit in stryd is met die beginsels van naasteliefde en geregtigheid en onafwendbaar die menswaardigheid van almal wat daarby betrokke is, aantas.*

Die lyding van mense, waarvoor die kerk deernis het, moet egter nie **307** net aan apartheid toegeskryf word nie maar aan 'n verskeidenheid faktore van ekonomiese, maatskaplike en politieke werklikhede waarin mense van verskillende gemeenskappe mekaar nie aanvaar het nie. In soverre die kerk en sy lidmate hieraan deel het, bely hy dit met ootmoed en berou.

Die Ned Geref Kerk verklaar homself bereid om in die gees van Christus mee te werk aan die soeke na 'n oplossing vir die Suid Afrikaanse samelewing waardeur vir elke gemeenskap die hoogsmoontlike lewensgeluk bereik kan word. **308**

Die Ned Geref Kerk wil hom ondubbelsinnig daarvan losmaak dat die kerk geroep is om enige politieke model of beleid aan die owerheid voor te skryf, en verkondig slegs die eise van liefde, geregtigheid en menswaardigheid wat in die samelewing beliggaam moet word. Daarom sal hy voortgaan om elke bestaande en voorgestelde model hieraan te toets. **309**

- Nota: Veral par. 304-308 moet as 'n eenheid gelees word.

Bijlage III. CDA-standpunten

De standpunten van het CDA ten aanzien van mensenrechten en Zuid Afrika zijn de afgelopen jaren kernachtig verwoord in verkiezingsprogramma's en uitspraken van de partijraad. Raadpleging daarvan levert het volgende beeld op:

Het CDA ijvert voor een stelsel van internationale controle op het toepassen van de rechten van de mens, aldus 'Uitzicht'. Dit is bij uitstek een taak van de Verenigde Naties, die op dit punt niet effectief functioneert. Daarom valt een grote verantwoordelijkheid toe aan de samenwerkende Europese landen.¹ Samen met hen moet Nederland aandringen op bijvoorbeeld:

- de oprichting van een VN-raad of -commissariaat voor de mensenrechten;
- de oprichting van instanties die toezien op naleving van de mensenrechten.²

Waar zo'n systeem van internationale controle en sancties ontbreekt moeten landen, waarin de mensenrechten stelselmatig worden geschonden, op effectieve wijze worden geconfronteerd met stappen waaruit afwijzing blijkt. Economische sancties kunnen worden toegepast bij schendingen die een bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid vormen, of bij systematische aantasting van de fundamentele mensenrechten. Dergelijke sancties worden bij voorkeur in VN- of Europees verband nagestreefd. Het liefst door mandatoire resoluties van de VN-veiligheidsraad.³

Het doel van het Zuid Afrikabeleid is allereerst afschaffing van het apartheid- en thuislandenbeleid en constitutionele hervormingen die gelijkberechtiging van alle bevolkingsgroepen beogen. Nevendoel is onafhankelijkheid voor Namibië op basis van democratische verkiezingen, onder toezicht van de Verenigde Naties. De Zuidafrikaanse regering moet initiatieven nemen die leiden tot een onmiddellijk overleg tussen alle betrokkenen in Zuid Afrika. In dit overleg dient in ieder geval aan de orde te komen: het opheffen van de noodtoestand, vrijlating van politieke gevangenen, participatie van alle bevolkingsgroepen aan de inrichting van de Zuidafrikaanse samenleving.⁴

Ter versterking van het internationale anti-apartheidsbeleid levert Nederland krachtige initiatieven, met name van economische sancties in VN- en EG-verband. Indien dit niet tot resultaten leidt, sluit Nederland zich aan bij

1. *Uitzicht. Samenwerken voor morgen. CDA-actieprogramma* (Den Haag 1986) 9.

2. *Om een zinvol bestaan. CDA-verkiezingsprogramma* (Den Haag 1982) 21.

3. *Uitzicht*, artikel 2.3, 13.

4. *Uitzicht*, artikelen 2.10, 2.11, 14.

door relevante landen genomen maatregelen, dan wel neemt het daartoe initiatieven.⁵ De partijraad van het CDA van juni 1986 onderstreepte, dat als dergelijke initiatieven niet tot concrete maatregelen zouden leiden, dat dan de Nederlandse regering met andere landen die maatregelen zou moeten treffen die effectieve en sterke ondersteuning inhouden van de internationale druk op de Zuidafrikaanse regering.⁶ In de CDA-programma's worden er geen concrete voorbeelden gegeven van sanctiemaatregelen. Alleen het vasthouden aan het wapenembargo wordt met zoveel woorden genoemd. Het CDA is zich ervan bewust dat economische sanctiemaatregelen negatieve gevolgen kunnen hebben voor de buurlanden van Zuid Afrika. Daarom bepleit 'Uitzicht' voortgaande steun aan de frontlijnstaten door middel van de *Southern African Development Coördination Conference*.⁷

De partijraad van juni 1988 droeg de CDA Tweede Kamerfractie en de regering op de mogelijkheden te onderzoeken om Nederlanders in Zuidafrikaanse krijgsmacht het Nederlandse staatsburgerschap te ontnemen. In het kader van het Tweede Spoorbeleid blijft Nederland met Zuid Afrika contacten onderhouden, voor zover deze reële mogelijkheden bieden om de apartheid aan de orde te stellen. Maatschappelijke organisaties in Nederland worden in staat gesteld contact te zoeken met en steun te verlenen aan overeenkomstige groepen, die zich verzetten tegen het apartheidsregime in Zuid Afrika. Daarbij krijgen vooral groeperingen de aandacht die zich inzetten voor zwarte bewustwording en emancipatie, zoals de zwarte vakbeweging en vele kerkelijke organisaties. De Nederlandse regering dient actief te zijn in de contacten met deze organisaties. Dit om aan hun mening bij het vaststellen van het beleid met betrekking tot Zuid Afrika een belangrijk gewicht toe te kennen.⁸ Nederland waakt overigens tegen systeembevestigende contacten. Het CDA wil bedrijven niet verbieden in Zuid Afrika te investeren. Het beleid bevordert dat investeringen worden gehanteerd ten dienste van bewustwording en emancipatie. De EG-gedragscode voor het bedrijfsleven wordt door codificatie en integratie met de Sullivan-code en door verplichte rapportage versterkt.⁹

Volgens de CDA-programma's verleent Nederland actieve politieke en humanitaire steun aan democratische groeperingen die zich verzetten tegen repressieve structuren en schendingen van de rechten van de mens. 'Om een zinvol bestaan' formuleert een aantal criteria die moeten gelden voor steunverlening aan bevrijdingsbewegingen die geweld gebruiken (het stelt voorop, dat de voorschriften van het volkenrecht daarbij in acht moeten worden genomen):

- de mate waarin een bevrijdingsbeweging als burgerinitiatief steun geniet van de betrokken bevolking;
- de selectiviteit van het gebruik van geweld; geweld van de kant van de

5. *Uitzicht*, artikel 2.10, 14.

6. *Resolutie CDA-partijraad* 21 juni 1986.

7. *Uitzicht*, artikel 2.10, 14.

8. *Uitzicht*, artikel 2.11, 14.

Om een zinvol bestaan, artikel 1.2.6, 22.

9. *Uitzicht*, artikel 2.11, 14.

- bevrijdingsbeweging kan soms worden gezien als niet meer dan de laatste mogelijkheid om het geweld van het bestreden regime te keren;
- de bevrijdingsbeweging dient het zelfbeschikkingsrecht en de naleving van de rechten van de mens voor de bevolking te garanderen;
  - de bevrijdingsbeweging dient controle op het gebruik van beschikbaar gestelde goederen en gelden en op de behandeling van krijgsgevangenen toe te staan.¹⁰

‘Uitzicht’ formuleert het als volgt: Bij de steunverlening gelden als criteria de mate van steun bij de betrokken bevolking en de mate waarin de groeperingen zèlf het zelfbeschikkingsrecht alsmede de fundamentele rechten van de mens garandeert. Geweldloze doorbreking van onderdrukkende structuren dient voorop te staan. Het gebruik van geweld moet worden gezien als laatste mogelijkheid en moet binnen de normen van het internationale recht vallen. Humanitaire steun wordt bij voorkeur via internationale of particuliere organisaties verleend.¹¹

10. *Om een zinvol bestaan*, artikel I-24, 22.

11. *Uitzicht*, artikel 2.5, 13.

Economische sanctiemaatregelen zijn een zwaar instrument van buitenlandse politiek. Zij worden terecht toegepast tegen de regering van Zuid Afrika. In Zuid Afrika is namelijk sprake van een ernstige en systematische schending van de rechten van de mens. Onderscheid naar ras is daar in wetgeving vastgelegd. Dit rapport behandelt deze problematiek. Het bevat allereerst een christen-democratische visie op de rechten van de mens. Daarna volgt een uitgebreide beschrijving van de situatie in Zuid Afrika. De voorgeschiedenis, de politiek, de verzetsorganisaties, de kerken, de vakbonden passeren de revue. Het rapport wil geen blauwdruk geven voor een toekomstig Zuid Afrika. Dat is allereerst een zaak van de betrokkenen zelf. Voor zover de buitenwereld een bijdrage kan leveren, dient zij te bevorderen dat een overgang naar een rechtvaardiger samenleving verloopt via de onderhandelingstafel. Aan die onderhandelingen moeten authentieke vertegenwoordigers van de Zuidafrikaanse bevolking, waaronder het ANC, meedoen. Om dat te bereiken is buitenlandse druk noodzakelijk. De christen-democratie heeft tot taak om krachtens de normen van gerechtigdheid en solidariteit op te komen voor allen die onder schending van de mensenrechten lijden. Dit vergt een meersporig beleid dat zo doeltreffend mogelijk meehelpt om aan de apartheid een einde te maken. Daarom besluit het rapport met beleidsaanbevelingen voor de wijze waarop Nederland en de Europese Gemeenschap zo'n ontwikkeling zouden moeten steunen.

ISBN 90 368 0162 1

Eerdere publikaties van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA:

Over Vredesbeleid, januari 1981

Massa- of kassacommunicatie? (mediabeleid), april 1981

Herziening belastingwetgeving, juni 1981

De ruimte en wij, wij en de ruimte, (ruimtelijke ordening), november 1981

Pastor of politie (beleidsadvies Wet Gelijke Behandeling), februari 1982

De toekomst van de NCO (beleidsadvies), mei 1982

Themabundel Emancipatiebeleid, oktober 1982

Vernieuwing om behoud (sociale zekerheid), december 1982

Gewetensbezwaren vragen aandacht, mei 1983

Samen verder (onderwijs), oktober 1983

Pluriformiteit (beleidsadvies pers en omroep), oktober 1983

Hoeksteen of sluitpost (beleidsadvies kosten onderwijs), november 1983

Themabundel Drugs, het einde?, december 1983

Werkloosheid en de crisis in onze samenleving, januari 1984

Vernieuwend energiebeheer, januari 1984

Christen-democratie, kunst, politiek (i.s.m. de Boekmanstichting), augustus 1984

Dorpsdespoten ontronen (uitg. T. Wever, Franeker), september 1985

Wereldeconomie en ontwikkeling, maart 1986

1+1=Samen (samenlevingsvormen), maart 1986

Vrede wegen (veiligheidsbeleid), juni 1986

Welk uitzicht biedt eenvoud (beleidsadvies inzake het belastingrapport 'Zicht op eenvoud'), november 1986

Zorgvernieuwing door structuurverandering (gezondheidszorg), januari 1987

Technologie in een verantwoordelijke samenleving, oktober 1987

Zinvol leven (voortplantingstechnieken), september 1988

Economische groei, april 1989

Deze publikaties zijn te bestellen bij het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Dr. Kuyperstraat 5, 2514 BA Den Haag, tel.: (070) 924021, of bij Van Loghum Slaterus; tel. 05700-33155